**Az adott oldal a digitalizált kötetünkből hiányzik!
Amint lehetőségünk lesz rá, pótolni fogjuk!
Megértésüket köszönjük!**

Amennyiben Ön rendelkezik az eredeti kötet itt hiányzó oldalával, kérjük, hogy vegye fel velünk a kapcsolatot!

ambrusa@lib.pte.hu

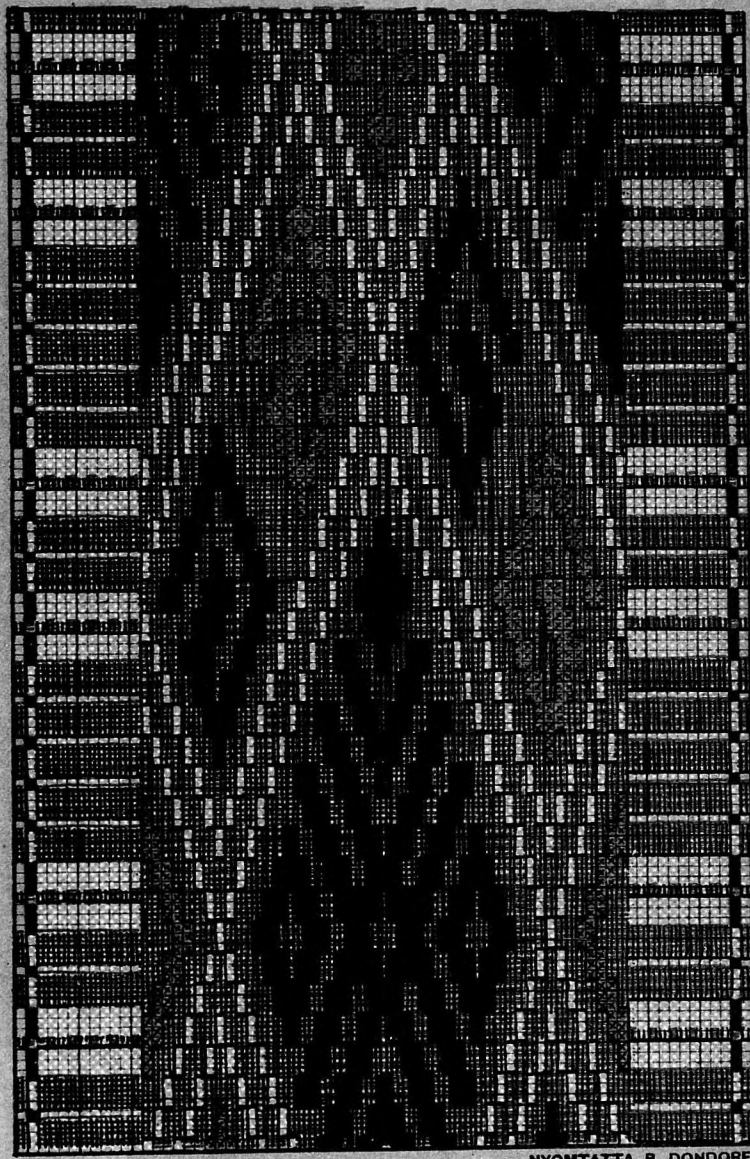

DEL. FR. FISCHBACH. NYOMTATTA B. DONDORF.

AZ EMBERI SZOLIDARITÁS NEVELESI SZEMPONTBÓL.

Igen érdekes munkát bocsátott ki e tárgyról Marion Henrik, párisi tudós, és valóban egész uj világot vet ez által a nevelési kérdésre. Francziaországnak az az előnye, hogy ezelőtt harmincz évvel, mikor még ugyancsak kezdetleges állapotban volt a nevelési tudomány elmélete, erre nézve semmi irodalma sem létezett; csak pár év óta kezdenek e fontos tárgyról munkákat írni, midőn a fogalmak tisztultak. Így nincs meg nálok az az iszonyú könyvhalmaz, mely a németeket e téren megbénítja, mivelhogy követelik, miszerint az, ki nevelési ügygyel foglalkozik, ezt az egész meddő irodalmat ismerje, mely főleg üres szavakból áll, miket egyik szerző átvett a másiktól, s különféle alakban tünteti elő, a mi tulajdonkép se több világosságot nem áraszt a kérdésre, se az ügyet előbbre nem viszi. Nincs veszedelmesebb, mint a bonyolódott elméletekben eltévedni, s már csak ezért is óvakodnunk kellene tulterjeszkedni vágyó hatalmas szomszédainktól.

Marion Henrik műve igen terjedelmes és tudományos, nincs szándékunk azt ismertetni, erre avatottabb toll volna szükséges; csupán azon általános benyomásról kivánunk szólani, melyet a mű az olvasó lelkében hágy, s azon következtetésekről, miket a neveléssel foglalkozó egyének abból azonnal vonhatnának. Mert valóban nincs is hathatósabb tényező az egyed erkölcsiségére nézve, mint az emberi szolidaritás, mely mindenki szabad akaratát függővé teszi kisebb-nagyobb mértékben testi és lelki tulajdonaitól, melyeket szülőitől vagy őseitől örökölt; a szokásoktól, melyeket akarva nem akarva, önmaga fölvett; azon kör erkölcsi és szellemi

befolyásától, melyben mozog; a tanítási rendszer, törvények, előítéletek, tudomány és művészet fejlődésétől s a közvéleménytől, melyek korát jellemzik.

Ha erről kellően meg lennénk győződve, minden intézményeink, az összes hatalom, mi egy nemzet kezében van, oda kellene hogy hasson, miszerint minden egyes ember tökéletesíthetése a legnagyobb mértékben elő legyen segítve, s ez lenne az egyedüli czél.

Ha az egyed erkölcsiségének különböző hatóit, melyek egymás közt szoros szolidarítást képeznek, külön-külön vizsgáljuk, oda értve a szabad akaratot is, mely bármily kis mértékben létezik, tökéletesen még sem hiányzik senkiben: át kell látnunk, hogy ezek képezik az erkölcsi világ törvényeit. A szolidaritás játsza itt a főszerepet. Ez uralja az egyedet, a társadalmat, az egész emberi nemet. Ezt tanulmányozva, a tökéletesedés föltételeit tanulmányozzuk, s azon okokról szerzünk magunknak fölvilágosítást, melyek az egyéni és társadalmi erkölcsiséget fölebb emelik vagy lealacsonyítják, az ép vagy romlott lelkeket szülik.

Ezen szolidaritás kétféle: egyéni vagy társadalmi, a mint hogy inkább az egyed belső világából, vagy külső hatások befolyásából keletkezik.

Az egyéni szolidaritáshoz számíthatjuk legelőbb is az egyed testi és lelki alkotását, vérmérsékletét, kedélyét, melylyel világra jő, és mely saját egyéniségét képezi. Ez többé-kevésbé módosítható a nevelés és főkép a belső erős akarat folytán, de mint fontos tényező, azért mégsem tagadható.

Továbbá az egyed neveltetését, mi főkép eleintén, mikor még öntudatlan, épen nem függ tőle. Ha a gyermeknél elfojtják vagy félrevezetik a képzelőtehetséget, mely egészséges lélekben hőst, költőt, művészt teremt, ez későbbi erkölcsiségére tetemesen be fog folyni. Így az emlékezőtehetség, a fegyelem, a gondolkodás, az itélőtehetség mind megannyi erkölcsi tényezők, melyeket a jó vagy rossz nevelés kifejt vagy örökre elolt. Ne feledjük el a lelkierőt, mely kivétel nélkül minden kötelesség teljesítéséhez szükséges, és mely ha gyermekkorban meg nem erősödött, ép akkor fog

hiányozni, mikor legtöbb szükség lesz arra. És a szívbeli tulajdonok mily rendkivüli erkölcsi előnyt képeznek azok számára, kiknek szárnyas lelkéből ki nem űzettek! mert hisz azok is bámulják a kötelesség érzetét, kik képtelenek az iránt lelkesülni, de csakis azok teljesitik kötelességeiket valóban híven, a kik azt szeretni képesek.

Ezeknél sokkal kevesebb hatással bir, de mégis befoly némileg az egyed erkölcsiségére az éghajlat és táplálkozásmód. Azonban ezek mind az egyed akaratán kivül eső tényezők; de vannak olyanok is, melyek befolyása alatt állanak. Ezek közt említsük meg első sorban a szokást. Minden lény, mely önkénytes tevékenységgel van megáldva, cselekvés közben hajlamot nyer tettei ismétlésére. Minél többször ismételte, annál erősebb a hajlam. Ezen hajlam nem egyéb, mint a szokás. A szokás a tettet gyorsabbá, tökéletesebbé teszi, s mind kevésbbé öntudatossá, úgy hogy az akarat és meggondolás köréből az leszáll az ösztönszerű gépiesség rendjébe. Épen nem közönbös az egyedre nézve, hogy mikép szokik meg érezni, gondolkozni és cselekedni, s ezt az akarat ellenőrizheti.

Minden, a mi egyszer bele lett szőve erkölcsi életünkbe, többé ki nem törülhető, s egész végig érezteti velünk jó vagy rossz hatását. Azért oly fontos, hogy az ifju minél korábban kifejtse magában az akarat erélyét. Minden erőlködése ezen irányban megtermi a maga gyümölcsét. Oly küzdelem által, melyből győztesen vonja ki magát, ezer vereséget kerül el. De ha le hagyja magát nyügözni, ha áruló lesz önmaga iránt, bajosan nyeri vissza hatalmát.

A ki többé nem bizik magában, elveszti önmaga iránti becsülését, s a sülyedés lejtőjén van.

Az egyéni szolidaritáshóz tartoznak még az emberi élet fontosabb mozzanatai, úgymint: az ifjuság fölébredése. Ekkor az érzések élénkebbek, tüzesebbek; ha nemes irányban voltak vezetve, az önfeláldozásra, a legmagasztosabb tettekre indíthatnak; a szeretet is csak nemes és tiszta ily lényeknél. Azok, kik lealjasodnak, a rosszban ép oly következetességgel haladnak, s csak

nagy későn ébredhet föl némelyeknél, ujra igen keveseknél az emberi szellem nemesebb része.

A pályaválasztás is fontos kérdés az életben. Mindennapi foglalkozásunk átalakíthatja lelkünket. Legkárosabb a tétlenség, mely mint a rozsda a vasat, megsemmisíti a szellemet.

A házasság vagy férjhezmenetel is hatalmas tényező az erkölcsiségre nézve. Jobbá tesz vagy rosszabbá tesz, a választás szerint, de ugyanazon szinvonalon nem hágy senkit. Különben az egész élet is fejlődés vagy sülyedés, megállapodás nincs a természetben, csakhogy a házasság néha végzetszerűen hat az élet irányára, s hirtelen megváltoztatja azt.

Ime ezek képezik az egyéni szolidaritást. Mindezen tényezők, melyek az egyed erkölcsiségét alkotják, szoros kapcsolatban állanak egymással, és végzetszerű törvényeik daczára, részben az egyed szabad akaratától függnek, részben általa módosíthatók. Térjünk most át a társadalmi szolidaritásra. Ez alatt azon káros vagy hasznos befolyásokat lehet érteni, melyek a közös, a házasélet viszonyaiból fejlődvén, az egyed erkölcsiségére hatnak.

Rokonszenv, utánzás, közvélemény, szokás, ezek a főbb társadalmi tünetek. A rokonszenv alapja minden egyesülésnek, minden társaséletnek, elvitázhatlan szüksége nemcsak az embernek, de minden érző lénynek, s titkos oka azon erkölcsi befolyásnak, melyet az emberi lények egymásra gyakorolnak. Legfelső fokán három alakban nyilvánul: a szerelem-, barátság- és bámulatban, melyek mindhárman a rokonszenv magán és fokozott nemei. A szerelem, barátság és rokonszenv arra késztet bennünket, hogy úgy gondolkodjunk, érezzünk, cselekedjünk, mint azok, kik ez érzéseket gerjesztik, és így hatalmas eszközei az erkölcsiségnek és a tökéletesedésnek vagy a közromlásnak.

Már a latinok mondták: «Amicitia pares aut invenit, aut facit». (A barátság hasonlókat talál vagy teremt.) És valóban többet teremt, mint a mennyit föltalál, mert a rokonszenv, a mint fölébredt, összhangot igyekszik teremteni az illető egyének közt. A szeretet már magában szellemi jótétemény, mivel kiragadja az emberi lényt önzéséből, s önmaga helyett másokat helyez vég-

czélnak, mi már magában erkölcsi haszon. Azonban veszedelmes oldala az, hogy önuralmát elveszteti az emberi lénynyel, főkép a szerelem, mely a barátságnak szenvedélyesebb neme, és ez az erkölcsiség rovására történik, mivel ennek első föltétele, hogy mindenki teljesen saját értelme és akarata hatalma alatt legyen. Így az erkölcsi hiányokban szenvedő lények közt a barátság káros hatású is lehet.

A bámulat, mikor helyes, mind azoknak javára történik, kik bámulnak, mert erre már nemesebb tulajdonok szükségesek, mind azoknak, kik bámultatnak, mert ez erkölcsi ösztön a haladásra. Semmi sem lélekemelőbb, mint igazságos tiszteletet, becsülést gerjeszteni. Azért ez a hivatottak kezében hatalmas nevelési eszköz. Ha a nélkül, hogy rá hagyjuk magunkat szedni, úgy bánunk a gyengékkel és hibásokkal, mintha jobbak lennének, s becsülésünket úgyszólván hitelbe adjuk nekik, hogyha legkisebb nemesség s becsületérzés van bennök, az fölébred s igazat adnak nekünk. Az embereket saját szemeik előtt megalázni és képzelt felsőségünkkel elnyomni se nem nagylelkű, se nem hasznos. Hanem másfelől a bámulat is aljasító hatással birhat, mikor egészségtelen társadalomban oly tulajdonok iránt nyilvánul, melyek semmi erkölcsi értékkel nem birnak, sőt azok rovására tündöklenek.

A közös élet egy második tünete az ösztönszerű utánzás, a közérzések és gondolatok ragálya, a közvélemény és a szokás.

Az utánzási ösztön az emberi természetben rejlik; minél sűrűbben vannak az emberek összepontosítva, annál erősebb ez ösztön. Erre van alapítva például a fegyelem föntartása a katonáknál. A jó tetteket természetünk jó tulajdonainál fogva követjük, a rosszakat a rosszaknál fogva. Mivel ez utánzás ösztönszerű, azt lehetne hinni, hogy semmi erkölcsi értéke nincs. Mégis van, mert habár gépiesen fogunk is egy cselekedethez, az akarat is hozzájárul, hogy azt befejezzük. Félbe is hagyhatja, csakhogy ahhoz több erély kell, mint a befejezéshez, és így a gépies cselekedet néha az akaratot és értelmet is lebilincseli.

Az érzések és gondolatok ragálya is egy neme az utánzásnak, de közvetlenebbül hat az erkölcsiség forrására. A szellemileg

egészséges légkör a kifacsart, elnyomott lelkeknek visszaadhatja ruganyosságát és életerejét, míg ellenben a romlott körök romlottságot terjesztenek. Azért vannak korszakok, a mikor a társadalom velőig meg van rontva.

A közvélemény alatt azon általános nézeteket érthetjük, melylyel bir egy bizonyos társadalom a jóról és rosszról, a kötelességekről és jogokról. Általában ez a tömeg erkölcsi törvénye, ezért nagy fontossággal bir a közerkölcsiségre. A legtöbb ember gondolkodás nélkül fogadja el és veti magát alá e közszellem határozatainak, csak azért, hogy körével összhangban legyen.

De hogyan képződik ezen közvélemény? Egyes hatalmasabb egyéniségek vezetik, gyakran öntudatlanul, a többi vakon követi. Mindenki tudja mily bajos a közvéleménynyel daczolni. Pedig a kötelesség azt parancsolná, hogy azt megerősítsük ott, hol helyes, és annak tántoríthatlanul ellenálljunk ott, hol az erkölcsiség törvényeivel ellenkezik.

A szokást a közvélemény szabja. Szellemi szokások is vannak, abban különböznek a közvéleménytől, hogy a társadalmakban az idő által megrögzöttek. A gyermek már a bölcsőtől kezdve hall mindenféle itéleteket, melyeket megfontolni nem képes, és öntudatlanul elfogad. Később számot vethetne azokkal, de inkább lesz hajlama a szokásokat kimagyarázni és menteni, mint azokat megczáfolni és javítni. Így lesznek annyira megrögzöttek az előítéletek. Pedig megkövesülni a többiek itéletében, annyi mint erkölcsileg sűlyedni, mivel az a szellemi szabadságról való lemondás.

A köztényezőkhöz számíthatók még a család, mely főkép a gyermekre döntő befolyással bir, míg ő is a család erkölcsiségének egyik kutforrása. Továbbá a haza, az ország, a kormányforma, melynek az egyéni felelősségen kellene alapulnia, s az embereket a szabadságra érlelnie, a tökéledésre ösztönöznie. A szellemi pangás, az eszménykép hiánya a tömegben, az erkölcsi közöny, a kétségbeesés a jövő fölött legtöbbnyire egészségtelen társadalmi rendszertől ered.

Ezek nagyjában a társadalmi szolidaritás főmozzanatai. De ha igaz, hogy ennyi sok ható működik össze az egyed erkölcsisé-

gének képzésére, ismét az sem tagadható, hogy egyes ember befolyhat egész körére, egész társadalmára. Az összes nevelésnek és tanításnak oda kellene tehát irányulni, hogy az egyed ne csak önmagáért kívánjon mindig haladni, hogy így az egyéni szolidaritást saját előnyére használja föl; hanem hazájáért, az emberiségért is igyekezzék a jó összegét nevelni e földön és a társadalmi szolidaritást a folytonos haladás irányában önmaga is szolgálni.

De Gerando Antonina.

FELHIVÁS A NEMZETHEZ.*

ZICHY JENŐ GRÓF FELOLVASÁSA AZ ORSZ. IPAREGYESÜLETBEN

f. évi február 2-án.

Meddő pártviszály, kisszerű érdekharcz és pénzügyi nyomor lidércznyomása tartja lekötve a társadalmi erőt. Szegények vagyunk, mondja Trefort, koldus nemzet vagyunk, mondja más notabilitás; — új emberanyagra van szükségünk, mondja Jókai és Irányi, mert minden téren az erkölcsi romlottság jelei mutatkoznak. Működésük sikertelenségén elkedvetlenedve sokan legjobbjaink közül csüggednek s visszavonúlnak. Azonban nem elég kiáltani, hogy ég a ház, hogy a hajó belsejébe víz szivárog: — a baj okát felkutatni, a mentő módról és eszközökről gondoskodni, feladatunk; az elcsüggedés a közveszély idején van legkevésbbé helyén. Nem is az a baj, hogy szegények vagyunk. Azért érezzük szegénységünket, mert örökké kielégítetlenek vágyaink. A baj az, hogy törekvéseink nem annyira saját értékünk kifejtésére, mint vágyaink közvetlen kielégítésére vannak irányozva. Az eredményt szeretnők a közvetítő kapcsolat nélkül. Csaknem úgy járunk nagyban és kicsiben, mintha a czivilizácziót és vagyont, erőt és értéket, pénzért és hitelben lehetne venni. Észre sem veszszük, hogy a vett czivilizáczió, az adott hitel nem a mienk: élvezete csak szegényebbekké tett.

A társadalom különböző rétegeivel való érintkezésemben, hosszas megfigyelés után azon meggyőződésre jutottam, miként

* A midőn a nemes grófnak ezen nagyszabású beszédét közöljük, nem mulaszthatjuk el, hogy olvasóinkat ismételve fel ne szólítsuk a „*népnevelési egyesületeket*“ tervező mozgalomban való tevékeny részvételre; mi is meg vagyunk győződve arról, hogy kulturális és közgazdasági intézményeink egészséges fejlődését csak az esetben várhatjuk, ha a népnevelés terjesztése által nemzetünkben az erőt fejlesztjük. *Szerk.*

bajaink kútforrása nagyrészben abban rejlik, hogy Széchenyit, nagy mesterünket, megtagadtuk, hogy tanításához hűtlenek lettünk.

A pompás érczszobor, mely hazánk fővárosát diszíti, nem annyira az azt emelő nemzet nagyságára, — mely nagy fiai emlékében tiszteli meg önmagát — mint a keblek érczridegségére emlékeztet!

Az érczszobor a legnagyobb magyarnak csak porhüvelyét jelképezi, melyet eltemettünk, de halhatatlan szellemének még ezután kell — és csak úgy fogunk — méltó emléket emelni, ha tanításaihoz hivek leszünk, ha azokat megvalósítjuk, ha ezek a 16 millióból álló nemzet minden tagjának keblében viszhangra fognak találni!

Ő, a ki könnyebben teheté, mint bárki más, hogy a nagyúri sportnak és időtöltésnek éljen, mégis egész életén át a nemzetért küzdött, s ezért való aggodalmában elvérzett — megérdemli, hogy munkáit újra és újra olvassuk és tanulmányozzuk, különösen pedig, hogy ne feledkezzünk meg a nemzeti haladás, tevékenység irányát óriási jelzőként mutató következő szavairól:

«A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni az Európában heterogen sarjadék ázsiai bölcsőjében rejtező — eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult — sajátságait egy törzsök fajnak, mely jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több izben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit, s felbőszülésében, mint Isten ostora, mindenütt vérrel járt; bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja. Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait, mint ereklyét megőrizni, és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesítni erőit, erényeit, és így egészen új, eddig nem ismert alakban kiképezve — végczéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, — ez a feladat.»

Nem hiába él a monda «a magyarok Istenéről», mert a magyar nép oly természeti jó tulajdonokkal van megáldva, hogy kis száma mellett is a világ bármely nemzetével kiállja a versenyt, csak kellően kiképezze magát. És ha multunk történelmén kívül

új példa kell a csüggedőknek, gondolják meg, hogy a mely nemzet egyszerre oly szellemóriásokat szül, mint Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös stb., annak csak akarni kell, hogy a czivilizáczió nagy munkájában is méltó legyen őseihez, kikről a költő mondja: «Hazám dicső, nagy ősei, ti földet rázó viharok, ti egykoron a porba omlott Európa homlokán tomboltatok.» Erre alapítá Széchenyi azon lélekemelő jóslatát is, hogy: «Magyarország nem volt, hanem lesz!» mit következő, egyszerűségében magasztos, megragadó hasonlattal indokolt: «Minden jelenetek jövendő fényt mutatnak nemzetünknek, minek megjövendölésére semmivel több jóslati tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a «kisded makkból, ha nem romlott, idővel termő, terebélyes tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja!»

A lehetőség iránt tehát nincs semmi kétség, hogy nemzetünket nagygyá, hatalmassá tegyük, a kérdés csak az, hogy mit? és miként tegyünk? s hogy erre erős akaratunk legyen. Széchenyi szavait a gyakorlati életre alkalmazva, máskép: hogy azt kell minden tőlünk kitelhető erővel eszközölnünk, hogy a társadalom minden rétege az őt megillető s tőle megvárható műveltségtől legyen áthatva; teremtsünk és fejleszszünk magyar kulturát és czivilizácziót!

Tévedés szerintem azon állítás: mi művelt, de szegény nemzet vagyunk.

Ne tömjénezzünk hibáinknak; legyen erőnk, bátorságunk bevallani gyöngéinket azon erős elhatározással, hogy tudjuk is, akarjuk is orvosolni.

Viszonyainkat elfogulatlanul tekintve, mindenkinek be kell ismerni, hogy mi épen azért vagyunk szegények, mert nagyrészben legalább nem vagyunk műveltek. A valódi műveltség legbiztosabb, sőt egyedűli forrása a jólétnek és vagyonosodásnak. A nemzeties műveltség pedig szüli az erőt, s az erős, és csakis az erős nemzet az, mely minden viszontagságot leküzdve, magas rendeltetéséhez képest, független ura tud lenni helyzetének!

Ha tehát a «legnagyobb magyart» nemcsak üres szóval magasztalni, hanem tanításait a gyakorlati életben tettel is követni

akarjuk, ezt nézetem szerint úgy tehetjük és tennünk is kell, ha minden halogatás nélkül hozzáfogunk a munkához.

Nem szeretnék sem túlozni, sem félreértetni.

Van elég elsajátítani valónk, szükségünk van az idegen tudomány, ipar és tőkére, cselekedjünk tehát a nyugoti kultárállamok példáján okulva, — de ne majmoljuk őket mindenben! Hogy ezen eszmét némileg konkrét alakban is bemutathassam, kövessenek egy pillanatig azon térre, melyen eddigelé leginkább foglalkoztam:

Általában elfogadott elv, hogy hazánkat iparállamá kell emelnünk; és én főleg ez irányban kezdettem meg működésemet. Az e téren tapasztalt sok, érdemem feletti kitüntetést azon hálás elismeréssel fogadom, hogy ebbeli törekvésemben a társadalom minden osztálya buzdítani és támogatni hajlandó. De mindig jobban meggyőződöm, hogy mind az én fáradozásaimnak, mind az enyémnél lelkesebb küzdelmeknek is mindaddig nem lesz kivánt sikere, mig ennek előfeltételekép, vagy ha lehet azzal együttesen, mezőgazdasági iparunk hiányát nem orvosoljuk, meg nem szüntetjük; mert:

A természet törvénye és rendje, hogy a meglevő vagyont kell előbb czélszerűen és teljesen érvényre juttatni és felhasználni, mielőtt egy újabb és még meg nem levőnek megszerzésére törekednénk. Már pedig a birtokunkban levő, körülbelül 46 millió holdnyi termőföldből jelenleg mondhatni alig felerésze, a magán nagyúri birtok az, mely nagyobbára legalább okszerűen kezeltetik, míg a másik bizonyára nagyobb felerész, mintegy 25 millió hold, mely az állam, egyház, községek, kisbirtokosok kezén van, nagyobb részben nincs okszerű kezelés alatt. Ezt azon körülmény is igazolni látszik, hogy a használatban levő átlag egy millió eke közül még ma is jóval több mint felerész: fa-eke! továbbá, hogy egy hold szántóföld tiszta jövedelme nálunk általában 4 forint, holott más kulturállamokban pedig rosszabb talajviszonyok mellett is ez 2—3-szor annyit teszen ki. De ezen állapot jelenségeit az életben is igazolva lenni látjuk, midőn a kisbirtokosoknak, rossz marhával és rossz eszközökkel rosszúl megszántott sovány földjében a bevetett silány vetőmag után, — csak kissé nem kedvező időjárás mellett is —

alig van annyi termése, miből az állami és községi terheket födözni képes volna. Hát még a fődolog; az ember, az a szegény földmíves! Minő annak háza, ruházata, családiassága!

Hogy a kézműipar valóban felvirágozhassék, egyebeket most mellőzve, első sorban a belföldi közönség körében kell, hogy fogyasztó piaczra leljen. Azonban ha, mint nálunk, a lakosság több mint $^2/_3$-ad részét képező földmíves osztály, kevés termelő képessége miatt szegény, vagy — mint Bacsák alispán mondta — koldus, ha ennek nagyobb része az év nagyobb szakán át mezitláb és gatyában jár, s egy szürt, kalapot legfeljebb minden 4—5 éven át képes egyszer vásárolni stb. ilyen fogyasztók mellett teljes lehetetlenség, hogy a kézműipar lendületet vegyen és felvirágozhassék.

A házi ipar legyen mezőgazdasági iparunk kiegészítő része. Ne elégedjünk meg azzal, hogy ez, az ország egyes helyein üvegházi növénykép néha terhes áldozatokkal is ápoltassék, hanem legyen az minden földmíves családnak otthonos foglalkozása. — A gabona, liszt, bőr, hús, tej, faggyú, szappan, kender, len, fa, vessző, nád, szalma, csontfélék stb. mind oly anyagot képeznek, melyek a vidék sajátságaihoz képest könnyen elsajátítható, s a család összes tagjai által gyakorolható, kevés ügyességgel átalakítva a család egész házi szükségletét fedezni képes jövedelmi forrásul szolgálhatnak.

A mezei és házi iparban látjuk a nép gazdasági tevékenységét összefoglalva.

Ennek a nemzet életében és fejlődésében oly alapszerű jelentőséggel biró földmíves osztálynak, mely nemzetünk zöme, nemzeti vagyonunk legfőbb termelője, vajmi csekély gondját viseljük. Pedig mily csodaszerű hatással van e téren mindaz, a mi életerét eltalálja. Mi adta meg a nemzetnek a nemrég lefolyt súlyos viszonyok között az ellenállhatási erőt? Az urbér alól kiváltott birtok. Nem az a sok felszabadult kéz szerezte-e meg a nemzetnek azt a roppant teherviselési képességet, melylyel az abszolut és alkotmányos kormányzat halomra gyűlt közterheit elviselte, nem ez adja-e azt az önbizalmat és a szivósságot, mely még ma sem enged végleg elcsüggednünk? És ha messzebb visszatekintünk, nem a birtok-

viszonyok szerencsés rendezése teremtette és fejlesztette-e azon virágzó községeket, melyek a vasut és távirda hiányában is jólétnek örvendtek?

Tanulmányoztuk-e azon birtok, azon család, azon osztály és gazdasági lét szükségeit, adtunk-e annak eszközöket önjava, s a nemzet fejlődésének előmozdítására, akár újabb magánjogi, akár közigazgatási, akár szocziális intézkedéseink által?

Megszereztük az újabb idők kulturalis eszközeit: a gőzerőt s a vasutat, de a mezei gazda viszonyainak rendezésével nem foglalkoztunk.

A nép műveltségének, a nemzet fejlődésének egyik tényezője a népnevelés, az iskola. Ez valódi hatását csakis bizonyos jólét mellett gyakorolhatja. A tankötelezettség a képeztetés segédeszközei nélkül többnyire eredménytelen.

Szükséges, hogy azon 2000 községben, melyekben a hivatalos kimutatás szerint még nincs iskola, és másutt is a kellő számú és minőségű iskolák — ide értve a szak- és ipariskolákat és tanműhelyeket — felállíttassanak s az iskolakorbeliek tanulása és művelődése az illető hatósági közegek támogatásával elősegíttessék, illetve ellenőriztessék.

Iskolákról szólván, legyünk rajta, hogy az iskolakötelesek rendesen látogassák az előadásokat; s főleg, hogy az ismétlő-oktatás, mely az egész oktatásnak koronáját képezi, országszerte rendszeresen keresztül vitessék. Míg az iskolamulasztások oly iszonyú számával találkozunk, miként ezt statisztikai adataink feltüntetik, addig nagy közönségünknél czivilizáczióról és kellő haladásról nem lehet szó. S mivel a szellemi haladás maga után vonja az anyagi gyarapodást, segítsük tehát elő az iskolai- és népkönyvtárakat, mint kulturállapotaink legbiztosabb és leghatalmasabb emeltyűit.

Továbbá, tekintettel hazánk agrikoláris viszonyaira, legyünk még azon is rajta, hogy az okszerű mezei gazdaság s a gazdagon jövedelmező gyümölcstermelés emelése szempontjából iskoláink mellett iskolakertek és faiskolák állíttassanak fel.

Ha mi megelégszünk azzal, hogy ezek berendezése s felállítása a törvényekben úgyis ki van mondva, de, miként sajnálattal

tudjuk, tényleg legtöbb helyen ismeretlenek, akkor áldott természeti viszonyaink s termékeny talajunk daczára, még sokáig nem érendjük utól a külföldet, mely e tekintetben is rosszabb viszonyok mellett előbbre van.

Hogy könyvtárakat, iskolakerteket és faiskolákat együttesen említek meg, azért van, mert míg ezek befolyása viszonyaink emelésére tagadhatlan, országszerte ép ezek gondozása s felkarolása igényli a társadalom legnagyobb s odaadóbb figyelmét.

Minden községben, ahol még hiányoznak és ahol részben vannak is, kellő számú kisdedóvók, és a szükséghez képest az árva gyermekek részére szeretetházak alapíttassanak, hogy ekép a kiskoruak közt — azok elhanyagoltatása folytán tapasztalt nagy halandóság mérsékeltessék. Széchenyi szerint oly kevesen vagyunk, hogy nálunk még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni; tehát annál nagyobb kötelességünk azokat megvédeni, kik önhibájuk nélkül vannak veszélyeztetve.

A kisdedóvók mellett szól még a magyarosodás terjesztésének nagy argumentuma is. Hazánk körülbelül 16 millió lakosságának alig felét teszi csak még ma a magyar. Nyelv s nemzetiség sokakat elválaszt tőlünk, kik megbizható igazi magyarok, hazánk sorsát teljesen magokénak valló hazafiak csak akkor lesznek, ha egyszersmind zengzetes magyar nyelvünk lesz anyanyelvük.

Ha országunknak 16 millió nyelv- s érzelemben magyarja lesz, akkor hatalmának súlya is nagyobb s döntőbb leend.

A különböző nemzetiségeket szeretettel hozzánk vonzani s őket magyarokká tenni, legyen mindnyájunknak kedves életfeladata. Erre pedig egyik legalkalmasabb mód és eszköz a kisdedóvók és gyermekkertek tömeges felállítása, mint oly nevelőintézeteké, melyekben az idegen ajkú gyermekek leghamarabb s legkönnyebben tanúlhatják meg magyar nyelvünket.

Mivel pedig nem várhatjuk a jövő nemzedéket, terjeszszük a munkásságot, takarékosságot és szorgalmat minden téren, minden alkalommal. Dolgozzék mindenki és legyen becsületes és takarékos. Nem a kevés jövedelmű ember szegény, hanem a ki vágyait fékezni nem bírja, és gazdag az, ki szükségleteit bevételeihez tudja mérni.

De hogy ilyen takarékos nemzetet szerezhessünk a honnak, az iskolai takarékpénztárakat kell mindenütt megteremteni, — gyermekkorától fogva kell az embert a szorgalom, becsületesség és takarékosság erényeihez hozzászoktatni. Ne henyéljen senki, — hanem igyekezzék mindenki többet termelni, mint a mennyit fogyaszt. Fejtse ki egész igyekezetével testi és lelki képességét, «nemesítse erőit és erényeit.» Győződjék meg róla öngondolkodás útján minden egyes, hogy a munkát nem büntetésül, hanem áldásúl rendelte az Isten az embernek! «Két jó van, mi fölött sorsnak nincs semmi hatalma: szorgalom és az erény, földön s az égben ez áld» — mondja Vörösmarty!

Ez az emberi méltóság fennmaradásának legnagyobb, legnemesebb biztosítéka. Mert ez által minden egyes, — ha különben semmi vagyona nem volna is — egyedűl önmaga erejéből független állást biztosíthat magának.

Ez a szellemi és léleknagyságnak egyedűli alapja. Széchenyi p. o. ha nem dolgozik, csak nagy úr lett volna, egyéb semmi. Ezért mondá egy nevelő királyfi-tanítványának: mint fejedelmet, állásod hatalmassá tehet, de nagygyá az ember csak önmaga által lehet!

Bár foglalkoznék minden kérdéseinkkel a «sajtó». Alkotmányos küzdelmeink ezen legbecsesebb vívmánya, bár még hiányos alkotmányos életünk egyik legbecsesebb kincse, a társadalom legéberebb tanácsadója, támasza, emelkedjék mindinkább nemes hivatásának azon színvonalára, hogy az állam és kormány mellett a nemzet, a társadalom gazdálkodása fölött is gyakorolja ellenőrködő gondoskodását! Működjék közre a honpolgár cselekvési öntudatának emelésére, hogy munkássága önérdeke mellett a közjólétet is előmozdítsa, hogy az ő munkássága, iparkodása, — bár még oly kis hatáskörű legyen is — a közjólét egyik nevezetes tényezőjét, egyik láncszemét képezze, melynek hiánya az egész működésén csorbát ejt! Az érdekszolidaritás tudatában emelkedjék az önerejébe vetett bizalom azon magaslatára, hogy miként a szövetséges hadak egyik közvitéze mondá: «én és még kétszázezren vertük meg Napoleont!» ő is és még 16 millió honfitársa vannak hivatva a nemzet fölvirágzását eszközölni.

Ez első sorban közgazdasági tekintetben fontos, mert ha a lakosságnak alig $^2/_3$-át veszszük is termelőnek, s ha ez értelmesség, szorgalom és takarékosság folytán naponta csak egy fél forinttal keres is többet: egy évre kerekszámmal 300 napot véve, a 10 millió lakos évi kereset-többlete már is másfélezer millió forintra menne. — Csak ez úton foganatosítható az iparhoz okvetlen szükséges, és Franciaország példája szerint oly mesés tőkegyűjtés.

De ennek politikai tekintetben is nevezetes hatása volna, a mennyiben a közjóért lelkesülni tudó önérzetes munkás polgár — a politikai jogok gyakorlása közben is — nem fogná magát szennyes önérdekek által vezettetni engedni, és ez úton az annyit emlegetett hamisítatlan többség és kormánya közmegelégedésre létesülhetne!

Gondolja meg kiki, hogy egy oly nagy feladat teljesítésében, minő a nemzeti fejlődés regenerációjának feladata, minden honpolgárnak kijut kötelességszerű és hivatásszerű feladata. A legnagyobb és legszebb feladat azonban a nőt és családanyát illeti meg, és ezzel hazám lelkes hölgyeihez fordulok. Gondolják meg önök, hogy Széchenyi nagymérvű tervei sikerét első sorban az önök szerető és ápoló karjai gondozására bízta, midőn «Hitel» című első nagy közgazdasági munkáját is «Hazám szép és nagylelkű asszonyinak» ajánlotta, magasztosan indokolva azt az előszóban, hogy: «Ti emelitek égbe a port és halhatatlanságra a halandót.» És valóban sok, — minden — az önök kegyes pártfogásától függ. Bentham szerint: Nő kormányozza a világot, még pedig zsarnoki hatalommal, s ezen uralmát főleg szeretetének köszönheti.

Addig volt Róma külsőleg nagy, belsőleg erős, míg asszonyainak erkölcseit a háziasság, munkásság, a család dolgaiban való foglalkozás védte. — Erdélyi nemzeti fejedelmeink korában is a legfőbb úrhölgyek gyakran töltötték együtt fonással, hímzéssel és más női munkákkal estéiket. Apróra értették a fonást, szövést, varrást, kenyérsütést és étkek készítési módját, a házi cselédek minden munkáira ők ügyeltek fel, mert értettek hozzá! — írja gróf Mikó; s magyar nemzetünk fenmaradása részben a magyar anyák erkölcsi tisztaságának, női hivatásuk felfogásának tulajdonítható.

Ők vívták ki nemzetünkre nézve azon megtisztelő czímet «Casta gens Hungarorum». És ma is Fejedelem-asszonyunk Ő Felsége legmagasabb példájától buzdítva, legyenek Önök hívek magasztos hivatásukhoz és ápolják Vesta-szüzekkép a hazafiság szent tüzét, hogy az mind saját, mind szeretteik keblében mindig szebben fellobogjon. — Vegyék át az Önöket megillető vezetői szerepet a nemzeti közművelődés nagy munkájában, s a történelem hálás elismeréssel fogja följegyezni, hogy e sokat szenvedett nemzet nemcsak fenmaradását, hanem felvirágzását is Önök vezető közreműködésének köszönheti.

Minden, itt csak főbb vonásokban érintett és ezekkel összefüggésben levő feladatokat nézetem szerint egyleti és társadalmi úton, jelesül pedig főleg az általam indítványozott népnevelési egyletek útján foganatosíthatjuk, melyek alapszabályai már a kormány részéről is a legutóbbi napokban megerősíttettek. A eszme nem új és nem is az enyém, hanem halhatatlan emlékű Eötvösünké, kinek szavai szerint, amint ezt már e tárgyban általam kiadott «Indítvány és tervjavaslat»-ban szintén idéztem: «Ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen, az a népnevelés. Oly feladat ez, melyet a nép csak maga oldhat meg.»

Az eszme igazságából és nagyságából nem von le semmit, hogy fontosságát a nemzet még akkor nem fogta föl, a minthogy az még ma is sokak részéről közönynyel fogadtatik. De azért ne csüggedjünk, ez volt mindig minden szép és nemes törekvés sorsa! Az igazságnak és a vele párosult komoly igyekezetnek azonban ellenállhatatlan ereje, s jótékony hatása — mint a nap a ködöt — végre mégis eloszlatja a közönyt és lelkes harczosokká avatja a kétkedőket!

Ez indítványom. Tegyen kiki saját hatáskörében a legkisebbtől a legnagyobbig, de tegyünk mindnyájan, s ezt ez uton tehetjük legczélszerűbben.

Ki jobbat tud, álljon elő vele, s én első leszek, ki örömest követni fogom.

AMOS COMENIUS.

I. A XVII. század legnagyobb tanférfia Amos Comenius volt. Valódi neve, nemzetisége, születésének helye és ideje bizonytalanok; mert a lángészt ritkán fogják föl kortársai s mit később az utóvilág hévvel kutat: ők elmulasztják följegyezni életének körülményeit. Valamint Homért hét város vágyott fiának nevezni, úgy Amost is három hely követeli magának: Magyar-Bród, Komna és Nivnitz; mindannyi Morvaországban. Két nemzet versenyez érte: a szláv és német. Találgatni vagyunk kénytelenek: Comenius latinos neve alatt a Komenszky családi nevezet lappang-e; nem tudjuk, márczius 27-én, 28-án vagy 29-én üljük-e születésének emléknapját; sőt még azt sem bátorkodhatunk egész határozottsággal állítani, csakugyan e három nap valamelyikén látott-e először napvilágot?

Születése helyéül a legtöbb régi forrás a Hradics-kerületben levő Komnát említi s okoskodását a «Comenius» névre alapítja: hanem egyéb érvet alig is tudnának fölmutatni e nézet emberei. Ha megelégednénk azzal, hogy valakinek anyavárosául azon helyet fogadjuk el, melyről történetesen családja neveztetik: úgy sok kutatástól megmenekülnének az illető szaktudósok; mert kulcs volna kezökben.* — Lehet Comenius valamely őse Komnában születvén, arról nevezte el magát; de ok-e ez arra, hogy Amos szükségképen komnai születésű legyen? — Fontosabb azon állítás, hogy őt csak Nivnitz nevezheti magának, a mennyiben

* Hogy a magyar-történetből hozzak föl rokon példát: úgy nem kellene vitatkozni, Simon mesternek családi neve-e Kézai? Hogy azonban csak biharmegyei birtokáról, Kézáról nevezte így magát, tehát önkényűleg, csaknem egészen bizonyos.

annak anyakönyvében van bejegyezve, hogy Komenszky Péter molnár fia, János, 1592. márczius 28-án született. E nyomós adat daczára igen sokan Magyar-Bródot (Trencsénhez mintegy 5 magyar mértföld) vitatják azon városul, melyben a nagy férfiú létet nyert vala; felhozzák nézetök támogatására, hogy egyik kéziratában «Hunobrodensis Moravus»-nak, magyar-bródi morvának írta magát; s hogy szülői és nővére az érintett helyen temetvék el. — Nem valószínűtlen e nézet, — de mégis csak gyanítás; és — szerény itéletem szerint — nem megdönthetlen: mert nivnitzi-létére is miért nem írhatta volna magát magyar-bródinak, tekintetbe vévén, hogy e hely igen közel esik Nivnitzhez, nagyobb terület s így a világ előtt ismertebb is? E szempontból kiindúlva nevezheté el magát Amos a jobbhangzású Magyar-Bródról.

Világrajötte napjául márczius 28-át vélem elfogadhatónak; nem, mintha «középútat» akarnék követni a három nap, 27., 28. és 29. között, miket életírói e pontnál említenek; hanem mivel — fönebbiekben — volt, legalább én azt hiszem, volt — okom bizni azon adatban, hogy ő nivnitzi: mintegy kezességnek tekintem a márczius 28-áról szóló adat helyességére is Nivnitz helység anyakönyvének, mely némelyek szerint ma is ép, hitelességét. Ez pedig, láttuk, e napot említé születése idejéül.

A németek és csehek követelik őt nemzetök gyermekének. Németsége ellen bizonyít azonban azon körülmény, hogy szülői a cseh hitközség tagjai voltak s hogy Amos, mint láttuk, morvának nevezte magát: németnek — soha! De ringatták legyen őt cseh vagy német csecsemőként bölcsőjében, mint férfi, inkább volt cseh s még inkább — világpolgár, földünk s az összes emberiség közös büszkesége. *

* A «Népnevelők L.» 1869. évi folyamának 50. számában Amost, «Orbis pictus»-áról szólva, *magyarnak* neveztem. Ezen, igazat szólva, *nagyon tág jelző* arra adott alkalmat Szomor Károly úrnak, hogy megkérdezze a «N. L.» 1871. évi 35. számában: azért neveztem-e Comeniust magyarnak, mert magyar születésűnek vélem, vagy mert sárospataki tanár volt? — A kérdés első részére határozott tagadással felelnek itt közölt adataim, melyeket azelőtt is ismertem. Az utóbbiért sem neveztem őt

Íratai nyelvéről nem dönthetjük el nemzetiségét: mert németül, csehül és — legfelesebb számmal — latinúl dolgozott.

II. Szülői korán elhaltak s bár — némelyek szerint — tekintélyes vagyont hagytak rá, gyámjai teljesen elhanyagolták neveltetését. Így történt, hogy latinúl csak 16 éves korában kezdett tanúlni; de hogy melyik iskolában? — életírói nem tudják eldönteni.* Ezen kor, akkori felfogás szerint, előhaladott volt, a mennyiben ennyi évvel némelyek már az egyetemet is látogatták; azon jó oldala azonban e késésnek megvolt, hogy Comenius, érettebb elmével itélhette meg az azon idő iskoláiban követett nevelési ferde irányt s ösztönt nyert, hogy később helyesebb elveket állítson föl különösen a nyelvtanítást illetőleg.

Elmaradását nem minden keserűség nélkül panaszolja «Didactica magna»-jában; hogy annyi ezer közől egyedűl ő az, ki életének egész szép tavaszát, ifjúsága virányát, az iskola falai közt kényszerűlt elvesztegetni. Hányszor kiáltott föl:

O! mihi praeteritos referat si Jupiter annos!**

Az évek azonban vissza nem jönnek s így azoknak, kik a rajtok, tévedésök által, ütött sebet még mindig sajogni érzik, nem marad szentebb kötelességök, mint azon út kijelölése, melyen a hibák elkerűlhetők. — S az elhanyagolt nevelésűek iránt érzett élénk szánalma fejti meg azon odaadást, melylyel élete utolsó perczéig a nevelésen csüggött.

Merev szabályok, élettelen, kimért formák, szőrszálhasogató rendszer, mely kicsiségekkel bíbelődik s a valódi czélt szem elől téveszti: nem azon módok, melyek által a különben minden szépre, jóra alkalmas, sőt azokra törekvő ifjú-szívben rokonszenv támadhatna a tudományok iránt. Csodálkozhatunk-e tehát, hogy Come-

magyarnak, hanem fölruháztam e névvel azért, mert kérdéses jegyzetem az «Orbis pictus»-ra vonatkozék; e művét pedig, mint alább lesz szerencsém előadni, Amos *Magyarországban* írta.

* Szülővárosa iskolájában, — mondják némelyek; — de hát hol született?

** «Oh! ha nekem Jupiter múlt éveim' újra megadná!» *Szerk.*

nius mintegy tehertől vélt szabadúlni, midőn latin-iskolai tanulmányait, sok valószínűséggel Prerauban, befejezvén, 20 éves korában, 1612-ben a herborni (Nassau) egyetembe, s így a tudományoknak már magasabb csarnokába ment, hogy papi pályára képesítse magát. Theologiai tanulmáiyaiban a református *Alsted* * vezette s Amosnak későbbi munkáin — akár az egyháziakat, akár a nevelésieket értjük ezek alatt — e férfiú befolyása sok helyütt félreismerhetlen. Rövid időre innen Heidelbergbe, majd Amsterdamba távozott; sőt nem valószínűlen, hogy Angolországot is meglátogatta. Visszatérvén — 1614-ben — Heidelbergbe, rövid időzés után újra fölvette vándorbotját s részint hogy meggyengült egészségét erősebb testmozgás által erősítse, részint pedig kedvezőtlen pénzviszonyai miatt gyalog tért vissza hazájába s minthogy a pappá szenteléshez törvényes korát még nem érte meg, elfogadta Zerotin Károly, morva főúr azon ajánlatát, hogy a preraui polgári iskola igazgatását átvegye.

III. Evvel Comenius tényleg a nevelés terére lépett és pedig nem csupán a gyakorlatban, hanem evvel csaknem egyidejűleg elméletileg is, az irodalomban. Mert míg különös gonddal kísérte a reális tudományokat, elannyira, hogy a preraui iskolát a reáliskolákhoz hasonlóan alakította át: addig — az egyoldalúságot kerülve — a latin nyelv könnyebb tanításának s tanúlásának módjait is kutatta s nyomozásának eredményét egy, Prágában 1616-ban megjelent könyvében tette le. — Ugyanezen évben pappá avattatván, lelkész lett Prerauban; némelyek szerint azonban valamely más községben. Ezen hivatala egy időre elvonta őt a gyakorlati neveléstől; azonban midőn 2 évvel utóbb (1618) Fulnekben, a cseh-morva testvérek e legrégibb egyházában hitszónokká neveztetett: egyszersmind az ott újra alapított iskola igazgatóságát is elnyerte. Ugyanez időtájban nősült.** A közbecsülésben álló Comenius boldogsága azonban nem sokáig tar-

* Született 1588-ban, meghalt mint a fehérvári (Erdélyben) főiskola theologiai s bölcsészeti tanára, 1638-ban.

** Neje Cirillus Jánosnak, a prágai egyháztanács idősbjének (seniorának) leánya volt.

tott. Frigyes, a csehek »téli» királya, 1620. nov. 8-án koronáját veszté s a császárnak — még e csata után is darabig fékezett — boszúja végre a csehekre nehezült. 1621-ben Fulneket is elégette egy spanyol segédcsapat s Comenius nem csak vagyonát vesztette, hanem egyik kéziratát is, melyben az iskolák újraszervezéséről értekezett. Nejével s két gyermekével még községét is el kellett hagynia. *

Életének legszebb évei a Fulnekben töltöttek valának; itt testesült meg sok terve, sok eszméje. Tanulmányait eddig a csendes helyen zavartalanúl folytatgatta: most mint hite miatt száműzött papnak Žerotin Károly a «testvérek» főnöke vendégszeretetét kellett igénybe vennie. E főúr távol tartá magát honfitársai féktelenségeitől s hű maradt Ferdinándhoz. Körülbelül 3 évig maradt itt Amos s e 3 év gyümölcse lett: «A világ labyrinthja s a szív paradicsoma», melyet cseh nyelven írt s Lissában adott ki (1631-ben). Ez 54 részből álló művet a magyar irodalom is bírja, Rimány István fordításában.* 1624-ben Žerotint is el kellett hagynia s egy ideig hazája erdeiben bolyongott. Az üldöztetés ez idejében írta «Hlubina bezpecnosti», vagyis «A biztonlét központja» című munkáját, mely Lissában jelent meg (1632). — Községét titokban ezután is sokszor meglátogatta, hirdette isten igéit s kiszolgáltatta a szentségeket; ugyanez időtájban hitsor-

* E két gyermeke már 1623-ban nem élt (Világ Labyrinthja. Ford. Rimányi, VIII., 50. l.).

* Teljes címe: «Világ labirintusa és szív paraditsoma. Az-az világos lerajzolása annak, hogy e' Világban, és minden ő dolgaiban semmi egyébb nintsen, hanem tsak zavarodás és tétovázás, Nyughatatlanság és Háborúság, Tsábítás és Tsalárdság, Nyomorúság és Szomorúság, és utoljára mindennek Meg-unása és Kétségbe-esés: de a' ki a' maga Szívében otthon ülvén, egyedül az Úr Istennel bézárkozik, tsak az éri el az elmének igaz és tökélletes tsendességét és örömmét. Mellyet készített volt, és a maga született cseh Nyelvén kiadott Koménius Ámos János, Mostan pedig legelőször Magyar Nyelvre fordított Rimány István, Liszszai Református Prédikátor Cseh Országban. Posonyban, Wéber Simon Péter betüivel, 1805.» 8r., XXVI. s 356. — Comenius arczképével. — Fontos e mű azért is, mert Amos saját vallomása szerint, (a XXIV. lapon) sok tekintetben saját életét vázolta.

sosai követűl küldték Lengyelországba, hol az országbafogadtatásukat kérte a királytól. Visszatérvén innen báró Sadovszky Györgynek az Elbe forrása körűl az óriás hegységben fekvő terjedelmes birtokain lelt menedékhelyet. Itt írta 1627-ben azon rövid *módszertanát*, mely *Didactica magna*-ja alapját képezi.

De rövid időre élvezett nyugalmának véget vetett 1628. január havának vége, midőn Csehországból az evangelikusok, köztük Sadovszky száműzetvén, ennek kíséretében a szeretett hazát Amos is elhagyni kényszerűlt.

IV. A bujdosók február 28-án értek Lissába (Legyelországban, most Posenben), hol őket Rafael, lissai gróf s beelitzi herczeg, annak terjedelmes határán telepíté le. Comenius új hazájában is a tanügynek szentelé erejét s a lissai gimnázium igazgatását vállalta el. A tanmód czélszerűtlenségét, mint tanárnak, itt is minden lépten-nyomon alkalma volt tapasztalnia s reformeszméit következő műveiben terjesztette elő: 1. «Nagy tanmód, vagyis: miként tanúlhat meg mindenki mindent.» E munkáját, valamint a következő kettőt cseh nyelven írta. — 2. «Anyaiskola, vagy az ifjúság gondos nevelése az első hat évben.» Találó szabályok összege. — 3. «A népiskolák jellemzése». — 4. «A nyelvek nyitott kapuja» latin nyelven írva.* Különösen Didacticája s utóbbi műve az, mely figyelmünket leköti. Az első a nevelés főbb elveit körvonalozza és Amos legfigyelemreméltóbb műve. Azt tanítja ebben (s nagyon helyesen tanítja!) hogy az ember nevelés által válik emberré; mert a tudásnak csak csirája születik velünk s csupán bizonyos föltételek mellett lehet azzá, minek lennie kell. «Az ember, mint eszes teremtmény és isten képmása, tudományt, erélyt és jámborságot szükségel. Mindenkinek oktattatnia kell tehát s pedig annak idejében megkezdve.» Már itt pengeti a szemléltetve tanítás elvét, midőn így ír: «A tárgy anyag vagy test, a szó pedig annak ruhája lévén, a tárgyat a szóval egyidejűleg kell közölni». A «Janua linguarum reserata», 100 fejezetben a tudás minden ágára, 1000 egyszerű

* Az előszó. 1631. márcz. 4. kelt «in exilio» (számüzetésében).

és összetett mondatot tartalmaz s ezek mindenikében 7—8000 szó úgy viszonyítva, hogy ezáltal a tanulók azok más-más jelentését is tudhassák. Ő ugyanis arról panaszkodott, hogy az ifjúságot csak száraz nyelvtani szabályokkal terhelik s a tárgyak nevét az illető tárgy szemléltetése nélkül követelik tőle. Ellene van az ú. n. szajkózásnak s szeretné, ha mindenki csak annyit tanúlna, mennyit értelme megbír. Azért szemlélhető a világ, hogy mindazt, a mit szó által ki kell fejeznünk, elképzelhetjük magunknak. A Janua linguarum fönemlített elrendezésében, tehát szókat, mondatalkotást és nyelvet, sőt sok más tudományt sajátíthat el a tanúló, mert az egyes fejezetek égről, földről, emberről, állatról, emberi életről s ösztönről, hit- s reményről stb. értekeznek. A mit e művében *szóbelileg* állított elő Comenius, annak, mint látni fogjuk, Orbis pictusában, alakot is adott. Mennyire czélszerű volt pedig munkája, talán elég lesz arra hivatkoznom, hogy azt 26 év alatt 12 európai,* sőt 4 ázsiai** nyelvre is lefordították; nem említem azon iskolákat, melyek kézikönyvül fogadták el. — Sőt Palacki (Das Leben des I. A. Comenius. Lipcse, 1866.) azon kissé túlhajtott állításra ragadtatja magát, talán, mert honfitársa Amos, hogy a szent írást kivéve, a világ minden népe közt ennyire elterjedt könyv nem létezik.

V. A mind nagyobb tekintélyre emelkedett Comeniust a cseh-morva-testvérek 1632-ben, Lissában tartott zsinatukon, széniorrá választották. Mint ilyen írta következő műveit: «A testvérek üldöztetésének története». — «Az egyházi fenyíték- és rendről» (saját felekezetére vonatkoztatva). — «Valóban föltámadt-e Krisztés halottaiból?» (Vitázó irat a socian Scheffer ellen.) — «Gyakorlat az istenességben.» — Nevezetesebb ezeknél

* Angol, cseh, franczia, görög, holland, latin, lengyel, *magyar*, német, olasz, spanyol, svéd; nyelvünkre Szilágyi Benjámin István ültette át, ki hű társa volt Comeniusnak a magyar iskolák újraszervezésében (l. VII. fej.); három kiadása ismeretes: az elsőnél az év nincs tudva, a másodiknál 1673, a harmadiknál 1698. Mindhármat a lőcsei nyomda állította elő (8-adrétben). Az első alhalmasint még Szilágyi *életében* (mh. 1652) jelent meg.

** Arab, mongol, perzsa, török.

1633-ban Lipcsében megjelent természettana. Ugyanez időtájban adta ki Hartlieb Sámuel Comenius töredékes észrevételeit némely nevelési elv fölött, «Minden bölcseség előzménye» (Pansophiae prodromus) czím alatt (Oxford, 1637; London, 1639). Bár a szerző e kiadást nem helyeselte, mert eszméit még nem találta eléggé éretteknek s annál kevésbbé olykép rendszeresíthetőknek, hogy a nevelés terén óhajtott reformot eszközölhetnének: e mű töredékül is nagy figyelmet gerjesztett a szaktudósok közt; mert ép azon eszmék keresztülvitelét sürgette, melyek ekkor egész Európát foglalkoztatták: a reálisokat s szélesebb körben az összes tanmódszer újbólrendezését. E mozgalmaknak első üdvös hatása abban mutatkozott, hogy az iskolaügy lassanként állami gondoskodás tárgya — a nevelés pedig államtudomány lett. Oxenstierna Axel, a híres svéd kanczellár, bár honfiai a harminczéves háború véres harczait küzdék s így a béke-időben is csak szerényen álló tudományra csekély gondot fordíthatának, — felfogta a nép valódi érdekeit s belátván a tanügy újjászervezésének elutasíthatlan szükségét, Comeniust hítta meg annak keresztülvitelére. Ő azonban ez ajánlatot *nem fogadta el*; valószínűleg azért, mert Angolországtól is remélt eféle meghívást kapni s ottműködésének hálásabb és nagyobb tért vélt találni, de szeme előtt lebeghetett Ratich esete is, kinek hasonló szellemű ügyekvéseiért eretnek gyanánt kellett darabig börtönben sínylődnie.

VI. Comenius most terveinek kiviteléhez látott; de e tekintetben pártfogóra volt szüksége, kit végre egy lengyel főúr — talán Bohusláv gróf — személyében vélt föltalálhatni. Ennek kívánatára 1640. szept. 12-én tervrajzát papirra tette. Föladatául tűzte ki ebben, hogy egy «pansophiát» ad, mely az emberi tudás minden kincsét magában foglalja. Óhajtott továbbá egy világtörténetet írni (Panhistoria), melyet 6 osztályban itélt előadhatónak; ilyképen:

Az I. osztályban: Bibliai történetek.
A II. » Természetrajz.
A III. » Találmányok története.
A IV. » Kitünő erénypéldák.

Az V. osztályban: Különböző vallások szertartásainak tört.
A VI. » Tulajdonképi világtörténelem.

Akarta végre a különböző bölcsészeti rendszerek ismertetését is adni. — Nagy vállalata azonban ezúttal meghiúsult; úgy látszik a névtelen lengyel főúr sokalta a költségeket.

Angolországba ment tehát, hol útját, eszméinek barátja, a már említett Hartlieb egyengeté s hová — ugyanannak ösztönzésére — a parlament őt meghívá. Föladatául oly tankönyv kidolgozása jutott, melynek alapján a tanügy szervezése megkönnyíttessék. 1641. szept. 26-án érkezett Londonba, hol azonban az új parlament összejöttéig tétlenül kellett maradnia. A tárgyalások, melyek azután közte s a parlament közt folytak, elvileg eredményesek voltak ugyan, de alkalmazásuk gyakorlatilag a a kath. Irland fölkelése folytán közbejött véres események miatt elmaradt. Comenius szép reményeinek romjaival Svédországba hajózott (1642-ben) s pártfogóját Geer Lajost, kit Norköpingben nem talált, Stockholmban kereste föl. Itt találkozott Oxenstiernával s Skyte Jánossal, az upsalai egyetem kanczellárjaival, kikkel négy napig értekezett. Ezek ajánlatára módszertanának befejezését határozta el; s hogy Skandináviához közel legyen, ideiglenesen a porosz Elbingben telepedett le családjával együtt. Most megindítá tervezett nagy művének keresztülvitelét, négy, nem igen fényes tudományú férfi társaságában. — Geer gazdagon segíté őt. Ez emberről, ki önszorgalma által roppant vagyonra tett szert, melyet a szegényekkel szívesen megosztott, megemlíthetem, hogy a Lengyel- és *Magyarországban* tartózkodó cseh száműzötteket 500 tallérral segíté. 1643 áprilisában pedig Comeniusnak küldött 500, majd — 2 hóval utóbb — 1000 tallért.

A nagy tanférfi annyira lelkiismeretesen kivánt megfelelni a jótevője segítségével megkezdett föladatnak, hogy egy évrre még számos barátjaival folytatott levelezéseit is megszakítá. Volt ugyan panasz ellene, hogy még sem igen adja sajtó alá a már elkészült könyveket s ezek némi kedvetlenségre is adtak okot pártfogójával; de ezek mindannyiszor elsímultak. Így midőn az 1645. aug. 25-én megnyilt thorni gyűlésre ment, pártfogója azon

kérése ellenére, hogy Svédországot keresse föl: maguk a «testvérek» mentegettek előtte Comeniust, ki szept. 18-án csakugyan el is hagyta Thornt s visszatért Elbingbe (okt. 12). — Geer folytonosan jelentékeny összegekkel támogatta őt, ki 1646 vége felé munkájában már annyira haladt, hogy azt Geernek személyesen átnyújthatta. Az ennek megvizsgálására a svéd kormánytól kiküldött háromtagú bizottság azt kinyomatni ajánlá. Comenius deczemberben tért vissza Svédországból Elbingbe, hol munkáját 5 dolgozótársával folytatta; s csakugyan a következő évben (1647) már sajtókészen állottak ezen művei:

1. Legújabb nyelvrendszer.
2. Az újonan átdolgozott nyelv-kapu. (l. IV.).
3. Bevezető latin-német szótár.
4. Latin-német nyelvtan.
5. A latin nyelv előudvara. (Atrium.)

Mindezek 1648-ban s már Lissában jelentek meg, hova nagynevű szerzőjök időközben költözött. Ez év kezdetén ugyanis meghalt a cseh-morva testvérek főszéniora s püspöke, a 78 éves Justinus Lőrincz. A zsinat Comeniust választotta helyébe: ő lett tehát e hitközségnek, melyet az idő csakhamar elsodort, utolsó püspöke.

Mert Oxenstierna, bár megigérte támogatását a testvéreknek, a westfáli (1648. okt. 24. kötött) békében politikai érdekeknek áldozta fel őket. Legalább erről vádolja őt Comenius, 1648. október 11-én írt levelében. Elszéledtek a csehek s talán Európának egyetlen prot. állama sem volt, hol mint nevelők, tanítók, művészek s lelkészek nem működtek volna.

Nem csodálhatjuk, ha ily mostoha körülmények több teendöt adtak Comeniusnak, a hitbuzgó püspöknek, mint a tanférfinak. De hogy az irodalmat nem hanyagolta el, legyen elég felhoznom, hogy 1649-ben írt egy vázlatszerű metaphysikája (ismerettana); tollából, vagy talán csak kiadásában, «Latitius úr polg. történetének 8. könyve» (Lissában, németül s csehül); végre «A haldokló testvér-község végrendelete» (csehül). — «A nyelvek legújabb elmélete» című (utolsó) tanírata nem

kevéssé emelte tekintélyét. Így a siraki gymnasiumot az ő útmutatása szerint alapítá Opalinsky Kristóf póseni herczeg. *

De nagyobb küldetés várt rá Magyarországban; s ezt a következő fejezetben, mint közvetlenül hazánkat érdeklő *eseményt*, bővebben leszek bátor előadni.

VII. «Meghívunk téged, saját magunk és fönséges fiúnk nevében, hogy pataki iskolánk javító újjászervezésében (melyhez isten dicsőségére, nemzetünk ifjúságának javára és Krisztus egyházának érdekében uralkodásunk alatt jámborúl s komolyan készülünk) szentűl segíts minket s mi nálunk a te, a népek közt már mindenfelé magasztalni méltán kezdett tanrendszerednek igaz, teljes és világos bizonyságát add.» Ezeket írá Serkei Lorántfy Zsuzsánna, II. Rákóczy György fejedelem (1648—1660) anyja Amos Comeniushoz, 1650 elején. — E ritka fejedelmi erénynyel ékeskedő nő ugyanis férje, I. György halála után kisebb fiával, Zsigmonddal együtt Sáros-Patakra költözött s itt-léte 12 éve alatt ennek főiskoláját oly bőkezűen segélte, hogy aranykorát idézte elő. Halála előtt kevés idővel nyugodtan mondhatá el: «Te látod, isten: mint az édesanya magzatit, az dajka az ő kicsinyedit, úgy igyekeztem nevelni (a pataki főiskolát) istennek és szegény hazánknak szolgálatjára».

Ez iskolának 1649 óta egy fölvilágosodott szellemű, széles ismeretkörű, de puritanizmusról vádolt férfiú: Tolnai Dáli János († 1660) volt rektora, első mestere. Ő hozta be ide a gyakorlati theologiát, a szentbeszédi rendszert s az ő műve, hogy Magyarországban szaporodott a tanúlt papok száma. Ő, II. György korábbi nevelője, irányozta a fejedelem s Lorántfy Zsuzsánna figyelmét Comeniusra, ki a hozzá intézett levelek sürgetésének végre engedvén, elfogadta a meghívást. — Nem csak a tanügy iránti buzgósága, hanem talán azon körülmény is befolyt ez elhatározására, hogy a fejedelem, ki az üldözött cseh-morva-testvéreket eddig is védelmezte, ezáltal még nagyobb erélyt fejthetne

* Ez iskolát azonban már 1655-ben elpusztították a Lengyelországba tört svédek.

ki érdekökben. Kinyervén tehát hitsorsosai megegyezését, 1650-ben útnak indult s miután Skaliczból, hol a kúsvéti ünnepeket tölté, a danckai reformátusokat fölszólította, hogy a magyarországi puchnoi testvéreket egy templom építésében segítsék, 1650 májusában S.-Patakra érkezett. — Itt őt minden tisztelettel fogadták. Beköszöntő beszédjében a magyarokról így nyilatkozott: «Az igazság megvallanom kényszerít, hogy köztetek az elmének mívelése nem érte még el a kellő magasságot, hanem mintegy közben akad el. Bizonyítja ezt oskoláitok nyers, üres és hiányos deáksága, bizonyítják az ezekből kirekesztett szabad művészetek, bizonyítja ezt a felsőbb tudományok: az orvosi és jogi, valamint a felsőbb theologiai és bölcsészeti tudományok hiánya.» A sárospataki iskolának tantárgyai ugyanis, midőn Amos megérkezett, ezek voltak: latin, görög s kivételesen héber nyelv; szónoklat-, gondolkozás-, természet-, ismeret-, hit- és költészettan, ének és hitszónoklat. Mennyire hiányosak lehettek azonban e tárgyak, tanusítja többi közt Apáczai Cseri János ujítási buzgalma, melylyel a reáliákat szélesebb alapra kívánta fektetni.

Klobusiczky Andrástól, a fejedelem tanácsosától ekkor vette azon, rá nézve egészen váratlan ajánlatot, hogy övéivel együtt telepedjék le Magyarországon s hagyja el a lengyeleket. De több ok folyt be arra, hogy ezt ne teljesítse; megújított kérelmüknek engedve azonban, megigérte, hogy egy iskolát berendezendő, hazánkban marad néhány évig, ha e szándékában Geer, kinek még mindig lekötelezettje volt, megegyezend s ha a pataki iskolát ellátják azon segédeszközökkel, melyeket egyetlen ilynemű tudományos intézet sem nélkülözhet: a szükséges tanszereken kívül ugyanis könyvtárral, természet- és műtani teremmel, sőt könyvnyomdával is. — Hogy könyvtárt és nyomdát kívánt, csak a kor szellemének adott kifejezést; ilyenekkel hazánk több tanintézete birt. De hogy a természettudományok számára kísérleti termet követelt: ez oly kívánat, mely teljesen kiérdemli figyelmünket, kivált, ha figyelmünkre méltatjuk azon kort, mely annyira elfogult volt a reáliák iránt, hogy mindent, mi a természettel ellenkezni látszott, boszorkányságnak bélyegzett.

Részint hogy Geer, részint pedig hogy a «testvérek» megegyezését kinyerje rövid időre Magyarországba telepedése iránt: Lissába tért. A fejedelmi anya kérte a szénior okat, bocsássák hozzá Comeniust, kik (bár ez ügy eldöntése voltaképen a zsinat föladata volt) végre teljesítették is kérelmét, ehhez járúlván Rákóczy Zsigmond s Tolnai sürgetésök, 1650 őszén családjával együtt S.-Patakra költözött korának legnagyobb nevelője. — Fizetése: készpénzben 600 frt, terményekben majd 300 frt, ruhára 40 frt, vagyis összesen mintegy 940 akkori, — 6000 mai forint volt. Lorántfy Zsuzsánna csak magyarországi uradalmainak főigazgatóját, Klobusiczky Andrást díjazta bővebben (évi 10,000 — mai értékű — forinttal), míg tanártársai csak 250—250 forintot kaptak. A ránk maradt részletekből fizetési tábláját így állíthatom össze:

Készpénz	600	akkori	forint	—	240	mostani forint.
Búza	60	»	»	—	24	» »
Ruházat	40	»	»	—	16	» »
Bor	15	»	»	—	6	» »
Sertés	6	»	»	—	2·4	» »
Bárány	15	»	»	—	6	» »
Méhser	15	»	»	—	6	» »
Vaj	25	»	»	—	10	» »
Paszuly	2	»	»	—	0·8	» »
Lencse	1	»	»	—	0·4	» »
Kukoricza	1	»	»	—	0·4	» »
Olaj	2	»	»	—	0·8	» »
Fa	25	»	»	—	10	» »

stb. — Ha meggondoljuk, mennyivel több értéke van ma az akkori pénznek: csak elismeréssel lehet nyilatkoznunk a fejedelemasszony bőkezűségéről.

Mindennek fejében Comeniusnak eszméi megtestesítése jutott feladatául.

S valóban, a terv, melyet a magyar tanügy reorganizációjára készített, *minden más tervénél nagyszerűbb.*

A kívánatnak megfelelőleg ugyanis egy *schola pansophicat,* reáliskolát akart fölállítani. Terve volt, hogy itt az ifjú, a latin iskolával egyidejűleg, 11—20. éve közt *teljesen* kiképeztessék, úgy,

hogy egyetemre ne kelljen külön előkészíttetnie. Mindazáltal az olvasó az ő schola pansophicáját ne vélje modern reáliskolának; mert bár a fősúlyt ő a gyakorlati részre helyezte, a gimnáziumok tantárgyaira is igen nagy tekintettel volt. Mindenesetre azonban azt czélozta, hogy az elvont fogalmak és tárgyak iránt kevésbé fogékony s az ép ezért kedvetlenül tanuló ifjakat konkrétekre, gyakorlatiakra vezesse.

E végből tervezett iskolájának 7 osztálya mindegyikében szerepelnek a reáltárgyak; az osztályokat következőleg nevezte el:

1. *vestibularis classis*; hol a növendék — a régi latin névnek megfelelőleg, — csak tanulmányai *tornázában* van: itt tevék le a tanulás első elemei.

2. *janualis* (ajtó).

3. *atrialis* (előterem).

E sajátszerű elnevezéseket önszerzette latin nyelvtanairól vette.

4. philosophica — bölcsészeti (osztály).

5. logica — gondolkodástani.

6. politica — országlástani.

7. theologica, vagy theosophica — istentani.

A reáliák mellett tanittatnak: hittan, szépirás, szám- és mértan, zene, az elmaradhatatlan latin- s a 4. osztálytól kezdve a görög nyelv. Továbbá hetenkint egy óra *újságok*, pl. «Mercurius Gallo-Belgicus» olvasására fordítandó.

Ki e rendszerhez veszi az előbbi fejezetekben igen röviden érintetteket, belátja, hogy Comenius érdeme a tanügy terén egy egységes és szorosan összefüggő tanmód adásában áll, mely a népiskolán alapszik, a nélkül, hogy ez a reál- és gimnáziumi iskolák csupa előkészítője volna; egy, magában is fönállani képes és bevégzett intézmény az — Comenius reáliskolája pedig olyan, mely most általánosan elterjedt, de melyről ő előtte nem gondolkoztak.

A szép és korát sokban megelőző terv valósitása azonban a magyar nemességnek, mely a 7 osztályt sokalta, ellenzése miatt csak részben sikerült s csupán a 3 alsó osztályt állíthatta föl. —

Ez s azon körülmény, hogy lelkes és értelmes pártfogója, Rákóczy Zsigmond, 1652-ben meghalt, annyira elkedvetleníték, hogy az országból el akart távozni s csak a fejedelem marasztalása tartotta vissza még másfél évig. — Irodalmi munkásságát nagy erélylyel folytatta S.-Patakon: művei, tudtommal, ez időből ezek:

1. De vocatione in Hungariam relatio (Előterjesztése Magyarországba hivatásáról.)

2. Scholae pansophicae delineatio, melyben a már előadott tervvel foglalkozik.

3. De repertis studii pansophici obicibus, az egyetemes * tanulmányok föltalált akadályairól.

4. De ingeniorum cultura. (Az ész művelése.)

5. De ingenia colendi primario instrumento Libri. (Az ész mívelése első eszközeiről szóló könyvek.)

6. De reperta ad Authores latinos prompte legendos et clare intelligendos facili, brevi, amoenaque via. (A latin szerzők gyors olvasására és világos megértésére vezető könnyű, rövid s kellemes út.)

7. Eruditionis scholasticae pars prima. Vestibulum, rerum et linguae fundamenta ponens. (Az iskolai nevelés első könyve. Tornácz, azaz a dolgok és a nyelv alapja.)

8. Erud. schol. pars II. Janua rerum et linguarum structuram externam exhibens. (Az isk. nev. II. könyve. Ajtó, mely a dolgok és nyelvek külépületét foglalja magában.) Tartalma: elemi szótár és nyelvtan (Lexicon januale és grammatica janualis); továbbá: Dolgok és szók elemi foglalatja, történeti eseményekre vonatkozva. — E 100 czikkből és 1000 mondatból álló híres szótárhoz (1652) Kaposi János két társával készítette a magyarítást. Fontos tünemény a magyar szótárirodalom terén. «Index»-ét, mely olcsó kéziszótárt pótolt, még 1647-ben Csaholczi János és Bihari Ferencz gyulafehérvári tanítók értelmezték magyarúl.

9. Erud. schol. pars III. Atrium rerum et linguarum ornamenta exhibens. (A dolgok és nyelvek ékességeit magában foglaló

* Tulajdonképen: *pan* = minden, = *sophia* bölcseség.

csarnok.) E műve, mely a mondatkötés szépségeivel foglalkozik, hasonlít előbbi művéhez, mely Januájának átdolgozása volt; csakhogy azon 100 czikk s 1000 mondat, mely ebben olvasható, ahhoz képest haladást tanusít. Magában foglal egy szónoklattant, egy encyclopaediai szöveget s egy be nem fejezett szótárt.

10. Fortius redivivus, sive de pellenda scholis ignavia. (Bátrabban meginduló, vagyis: a tunyaság kiűzetése az iskolákból.)

11. Praecepta morum in usum juventutis collecta. (Az ifjúság használatára összegyűjtött erkölcsi szebályok.) — 1653-ban készült.

12. Leges bene ordinatae scholae. (Jól rendezett iskola törvényei.)

13. Orbis sensualium pictus, hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum, Pictura et Nomenclatura. Nürnberg, 1657., Lőcsén 1685-ben jelent meg először; itteni második kiadása 1728-ból, a magyar czímet így adja:* «E' Világon lévő minden jelesebb Dolgoknak, és az idei Élethez tartozandó Foglalatosságoknak Le-rajszolások és meg-nevezések, a' Titulusoknak lajstromával». E kiadás arról is nevezetes, hogy Búbereki Jónás magyar fametsző látta el képekkel. Számos kiadása jelent meg; így 1797-ben, midön még az Sárospatakon tankönyvül is használtatott, Szombathy János fordításában s átdolgozásában. Az 1728-iki kiadást, melynek csonka példányát a múzeumból használtam,** Bahil György látta el «Elől-járó»-val s a 2. pont alatt így ir: «Használni fog ezen könyvetske, ha a' Magyar Oskolákban Magyarúl forgatják, az Anyai Nyelvnek egész és fundámentomból való meg-tanúlására: mivel a meg-mondatott Dolgoknak Meg-iratásuk által az egész Nyelvnek Igéji és Szólásnak módjai, mindenik a' maga helyén, szép renddel fel-találtat-

* Leutschoviae; Typis Breverianis, Anno 1728. 8-r., 262. l. — Ez a cseh kiadás után van átjavítva.

** Az egyetemi könyvtárnak 3 példánya is van; de úgy eldugva, hogy többszöri kérdezősködésre sem kaphattam meg.

nak. És a' végéhez tehetnének egy rövid *Magyar Grammatikát,** melly már az értelemmel meg-fogott Beszédet bizonyos részekre világosan elosztaná, és a' Magános Igéknek, Változásokat megmutatná, az Együvé-valókat pedig bizonyos Regulákhoz szabná.»

Hogy némileg megismerkedjünk a könyv szellemével, egy-két gyakorlati példát idézek belőle.

Az *ABC*-t a 3—5. ll.-on látjuk. Baloldalon vannak a képek, középen jelentésök, jobbról az első szakaszban a betűknek kiejtése s a másik jobb szakaszban maga a betű. Például:

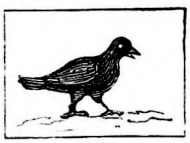

Cornix cornicatur:
Die Krähe krechzet:
A' varjú károg:
Wrána kwáče:

á, á | A a

Vagy pl. a CIV. képmagyarázat:

«A' Bujdosó Tsillagoknak Helyheztetések.

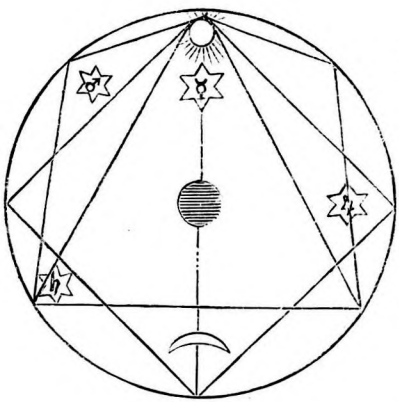

A hold ☽ meg-kerüli (járja) állatos kerületit minden hónapban;

a' Nap ☉ egy esztendőben;

a' Merkurius és Vénus a nap körül,

amaz száz tizenöt;

ez ötszáz negyvenkilentz napokban (nap alatt);

a' Márs ♂ két,

a' Saturnus ♄ harmintz esztendőben.

Ezért (ennekokáért) sok-féleképen találkoznak összve és néznek (tekintenek) egymásra:

a' mint itten a' Nap ☉ és a' Merkurius ☿ vagynak öszvejövetben

* Jelen kiadásban e czélra végül 7 levél tiszta papir van mellékelve.

a' Nap ☉ és a' Hóld ☽ ellen-állásban,
a' Nap ☉ és a' Saturnus ♄ három-szegű-,
a' Nap ☉ és a' Jupiter ♃ négy-szegű-,
a' Nap ☉ és a' Márs ♂ hat-szegű-fényben».

Nem érdektelen a «Bé-Rekesztés» sem (272—273. ll.); az ehhez való képen a gyermek levett kalappal áll tanítója előtt, ki e szavakat intézi hozzá: «Ekképen láttál rövideden mindeneket, valamellyeket megmutathatni és megtanúltad a legfővebb szókat, a Deák, Német, Magyar és Tót Nyelvnek. Menj el mostan dolgodban és olvassad szorgalmatosan a több jó könyveket-is; hogy tudós, bölcs és kegyes lehess. Emlékezzél meg ezekről: az ISTENT féljed és azt segítségül híjad; hogy megadja tenéked a bölcseségnek lelkét. Légy jó egészségben!»

Látjuk tehát, hogy Amos főérdeme abban van, hogy a tudomány könnyebb elsajátítását eszközlendő: a szemléltetéshez, tehát az érzékekhez folyamodott. Ne mosolyogjunk. Ő nem bölcsészetet: hanem nevelési könyvet írt; nem tudósokhoz szólott: hanem kezdőkhez. Nevelt és tanított.

14-ik, körünkben írt műve Comeniusnak: «Schola ludus, hoc est: Januae linguarum praxis comica». (Iskolai játék, azaz: a nyelvek ajtajának tréfás gyakorlása.) Ez valóságos «unikum» a maga nemében.

Azon gyér adatok sorában, melyek Comeniusnak hazánkban tartózkodtáról rendelkezésemre állanak, érdekesnek tartom fölemlíteni, nem, mintha a sorba tartoznék, hanem, mert jellemzőnek találom, — hogy ő összeköttetésben állott egy Drabik nevű «prófétá»-val, kinek különösen hozzá intézett jövendöléseit néhány más jövendöléssel, 1657-ben «Fény a sötétben» (Lux in tenebris) czímmel ki is adta. Drabikot, ki 1580-ban született s bár pappá lett, hazánkban mint szövetkereskedő élt, — 1650-ben ismerte meg, midőn Patakra ment. Ő nem kevés fontosságot tulajdonított e férfi szavainak, ki egyébiránt Pozsonyban (1681) vérpadon végezte életét.

Visszatérve Comenius nevelési munkásságára: sajátszerűnek

találom, hogy ő rendszerét Patakon, úgyszólván, nem is indítványozta.*

Azonban valószínüleg ismerte az ő elméletét Szőnyi Nagy István, ki «Magyar Oskola» című, Kolosvárott 1695-ben kiadott könyvecskéjében az ő nyomán a most már általánosan elterjedt hangoztató módszert taníttatta.

Elértünk azon ponthoz, midőn hazánk, a lissai viszályok folytán Comeniust elveszítette. 1654 juniusában tartotta S.-Patakon búcsuzó beszédét: «A Magyarországban végrehajtott tanügyek vége» címmel.** Tanusítja ez, mennyi szép reményét meghiusították a viszonyok az iskola újjászervezésében. Többi között így szól benne: «Hozzád fordúlok nagyságos és fönséges fejedelemnő, ki engen e tanodával együtt legkegyelmesebben pártfogolsz. Isten után rajtad áll, hogy e tanodát vagy teljesen fölvirágoztasd, vagy elhanyatlani engedd. Virágzásra segíted, ha az isten által most adott férfiakat kegyesen ápolod s mindaddig neveled számukat, míg a két alsó osztálynak is állandó tanítókat szerzesz.» S most a tanítókhoz fordúlt: «Titeket, ez iskolai ég világítói, tanítók és tanárok, ösztönözzön az apostoli mondás: Azon legyetek, hogy el ne veszítsétek stb. . . . Te, Rozgonyi és utódaid az első tanulás elemeit tanítsátok szorgalmasan. (Vagyis az olvasást.) Te, Németi, a latinságnak rakd le erős alapjait; te Veresegyházi, építsd rá okosan az épületet; te, Szánthai, ékesítsd föl a nyelvnek egész alkotását. — Te, Szathmári, vezéreld tanítványaidat a dolgok és szók ajtóiból, előházaiból az isteni könyvek palotáiba s tanítsd őket valóban érteni az élethez. (E szerint Szathmári a bibliát s ezzel a görög nyelvtant adta elő.) Te, Tolnai, töltsd meg helyesen az isteni tudománynyal s legyen rá gondod, hogy összesen és egyenkint megtöltessenek azzal. (Vagyis: tanítsd a theologiát.)

* «Tudtunkra nem». Toldy, Irod. tört. I., 80. l.

** Laborum scholasticorum in Hungaria obitorum coronis. — Kérdezősködtem utána az egyetemi könyvtárban; de ott nem létezik. (A sárospataki ref. kollégium őrzi egy példányát; mi megszereztük s alább közöljük hű és magyaros fordításban. *Szerk.*)

Comenius tehát, miután a magyar neveléstörténet egy lapjára fényesen írta föl nevét, hívei közé, Lissába távozott.

VIII. Azonban itt csakhamar új szomorú napok virradtak rá. A svéd X. Gusztáv legyőzte János Kázmér lengyel királyt s Lissa is hódolt hatalmának (1655); de egy lengyel csapat a következő év áprilj ában visszafoglalta, felégette a várost. Comenius menekült s e gyászidő emlékére írta «Excidium Lesnae»-ját. Valóban, sokat kellett ennek lapjain megsiratnia. Elveszté azon helyet, hol a szervezés munkáiban fáradt tagjait kipihenhetni remélte; — megérte hitsorsosainak szétszóratását; majdnem 20 évi munkásságának gyümölcsei, kéziratai, nagy részben a lángok martalékai lettek. Csak néhány kisebb, az ellenség közeledtének hírére egy ládácskában a föld alá rejtett írását menthette meg. Először Sziléziába futott, hol híveit a szélrózsa minden irányában útnak ereszté, hogy soha ne egyesülhessenek többé egy testvériségbe; utóbb Frankfurtba s innen (a dögvész miatt) Hamburgba huzódott s végre 1656-ban, Geer Lőrincz meghívásrra, Amsterdamba, hol derék pártfogója ezentúl is lankadatlan hévvel segítette nemes irányzataiban. Bőkezűsége eszközölte azt is, hogy négy kötetben sajtó alá adhatá nevelési minden művét («J. A. Comenii opera didactica omnia», Amsterdam, 1657). A három első könyv azon munkáit tartalmazta, melyekről az életrajz folyamában már emlékeztem; a negyediket Amsterdámban készítette.

Most különösen vallásos iratok szerzésében látjuk őt fáradozni. Mellőzve kisebb dolgozatait, itt csak a «Béke angyala» czímű értekezését emelem ki, mely a különféle vallásfelekezetek kibékítéséről tartalmazott eszméket. Körébe vonta volna a muzulmánokat is; ajánlá, hogy a szent-irást fordítsák törökre, — sőt a szultánhoz ő maga készített egy előszót, melyben őt a biblia olvasására serkenti.

Egyik leghőbb óhajtása volt ezentúl, hogy hitsorsosainak, halála esetére, püspököt hagyjon hátra; de bár ez ügyben még 1658-ban kezdett működni, törekvéseit nem koronázta kívánt siker. Keserűen panaszkodott e miatt azon leveleiben, melyeket most a cseh múzeum őriz.

Mint rendesen, ez alkalommal is az irodalom terén keresett szórakozást. Ez időből erednek az egység és rend hasznáról, az első szerelemről írt tanulmányai, hitfelei egyháztörténete s vallásalkotmánya, az emberiség jobbúlásáról stb. megalkotott gondolatai. Utolsó műve a megtöredött testbe burkolt s nem kevéssé fáradt szellemének, az «Egyedül szükséges» (Unum necessarium) felíratú volt 1669-ből. Reszkető kezekkel vázolja e 10 fejezetre osztott könyvben a hetvenhétéves agg, mily hiúk az emberek törekvései; szorongva kérdi, mi annak oka, hogy nem tudunk választani: mit tegyünk, mit ne? — keresi a helyest s midőn rátalált, megmagyarázza, miért s hogyan végezzük a szükségest; az Üdvözítőre utal, ki megjelölé, hová fordítsuk erőnket; viszonyba hozza az általa adott példákat, szavakat az emberiséggel; figyelmezteti a tudósokat, hogyan tökélyesíthetik öntudományukat s az iskolákat Krisztus szellemében; kijelöli a módokat, melyek az államférfiak rendelkezésére állanak a békés kormányzat elérésében, — végre tanítja a hit embereit, miként járjanak el szeretetök gyakorlásában; — szóval, hogyan lehetne a világot az istenember törvényeivel újjá teremteni; s avval végzi, hogy ő saját részéről, *mindent istenre bíz*. Ez tehát az «Unum necessarium». Vallásos ihlettől, — talán egyszersmind rajongástól is átlengett vezeklés: az alkonyuló nap viszfénye, mely búcsut int a megfutott hosszú pályának: Comenius napjai meg voltak számlálva. Gyakori betegség nyűgözé őt s míg baja ellen vajmi kevés üdülést adtak az alkalmazott gyógyszerek: sebzett szívének fájdalmait jótekonyan enyhíté a könyörület, mely benne hitfelei ügyét karolá föl s mely — e czélból — tekintélyes összeget bocsátott rendelkezésére.

Többször csalódott életében, mint a hányszor eszméinek diadalát szemlélheté; s mégis azok valósulásának jogos reményével szenderűlhetett jobb létre 1671 nov. 15-én Amsterdámban. — Holland Naarden nevű városkájának a Franciaországból ide menekült hugenották által épített s ma részben katonanöveldévé alakított temploma fogadta valamely — ma már nem bizonyos, melyik? — szögletébe a XVII. század s átalán a világ és összes

idő legkitünőbb nevelői egyikének földi maradványait. Nincs emlékköve: de ennél hatalmasabban őrzi nevét azon — mintegy — 100 munka, * melyben újitói eszméit minden kor számára örökségül hagyá. Három alkalmat mulasztott el a világ, hogy emlékünnepét megtartsa; a negyedikre végül ébredezni kezdett s meghozta a kegyelet adóját halála kétszázados évfordulóján: 1871. nov. 15. S midőn ez alkalom arra utalta a történészt és szakkedvelőt, hogy egy ember életének az idő hosszú sorában annyira elmosódott, elhalványúlt folyását búvárolja; hogy a nagy messzeségben összefutni látszó események körvonalait világosan kiemelje: amazt a méltánylat — ezt (a könnyen hevűlőt) a rajongás egy nemével hallottuk beszélni felőle. Mindkettő oly körülmény, melyet csak való érdem szülhet.

* Néhányan 105 (68 latin, 32 cseh, 5 német); — ismét néhányan 42 (31) cseh és többen 93 (44 tisztán neveléstani) művéről emlékeznek.

Márki Sándor.

COMENIUS AMOS JÁNOS BÚCSUBESZÉDE,

MELYET A PATAKI ISKOLÁBÓL VALÓ TÁVOZÁSA ALKALMAVAL

TARTOTT 1654. JUNIUS 2-án.

A mi segedelmünk jöjjön az urtól, a ki teremtette a mennyet és a földet. Amen.

Nagyságos, nemzetes, tisztelendő, tudós és nagyhirű férfiak! Hol kezdjem búcsubeszédemet? Mert búcsut kell vennem; másfelé hív sorsom! Midőn közibetek való megérkezésemkor — negyedfél évvel ezelőtt — e helyről szólék hozzátok, első szavaimat a vigszinműirótól kölcsönöztem: «Az isteneknek mi emberek, miként lapdák hatalmukban vagyunk; oda dobnak, a hová akarnak.» Most Salamon szavaival élek: (Prédikátor I. 4—7.) *Egyik nemzedék jő, a másik megyen. A nap fölkél és lenyugszik s ujra helyére tér.* Ugyanezeket mondja ő a folyók és szelekről, s az emberekre alkalmazza, hasonló lévén ezek sorsa is. Ezek is születnek és meghalnak; világra jönnek s ismét eltávoznak; hasonlóképen változik az élők sorsa is; ezt bizonyítja (t. i. bölcs Salamon) az egész könyvben. Hogy mindez igaz, velem együtt mindnyájan tanui vagytok. Száz év előtt senkisem volt itt közülünk, s száz év mulva senki közülünk nem lesz itt, vagy bárhol a nap alatt; sőt 30 év előtt is aligha volt itt valaki közülünk, s íme most itt vagyunk; de meddig? Menni kell kinek-kinek merre a sors hívja; némelyeknek ma, másoknak holnap, s igy tovább. Legyek példa előttetek. Eljöttem hozzátok, láttalak, s most elhagylak benneteket; mert isten oda térít vissza, honnan eljöttem. Tehát: Isten veletek! Több semmi? Isten veletek! Mindent kifejeztem az üdvözlet eme szavaival.

De mégis jól esik hozzátok bővebben szólani. Figyeljetek s hallgassatok meg, midőn utolszor szólok hozzátok! Pál ephésusi

barátainak azt mondotta, midőn Ázsiából eltávozott: *Tudom, hogy nem látjátok többé az én orczámat.* Én nem mondhatom, hogy *tudom*, de mondhatom, hogy *tartok töle.* Beszéljünk tehát, mint olyanok, kik egymást többé nem látjuk s egymással többé nem beszélünk. Beszéljünk úgy, hogy mindkét részről tiszteletreméltó emlékezetet hagyjunk hátra, s e mi jelen ájtatos együttidőzésünk szolgáltasson alkalmat a visszaemlékezésre.

Honnan vegyem hát búcsubeszédem tárgyát? Eddig talán, mint filozofus, bizonyára mint tanférfiu szóltam hozzátok e szószékről; most szólni fogok mint lelkipásztor, mint az apostolok követője. Beszédemet János apostol ama szavaira alapítom (II. János V. 8.):

«Oltalmazzátok meg magatokat, ne veszítsük el a mit munkálkodtunk, hanem hogy teljes jutalmat vegyünk.» [1]

Eme minden keresztyénhez intézett aranyintést (hogy figyelmetlenség által el ne veszítse valaki a hitet, szeretetet és reményt s veszteséget szenvedjen az üdvben, melyért munkálkodék), tegyük most magunkévá, kérlek mindnyájatokat, a kik jelen vagytok. Vigyázzunk hát mi is, hogy az iskola, az egyház eme jeles veteményes kertje körüli fáradozásainknak gyümölcsét el ne veszítsük. Szólni fogok arról:

1. Mi az, a miben itt három év alatt fáradoztunk?

2. Mire kell ügyelni, hogy ezt el ne veszítsük? s kiknek kell vigyázni?

3. Mit értsünk teljes jutalom alatt? mit teljes jutalom elnyerése alatt? S végre mire kell ügyelni, hogy a jutalmat elnyerjük?

I.

Figyelemreméltó, hogy a Béza- és Paganini-féle fordításban az apostol szavai úgy hangzanak, a mint az imént fölolvastam; a vulgata és némely más fordítások pedig mindezeket második személyben fejezik ki. Oltalmaz*zátok* meg magatokat, ne veszít*sétek* el a mit munkálkod*tatok*, hanem teljes jutalmat veg*yetek*. És nemcsak latin, hanem görög példányok is így hangzanak. Mit véljünk e változatokról? Lássuk először ezt! Valószinü, hogy a

változtatást nem az apostol, hanem a másoló követte el. Melyik módon szólhatott hát az apostol? Nem tudom; mindkettőt helyesnek találom. Az apostolok is munkálkodtak s a hivők velök együtt; mind az apostolok elvesztették volna munkájuk gyümölcsét, mind a hallgatók, ha nem vigyáztak volna mindkét részről. Azt hiszem tehát, hogy a leirás ama változása isteni rendelés által származott, hogy a lelkipásztorok mindkét módon szólhassanak a hallgatókhoz. Én is hát igy szólok hozzátok. 1) *„oltalmazzátok"* és *„oltalmazzuk"*; 2) *„a mit munkálkodtunk"* t. i. én, veletek együtt, és *„a mit munkálkodtatok"* t. i. ti az én javaslatomra; 3) hogy *„el ne veszítsük"*, mert én is veszítek, ha ti veszítetek; és *„el ne veszítsétek"*, mert veszteség lenne az reátok s az utókorra nézve; 4) hanem hogy *„teljes jutalmat vegyünk"*, mert végtére nekem is jutalom lesz, ha ti tanui lesztek annak, hogy én a munkát befejeztem; és *„teljes jutalmat veendetek"*, ha nagyobb tudományt hagytok örökségül az utódokra. Ezeket igy értelmezvén, térjünk az egyes kérdésekre.

Először is: mit míveltünk itt három év lefolyása alatt. Felelet. Hogy mi volt az én munkám, kitünik 1) a Fejedelemasszony Ő Magasságának ezen ügyben hozzám intézett meghivó leveléből, 2) a kiadott könyvekből; 3) magának e javitani kezdett iskolának jelen állapotából. A mi a fejedelemasszony levelét illeti, (melyet a munkát sürgető, bölcs Zsigmond, akkor az ő, most az ég gyönyörűsége által intézett hozzám) örömest közlöm annak ide vonatkozó részét, hogy tisztán álljon előttetek s az utókor előtt. Ő Magasságai dicső czéljuk: *„A végből hivunk tégedet (a magunk és dicső fiaink nevében), hogy üdvös segítségül légy pataki iskolánk reformálásában (miben Isten dicsőségére, nemzeti ifjuságunk javára, s az ország keresztyén egyházainak üdvére kényesen és komolyan fáradozunk), s hogy itt nálunk nemzetek-szerte dicsőítni kezdett természetes módszeredet valódi, teljes s világos példában mutasd be. Nem mintha téged komolyabb tanulmányaidtól, melynek öreg korodat szentelted a közjóért, s melyek által elfoglaltnak lenni hallunk, a poros levegőjü iskola terhes gondjaihoz akarnánk hivni; hanem hogy igazgatásod alatt a mi tudós férfiaink: ezen mi iskolánknak előljárói, igazgatói s*

tanítói szerencsésebben haladván a kivánt reformálásban, a tanulmányok módszerének nyomozása körüli fáradságos munkáid végrehajtásában örömödre legyenek, s ez után is annál több kedv, nyugodt elme s jó remény füződjék azon nagyobb terveidhez, melyekre Isten segítségével törekszel" stb.

Igy a fejedelemasszony. Én pedig? Miután hozzátok érkeztem, az első nyilvános beszédemet tartottam: «A lelki tehetségek míveléséről,» hogy miért nem kell azokat az ő velőkszületett terméketlenségökben meghagyni, mint az erdőket és a pusztákat; hanem miként a kertek lombozatát gyönyörködtetésre és termékenységre serényen mívelni. Névszerint pedig: vajjon van-e ok arra, hogy a ti nemzetetekben a lelkitehetségek valamely egyetemesebb, teljesebb és jobb mívelése fölött gondolkodjunk, s miután láttuk, hogy nemcsak az ok nem hiányzik, hanem az alkalom is meg van: hozzátettem, hogy miért kellett ez időben, ezen helyen, általunk, jelenvoltak által, semmi halasztást nem tűrve, semmi alkalomra nem várva, ezen óhajtott munkát Isten szent nevében megkezdeni.

A dologra térve, előterjesztém, hogy az iskola reformálásában mit tüzzünk ki magunk elé Isten segítségével leendő teljesítés végett; nevezetesen, nyilván kimutatni és behozni *a)* a latin nyelv tanítására és tanulására szolgáló rövid módszert, hogy annak kellemes tisztaságát kellemes utakon érhessük el; *b)* a józanabb bölcselkedés virágait, hogy minden dolgok okát — a mennyire a keresztyén alázatossággal összeegyeztethető — elmésen nyomozhassuk; *c)* az erkölcsök helyes pallérozását, hogy a világi rendből valók innen kimívelve, bármily emberekkel való társalkodásra képesítve távozzanak.

Az első czélra, t. i. a helyes, tiszta s szép latinság tanulására nézve, hogy a kivánságoknak eleget tegyünk, három fokozatba osztottuk azt, három osztályon keresztül, melyek három évi időszak alatt bevégzendők. Az első évben tanítandó és tanulandó a latinság *alapja*; másodikban annak egész *rendszere*; harmadikban mindennemű *ékessége*. E végből egyenesen e czélra alkalmas könyveket szerkesztettünk: a latin nyelv tornáczát, a latin nyelv ajta-

ját s a latin nyelv pitvarát. Mindegyik három részből áll. Az elsőben a szavak betürendben vannak elhelyezve: ily könyvek szótároknak szoktak neveztetni. A második részben ugyanazon szavak a dolgok rendje szerint vannak elhelyezve, a mint azok a természetben vannak, hogy megszokván szavainkat a dolgokhoz alkalmazni, necsak az értelemnélküli szavakat, hanem a szavakkal a dolgokat is megtanulják a tanítványok; ilyen könyveket a dolgok névjegyzékének, a dolgok történeti magyarázatának nevezzük. Végül a nyelv szavai nyelvtani rendben szabályok alá rendezvék. Igy hát a latin nyelv tanítására s tanulására szolgáló eme mi módszerünk mindazon kellékkel bir, mit e nemben kivánhatni; és pedig — irigység nélkül legyen mondva — mindegyike jobb a közönségesen használtaknál. Mert a vestibuláris szótár a legrövidebb, a nyelvnek csak gyökeit tartalmazza, kevés származékszóval; mással az elmét nem terheli; igy a vestibularis nyelvtan is csak az alapokat és hasonszerüeket mutatja föl, egyebekkel nem ijeszti el a tanulót; a vestibulum szövege pedig a természeti világot a gyermeki fölfogáshoz mérten úgy tünteti föl, hogy az első fejezetben dolgokat s csupa főneveket számlál el; másodikban a dolgok tulajdonait s csupa mellékneveket; harmadikban a dolgok cselekvését és szenvedését, vagyis igéket. A dolgoknak ilyetén elemezése a legkönnyebb, mindazáltal az összes tudomány alapját lerakja.

A három janualis könyvet is úgy dolgoztuk ki, hogy e nemben a legjobbak legyenek. Ugyanis a janualis szótár a nyelvgyököket származékaikra s összetételeikre bontván, valamennyit kapcsolatba hozza: t. i. azon jeles mondatok rendiben, melyek valami (természeti vagy erkölcsi tekintetben) hasznosat állítnak az értelem elé.

Innen van, hogy unalom nélkül, sőt gyönyörüséggel lehet mindezeket olvasni; ily szótár még nem létezett. Nyelvtanunk is a közönségeseknél teljesebb (mert a beszédnek egész mesterségét föltárja a körmondatok tanáig), mindazáltal rövidebb és kellememesebb s hozzáteszem: igazabb olvasmány, mert semmi hamis szabályt nem ad, minők máshol nagy számmal találhatók, miként

azt az előszóban kimutattam. Végre a dolgok névjegyzéke, vagyis a janualis szöveg a világon levő kiváló dolgoknak rövid, velős s igazi magyarázatát adja encyklopediaszerűleg, hogy az egész tudományos ismeret velejét tartalmazza.

Végre az Atrium ugyanily három fokozatban ugyanolyan mesterségesen van szerkesztve. Ugyanis a szövegben mindaz, a mi a Janua szövegében saját értelemben egyszerűen van kifejezve, különféleképp festett ruhában jő elő; hogy könnyen átlátható legyen a különbség az ékes és az egyszerű, természetes irály között. Az Atrium nyelvtana minden szólásmódot, jeles mondást, közmondatot s a nyelvfordulatok szabályait adja. Az atriumbeli latin szótár vezetése mellett végül a januából már ismert latinságok még latinosabban fejezhetők ki, s a tisztább latinságok is a legtisztább latinsággal t. i. a klasszikus szerzők szólásmódjával cserélhetők föl.

Látjátok immár, hogy a latin nyelv tekintetében mit míveltünk három év alatt. Hát a reáltantárgyak, művészetek és filosofia tekintetében? Legrövidebb lenne azt mondani, hogy a fölsorolt nyelvészeti könyvekben minden alapvető bent foglaltatik, t. i. a tudományos míveltségre tartozó dolgok ismerete, az emberi gondolkodás szakadatlan lánczával. Mert nem adtuk a dióhéjat a bél nélkül; nem árultuk az edényt bor nélkül. Szavakat és dolgokat adtunk párhuzamosan; beszélni s a dolgokat megérteni; a dolgokat megérteni s azokról beszélni tanítottunk; mert embereket s nem kajdácsokat akartunk képezni. Ha tehát tanítványunk a Vestibulumban, Januában és Atriumban foglaltakat áttanulta s megértette, sem a dolgok ismeretében, sem elmeélben nem szenved fogyatkozást, s egész életén át hasznát veszi. Mivelhogy azonban a mag még nem gyümölcs s a filosofia eleme nem maga a filosofia: beismerem, hogy valami nagyobbat, teljesebbet s részletesebbet kell kívánnunk mindazokban, melyeket a gyakorlati élet követel. Miért is a filosofia, sőt pansofia gyűjteményes könyveinek kidolgozását is megkezdtük, bár be nem fejeztük. Mindazonáltal az emberi bölcselkedésnek, az örök eszméknek, Isten természeti műveinek s az emberi okosság munkáinak elemi részei már kezeik

között vannak s tanítandják utódaink, kiket később fogok említeni: a hátralevők elküldhetők lesznek, ha Isten éltet.

Harmadik a mit tervezénk, az erkölcsök nemesítése volt; hogy ebben mennyire haladtunk, mutatja a mult évben a nyomdából «erkölcsi szabályok» cz. alatt kikerült könyvecske, s annak előtte: «Ujraébredt Fortius, vagy a restségnek az iskolákból való kiűzéséről.»

De itt már okunk van panaszkodni és sajnálkozni a fölött, hogy némelyek vadsága erősen ellenünk szegült, s ellenállott a durva szokások jobbrafordulásának. Ezek között ujból fölmerült a nyilvános tanulók s az osztályokbeli nemes ifjak között némineműű ártalmas versengés, melynek ellenében gyógyszert keresni a ti dolgotok honatyák s az iskolának pártfogói, nem az enyém.

Annyit azonban mondok, hogy itt bölcs mérsékletre van szükség; hogy a nemesül szülöttekben szolgai bánásmóddal a lélek nemessége meg ne töressék; másrészről, hogy a némelyekkel velökszületett ártalmas lelki fölfuvalkodottság elnyomassék. Mindkettő a tanítók éber atyai gondja, nem pedig valakinek kevélysége és szeszélye által lehetséges; ha ezen rendetlenséget tűrni fogjátok, iskolátokat az erkölcsök és pallérozottság tekintetében (mit pedig első sorban czéloz ezen mi ujításunk) sohasem fogjátok jobb, kedvezőbb helyzetben látni.

Meg kell jegyezni, hogy a kifejezés, melyet az apostol itt használ „*munkálkodtunk*“ többet jelent, mintha mondotta volna „*cselekedtünk*“ vagy „*tettünk*“ vagy „*a miben foglalatoskodtunk*“, mert fáradságos és terhes, de gyümölcsöző munkára inti a keresztyénséget, hogy Isten segélyével térjen a dologhoz és munkához. Bizonyára ilyen volt az iskolaügy javítására czélzó ezen törekvésünk, mely nekünk vajmi sok különféle küszködést hozott, és egyik munkát a másikra, nemcsak a csömörlésig, hanem majdnem a kétségbeesésig. Mindazáltal győzött az állhatatosság s Istennek velünk való kegyelme, mely a sok nehézség és akadály eltávolítására ama könnyű, kellemes útat mutatta, mely hogy mind a tudományoktól való csömörnek az elmékből leendő kiűzésére, mind a munkavágynak azokba való beplántálására, s igy az iskolai taposó

malmoknak játékhelyekké való átváltoztatására elég erővel bir, már magából az eredményből világos. Értem ama gyakorlatokat, melyek által a nyilvános színkörben az ifjak szorgalmukat bemutatják, s játékban most azt cselekszik, mit egykor komolyan cselekedendnek; illendő arczczal és taglejtéssel s a dolgokhoz mért beszéddel alkalom nyujtatván nekik, hogy ily módon nyilvános föllépésük alkalmára való tisztességes magatartásra tegyenek szert. Mert, ha igaz, a mit Seneca mondott: *kit a dologban remegni látni nem akarsz, a dolog előtt kell gyakorolnod*, akkor helyes, hogy a foglalkozások előtt gyakoroljuk az iskolánkból kikerülő világi rendűeket akként, hogy az élet foglalatosságai között ne rettegjenek, hogy az iskolából kilépvén, semmi se legyen előttük uj, a mit t. i. itt iskolánkban a dolgok vizsgálása és élénk megjelenítése által előre ne ismernének. A módszer ezen élő gyakorlatát tehát mint tanítókra s tanulókra egyaránt legegyenesebb útat (melyen gyönyörködve lehet előhaladni), méltán teszszük itteni fáradozásunk kellemes záradékául. Ennyit az első tételről, és most következik:

II.

Mire vigyázzunk, hogy el ne veszítsük a mit munkálkodtunk. Könnyen elveszíti ügyét, ki azt elhanyagolja, miként a keresztények Istennek szavát, ha figyelemmel nem hallgatják, szívökbe be nem vésik, nem gyakorolják. (Zsid. II. r. 1. v.) Mi is, ha elhanyagoljuk azt, mit ez iskola számára munkáltunk, s nem gyakoroljuk szüntelen, bizonyára elveszítjük. Igyekezzünk tehát, hogy el ne veszítsük. S kinek kötelessége leend ezekre ügyelni? Mindnyájunknak, kik munkálkodunk. S kik munkálkodunk? Mondám, hogy az apostol szavai kettős jelentésűek: *munkálkodtunk* és *munkálkodtatok*. Kössük össze ezeket, hiszen tényleg együtt fáradoztunk s dolgoztunk. A dicsőség oroszlánrésze fejedelemasszonyunkat, a legjobb akaró Mæcenást illeti, kinek kegyes keresztényi buzgósága ezen épületnek sarkkövét vetette meg, s eddig az egészet föntartja. Ő Magasságának e munkában legközelebbi munkatársa s hív tanácsa volt: az ő gyönyörűsége s az egész nép egykori szemefénye s koronája, nekünk pedig mindnyájunknak — Isten

után — legfőbb reményünk, dicsőséges urunk : Rákóczy Zsigmond, kit a sors a földnek csak megmutatott, s mint méltatlantól, tőle ismét elragadott. Tégedet teszlek a munkások között harmadik helyre, nagyhirű Tolnai János ur, ki idehivatásomnak főként javaslója s a munka sürgetésében is szüntelen unszoló voltál Súlyt adál a dolognak Nemzetes és Nagyságos Klobusitzky András ur, a magas erdélyi fejedelem hűséges tanácsosa, nekünk pedig méltóságos iskolai kormányzónk ; ki midőn ide igyekeztem s Eperjesen nálad megállapodtam, úgy föllelkesítél, hogy jóllehet semmi szándékom sem volt ide hozzátok jönni, s nem is látszék lehetségesnek, te bölcs beszélgetéseiddel először keltéd föl szívemben a hajlandóságot. Idehozatván, te adtál ösztönt tisztelendő s nagyhirű Veréczi Ferencz ur, ezen egyház első lelkésze s ezen gimnaziumnak éber kormányzója, ki engemet a fölajánlott meghivás elfogadására kéréseiddel erősen sürgettél, szorgalmaztál. Általatok vette kezdetét a munka. S magában a munkában ki vett részt ? Ismét mindnyájan. A fejedelemnő Ő Magassága pártolás, gyámolítás által, a többiek tanácsadás által : ti pedig szeretett barátim, tanulók ! a latin-magyar szótár szerkesztésében való segítés által. Sőt ti is osztálybeli tanulók ! az elétek adott kellemesebb szellemi táplálék szorgalmas fölhasználása által. Tehát mindnyájan, a kik az iskola ügyét pártolástokkal előmozditani méltóztattatok, Nemes pártfogó urak, tisztelt lelkész urak, gondoljátok, hogy nektek szól az : *Oltalmazzátok meg magatokat, ne veszessük el a mit munkálkodtunk.* De miként ? Te magas Fejedelemnő az által, ha nem vonod el adakozó kezedet. Ti iskolai kormányzók azáltal, ha nem fordítjátok el vigyázó szemeteket. Ti tanárok és tanítók azáltal, ha nem tértek el a helyes módszer és szorgalom utjáról. Ti tanítványok azáltal, ha szerényen fölhasználjátok az alkalmat s az igazi tudományos míveltség szeretetére egymást kölcsönösen tüzelitek. Én pedig veletek együtt törekszem : míg jelen vagyok intelek benneteket, azután imádkozom értetek, s ha a ti ügyetekben valami jó gondolatot adandott Isten, azt hiven közlöm veletek.

III.

Hátra van még, hogy megvizsgáljuk az apostol utolsó szavait: *„hogy teljes jutalmat vegyünk.“* A munka jutalma: maga a fölvállalt munkának eredménye, s azon jónak megnyerése, mely végett a munkát kezdtük. Teljes jutalom: a kivánt jónak teljes elnyerése s biztos birtoka, hogy a munka nagyságának megfelelő legyen a haszon s az ebből eredt öröm nagysága. *Jutalmat veszünk,* ezen szóval a tanítók s tanulók dolgát a magvetéshez hasonlítja, t. i. a magot azért szórja a magvető, hogy kamatostól *nyerje vissza.* Adjad oh Istenünk! hogy mi is visszanyerjük! Mert teli marokkal szórtuk a magot; adjad, hogy megfelelő legyen az aratás! hogy munkáinknak s áldásodnak gyümölcsét ne vékával, hanem csűrrel mérjük. Ezt kell emelni kedves magyarjaim s Isten jósága és magatok munkássága által várni. Ne mondja senki se: *a mi vetésünk még gyönge;* hiszen már gyarapodni kezd. De ha mindjárt gyönge is még a vetés arra, hogy nagyobb előmenetelt várhassunk; csak legyen igazi vetés, nem fog kimaradni az aratás, melyhez Krisztus tanusága szerint nem máskép lehet jutni, minthogy a vetés szárba, majd kalászba hajt, s azután magvat hoz. Miképen tehát a földműves a vetést bokrosodni látván, bár nem akkép, mint a csűrök megtöltése után, mégis örül, mert vidám reményt lát maga előtt; így ti is örüljetek, ha elméteket virágzani látjátok. Azt mondám pedig, hogy a gazdag aratást Isten jóvoltából s a magatok erejétől várjátok. Egybe kötöm e kettőt, mert Istenünk akarja, hogy azok egybe kötve legyenek, s ő maga köti egybe, igérvén, hogy megnyitja, fölfödözi, megadja azoknak, a kik zörgetnek, kérnek, keresnek. Ugyanis Isten közönséges dolgokhoz közönséges eszközöket választ, melyek között mindig első maga azon teremtmény, melyet megtartani, vagy nevelni akar; ha a beleoltott önfentartási ösztönnel s gyarapodással való igyekezettel s szorgalommal kellőleg él. Erre való tekintetből nem azt mondja az apostol: *hérjétek Istent, hogy ne engedje elveszítenetek munkátok gyümölcsét;* sem azt, hogy *oltalmazzanak titeteket vezetőitek, vagy a kiknek gondjaira bizzátok dolgaitokat;* hanem: *oltal-*

mazzátok meg magatokat, hogy el ne veszitsétek, a mit munkálkodtatok, hanem teljes jutalmat vegyetek. Magatoktól várjátok tehát uraim és barátaim s nem másoktól azoknak, melyek iskolátokban jobbra fordulni kezdenek, mind állandósítását, hogy valami azokból el ne veszszen, mind gyarapodását, hogy végre munkátoknak teljes jutalmát lássátok és elvegyétek.

Annyival inkább mondom pedig, hogy vigyázzatok, minél világosabban tünik föl, mily kevés hija volt, hogy munkánk jutalmát teljesen el nem veszítettük; midőn oly sok nehézség között majdnem mindnyájan kétségbeesni kezdettünk. Nosza hát most megujult lélekkel reméljetek, férfiasan cselekedjetek, nehogy elveszítsétek a mit munkálkodtatok. Fáj hallanom, lelkiismeretem tanusága szerint, hogy némelyek az iskolának távozásom utáni romlását jósolják. Akként állítottatok engem roskadozó egeteknek Atlas-ául, hogy annak távozásommal össze kelljen omolnia? Any nyira mindent egy idegenre biztok? annyira nem biztok magatokban? Ne süssétek a szégyen bélyegét nevetekre! ne vádoljátok oly igaztalansággal a javak közös adóját, Istent, ki benneteket is ellátott értelemmel, elmeéllel s erővel, mint bármely más nemzetet. Csak az akarat legyen meg, a képesség nem fog hiányzani; miután már tudnotok adatott általam. Nyiltan beszélek veletek, mert így kell tennem. Ha a latin nyelvnek s az igazi bölcselkedésnek s az által a tudománynak tanulmányozása segítségemmel virágzásnak indult; s ha az elmék kimivelésének főeszközeül amaz iskolai színjátékokat elismeritek: akkor mi akadályozza azoknak távozásom utáni folytatását? Kivált miután szószerint leirva s a tanvezető kezébe átadva vannak, s azokat kinyomatás által az elveszéstől megóvni elhatároztátok. Végül a tanítók is el fogják találni ezen játékok helyes rendezésének módját. Hasonlóképen itt hagyom a többi tantárgyaknak az osztályokban való tanításmódját, mellékelve az osztálykönyvekhez, melyek kinekkinek kezénél vannak; csak kövesse hát mindenki a kijelölt ösvényt, eltévedni nem lehet. Itt hagyom azonfölül a maga nemében páratlan könyvecskémet a lucidariumot, mely tele van a dolgok névjegyzékét szemléltető képekkel; ez uj szerzemény tanítóknak

s tanulóknak egyaránt jó szolgálatot tesz, miként az előszóban kimutattam. Itt hagyom végül a latin lexicont, melynek segélyével az ékes-irálybeli gyakorlatokat annál könnyebben lehet sarkalni, minél több nehézséggel volt ezelőtt egybekötve ezen dolog. Főkép miután iskolánk oly serény és okos férfiakat nyert Isten kegyelméből, kik az igaz módszerben nem járatlanok s annak titkaiba már jelenleg beavatvák, e mellett munkaszeretők, kik nem mulasztják el annyi világot árasztani az iskolának alájuk rendelt körében, a mennyit a módszer napjától maguk nyertek. Szünj meg ezen Atlas-ok erejét, hűségét, tudományát kétségbevonni te, a ki a siker fölött még kételkedtél. Sőt szünjetek meg mindnyájan magatokat rágalmazni, azt hiresztelvén magatokról magatok és mások előtt, hogy senki sincs, ki erős, állandó oszlopként a rendnek szilárdságot adjon. Szóval én úgy vélem, hogy semmi sincs, a miért itt maradnom szükséges volna; miután Isten és saját lelkiismeretem visszahiv engem az én rendes lelkipásztori hivatásomhoz; miután mindazt, a mit az ifjuság jobb nevelése körül Isten tudnom adott, előttetek föltártam, s miként kincstárban itt hagyom ifjuságtok számára; Isten pedig ezen már könnyen folytatható módszerben szorgalmas, kegyes és hű utódot adott.

Talán még az van hátra, hogy ha a dolgok jól megkezdett rendjének állandósítására s gyarapitására valamit még alkalmasnak látok, azt ezen utolsó beszédemben föltárjam s kérésekkel s esdeklésekkel kieszközölni el ne mulaszszam. Örömest teszem, mivel kezdettől fogva tanusítám, miszerint azért jöttem ide, hogy használjak. Nem kell tehát végül másként gondolkoznom, minthogy a befejezés a kezdetnek megfelelő legyen.

Különösen nagyon szépen kérlek benneteket, hogy módszerünknek, mely nálatok most lett először nyilvánosan behozva, czélja felől helyesebben gondolkodni, azt jobban méltatni s szigorúbban követni kezdjétek. Az nem abban áll, hogy a latin tudomány elemeivel valahára örömestebb játszadozzatok, vagy az ifjuság ajkát a különféle dolgoknak külső fölületes ismeretével érintsétek, vagy az erkölcsöknek pusztán külső pallérozását előmozdítsátok; hanem a czél : hathatósan előmozditani az isme-

retszerzésben a teljes, szilárd, tiszta és rendezett gondolkodást, cselekvésben az ügyességet s a gondolatok közlésében való ékesszólást.

Ez elérhető először, ha az ifjak szemeit mindenben föltárjuk, hogy azután bármerre fordulnak az életben, világosan lássanak az isteni s emberi dolgok szemlélésében gyönyörködni, mindazokról észszerűen itélni tudjanak. *Azután* tisztességes és folytonos tevékenység által úgy kell őket gyakorolni, hogy munkaszeretők, Istennel, emberekkel, magukkal s más teremtményekkel való érülközésre alkalmasak legyenek, s hogy az élet bármely munkakörébe jutván, magukat a cselekvésre alkalmatosaknak érezzék, s ennek érzete, a dolgok használata közben bennök erősödjék. *Végezetre*, hogy a hol beszélni szükséges, tudjanak ékesen, kellemesen s hatással szólni. Látjátok-e már, mire törekszünk? Esdve kérlek benneteket, tegyetek fogadást, s akarjátok, hogy ilyen igaz, valódi, kegyes és szent nevelésnek műhelye legyen e ti iskolátok, s ha akarjátok, hogy olyan legyen s maradjon, minden erőtökkel mozditsátok elő. Hiszen oly alap van lerakva, melyre az igazibb és teljesebb nevelésnek ezen egész épülete bizvást fölépithető, csak tessék az osztályok fokozatán művésziesen elrendezett egész alkotmányt megszilárdítani. Mert a világosság s erény eme jutalmai azoknak igértetnek, a kik serények, kitartók, a tanulmányok végéig állhatatosak; nem pedig a kik tunyák, lanyhák, a kik kimaradnak s az iskolát elhagyják.

Hozzád fordulok most Méltóságos és Főmagasságú fejedelemnő, urnőm és kegyes pártfogóm nekem és az iskolának: a te kezedbe van Isten után letéve, hogy az iskolát vagy teljesen fölvirágoztasd, vagy hanyatlásnak engedd. Fölvirágoztatod, ha azon ferfiakat, kiket most adott az Isten, ezen iskola fényeit és oszlopait, kegyesen gyámolitod, s azok számát annyira gyarapitandod, hogy a két alsó osztályban is állandó tanitókról legyen gondoskodva. Kérem az Istent, hogy miután Magasságod az egész munkának központja s alapja, tegye e dicső terv kedvelésében állhatatossá.

Élj sokáig dicső fejedelemnő, hogy örömben láthasd iskolád növekvését.

Hát tihozzátok, nagyhírű iskolakormányzó urak, kik ezen épületnek sarkkövei vagytok, mit szóljak? Gondoljátok meg, hogy mindenekelőtt hozzátok van intézve a szöveg ama kifejezése: *Oltalmazzátok meg magatokat* stb. Hogy erre képesek legyetek, adja Isten, hogy az ifjuság javáért való buzgalmatok állandó legyen. Adja Isten, hogy szándéktok, intézkedéstekkel folytonos összhangzásban legyen. Adja Isten, hogy az iskolát szolgáló férfiak közötti egyetértés föntartásán szerencsével fáradozzatok. Mert megvallom, hogy ha tartani kell, én nem más, mint ezen oldalról tartok a romlástól. Hozzáteszem, hogy az iskola minden osztályában s nyilvános termeiben a színjátékokat virágoztassátok s mindennapi gyakorlatok által mindegyik tanítványotokat kimiveljétek. Ha e gyakorlatokat hanyatlani engeditek (főként a janualis színdarabot), az iskola hanyatlásának lesz jele.

Titeket pedig az iskola egének világosságai, tanárok és tanítók! nem kevésbé illet amaz apostoli mondás: *Oltalmazzátok meg magatokat, hogy el ne veszítsétek* stb. Vigyázzatok kérlek, hogy el ne veszítsétek az igazi módszert, a szorgalmat, a lelkek egybehangzását; ha ezeknek csak egyikét, nem hogy mindenikét, elveszítendettétek, elpusztúl az iskola. Legyetek egyek az Úrban! hisz az Úrnak ugyanazon munkájában foglalatoskodtok. Te Rozgonyi! utódaiddal az olvasás elemeit szorgalmasan tanítsd. Te Némethy! vesd meg szilárdúl a latinság alapját. Te Verésegyházi! az egész épületet eszesen fejezd be. Te Szántai! a nyelv egész szerkezetét díszítsd fel ékesen. Te Szatmári! a dolgok és szavak tornáczaiból, ajtajaiból és pitvaraiból az Isten könyveinek palotájába vezesd be tieidet, tanítsd őket bölcseknek lenni az élet szolgálatára.

Te Tolnai! töltsd be őket égi tudománynyal, legyen gondod reá, hogy mindnyájan egyenként betöltessenek s jó erkölcsök tekintélyével zabolázd az ifjúság tombolását.

Ti végre felsőbb és alsóbb tanuló ifjak! akartok-e ti is valamit cselekedni, hogy el ne veszítsük, a mit műveltünk? Nektek is kell valamit tennetek, hisz a ti érdeketek forog leginkább szóban.

De hát miképen? Úgy hogy serényen használjátok fel az alkalmat. Tegye föl magában mindenki, ki az első osztályba lépett, vagy lépend: nem megyek el innen, míg el nem sajátítottam az előírtakat. Ugyanazon lelki állhatatossággal lépjen a második és harmadik osztályba. Sőt mindenki, ki ezen fokozatos előmenetelre berendezett iskolába belép, határozza el magát, hogy nem lép ki előbb, míg minden fokot, az elsőtől az utolsóig, át nem haladott; az alapoktól a tetőig emelkedő teljes tanúltságot el nem érte. A hízelgő se térítse el nyájaskodással, még bottal se kergethesse el valamely durva tanító; legyen itt Diógenes s a tudományok iránti szeretetből, a pálczával fenyegető Anthistenesnek szívesen nyújtsa nyakát: Üss! csak taníts! Vajha, kedveseim! eltelnétek a bölcseség szeretetével! Vajha szorgalmatok által tanítóitokat iránttok való szeretetre s a ti képzéstekben való buzgalomra inditanátok. Bárcsak senki se lenne ezután mint eddig, ki az osztálybeli könyvek fáradságos beemlézésétől visszariadna. Azt akarjuk, s nektek is azt kell akarnotok, hogy necsak máza legyen rajtatok a tudománynak, hanem áthatva legyetek attól teljesen. Miért fogadott be emlékezetébe oly nagy mennyiséget az, ki semmit sem akar megtartani? Miért akarod elmédet inkább üresen, mint a bölcseség becses készletével telten hordani? Hisz e könyvben össze van hordva a te használatodra, oh ifjúság, mindaz, a mi lényegest a tiszta latinság, az igazabb bölcselkedés s a tisztességes erkölcsök és kegyesség tekintetében megállapíttatott. Ezt máshol bölcs és nagyhírű férfiak elismerik, fiaikkal ezen három könyvet szószerint betanúltatván; tíz éves gyermekek betanúlják az egész Atriumot. Mert az egész életen át hasznát reménylik azoknak; ha nagyobb korban bármely dolog említtetik, csakhamar belátják az emlékezet kincseiből előidézett szólásmódok, jeles mondatok, példabeszédek szolgálatát. Reméljétek s tegyétek ugyanazt kedveseim, s nem fogtok csalatkozni.

Bár szólhatnék szüleitekhez s azokhoz, kiket Isten gyermekekkel megajándékozott. Azokat is kérném, hogy maguk részéről segítnének, hogy el ne veszszen e nemzetnél, a mit munkáltunk, különösen azokat, kik gyermekeiket vagy épen nem, vagy csak

mellesleg taníttatják, bármi kicsinyes okból az iskolától elvonván, vagy épen visszahíván. Megmondanám: Segítsetek kérlek mindnyájan! engedjétek át örömest gyermekeiteket a jobb s teljesebb szellemi nevelésnek, hogy velünk együtt munkánknak teljes jutalmát vegyétek. S miért nem akartok gyermekeitekből inkább embereket, mint azok árnyékát képezni? inkább embereket, mint emberkéket; pallérozott, művelt, kellemes embereket inkább, mint durvákat, nyerseket, műveletlen erkölcsűeket. Talán kellemetlen vagyok, hogy ezeket annyiszor ismétlem? Bizony közölnöm kell, hogy érezzétek, miszerint szeretlek benneteket, s magatok is a jobbakat komolyabban szeretni, becsülni óhajtani kezdjétek. Ha ezt elérem, dicsőítem Istent s velem együtt ti is és utódaitok, hogy én a keresztyén ember kötelességét teljesítettem. De ti is cselekedjétek! adja Isten, hogy nemzetetekben is jobban felvirágozzanak a bölcseszeti tudományok mint eddig. Bízzatok jelenlevők! az iskolának igen tiszteletes kormányzói, tanítói, növendekei; ha azokat teenditek, mikre intettelek, bizonyára megállapítandjátok iskolátok ügyét. Megszilárdúl, virágzik, s gyümölcsöt hoz Isten dicsőségére s az egyház vigaszára.

Immár az utolsó, szomorú *Isten hozzád*ra kell térnem. Nehéz szívvel térek arra. Eszembe ötlik, hogy a magam és a ti vigasztalástokra még tovább is mondjak valamit. Az apostolok cselekedeteiben olvassuk, hogy Pál éjjeli látomás által hivatott Macedoniába s bizalommal ment; de az első városban, Philippiben megostoroztatva, börtönbe vettetett. Elbocsájtatván azonban, folytatta Isten igéjének hirdetését oly sikerrel, hogy ugyanott a legvirágzóbb egyház keletkezék, melyet azután Pál a többi egyházak fölött dicsérettel halmozván el, örömének s koronájának nevezett. Vajha hasonló történnék velünk! Vajha én nem az álmodozóktól álmodozva, hanem az éberektől ébren hivattam volna hozzátok, s bár előítéletek ostorát elég soká tapasztaltam, de azért nem csüggedtem, elvégre az én pataki iskolámat — habár távozásom után — úgy felvirágozni látnám, hogy azt örömömnek s koronámnak nevezhetném. Immár könyörögni kezdek s értetek forrón imádkozni s titeket kölcsönös szeretetre s egyetértésre melegen inteni.

Micsoda szavakkal? Pál szavaival: „*Ha annak okáért valami keresztyéni intésnek helye vagyon bennetek, ha a szeretetnek valami gyönyörűsége, ha a szent léleknek valami társasága, ha valami szívből való könyörületességek vagynak bennetek, teljesítsétek be az én örömömet, hogy egyenlő indulattal legyetek, egy szerelmetek legyen, egy értelemmel s egy akarattal legyetek. Semmit ne cselekedjetek, versengés, vagy hiábavaló dicsőség által, hanem alázatosság által, minden mást nálánál jobbnak itéljen lenni. — Ne nézze kiki mind az ő hasznát, hanem minden egyebek hasznokat is nézze t. i. a közös épületet.* — (Phil. II. r. 1—4. o.) Mit mondjak többet? Ugyancsak Pál szavait: „*Melyeket tanúltatok is, vettetek is, hallottatok is, láttatok is én bennem, azokat cselekedjétek és a békességnek Istene leszen veletek*". (U. o. IV. r. 9. v.)

Isten hozzád pataki iskola! Isten hozzád pataki egyház! Isten hozzád Patak városa! Isten hozzád Magyarország! Éljetek boldogúl minden barátaim! Coméniustoknak barátságos emlékezetét őrizzétek meg magatok között; kísérje őt barátságos jó kívánságtok. Ha valakit megszomorítottam míg veletek voltam, tulajdonítsátok azt emberi gyarlóságnak; hogy nem szándékkal történt, tudja az, ki mindeneket tud. Különösen Isten veletek kedves kartársak! s ha úgy hivétek, hogy én a ti Illéstek valék, s tőletek való távozásom fölött szomorkodtok; én, mint az én Elizeusaimat tekintelek titeket s kívánom, hogy kettős mértékben adassék nektek az én szellemem, hogy a közjónak szeretetében, az annak előmozdítása körüli munkák tűrésében, a félénkebbekhez való gyöngédségben, a jó előmenetelben úgy fölülmúljatok, miként a csodák elkövetésében Illést fölülmúlta Elizeus; hogy ezen ti iskolátokat s másokat is oly feddhetlenül és bölcsen kormányozzátok, a mily feddhetlen és bölcsen kormányozta a próféták iskoláit Elizeus. Ámen.

Isten hozzátok ez iskolának kedves növendékei, az ifjúság virágai, a haza reményei! Vezetőitek előtt, kiket Isten s a fejedelem asszony iránttatok való anyai gondoskodása nektek adott vagy adni fog, oly tanúlékonyaknak, szelídeknek, mindenekben engedelmeseknek, egymás közt pedig egyetértőknek mutassátok maga-

tokat; miként a próféták fiai mutatkoztak Elizeus előtt s egymás előtt.

Éljetek boldogúl, minden barátaim, pártfogóim, védnökeim! Élj boldogúl végre mindenek fölött Te, mindnyájunk kegyes pártfogója, védasszonya, anyja, magas fejedelemnő! az egész dicsőséges Rákóczy házzal. Éljetek! örüljetek! virágozzatok örökké! Hallgasd meg és töltsd be szavaimat, ki egyedül teheted, imádandó Isten! Ámen.

Fordította:

Dezső Lajos.

NYELVÉSZETI LEVELEK.

3. *A Halotti Beszéd.*

Láttuk a multkor,* hogy *a nyelv folyását változik*, és hogy a mai nyelv szerkezetét csak akkor értjük teljesen, a fogalmaknak szavainkban rejlő történetét csak akkor deríthetjük föl némileg, ha ismerjük ama változásokat, ha tudjuk a kifejezéseknek történetét. Láttuk azt is, hogy ha csak a közel mult irodalmát nézzük s összehasonlítjuk mai nyelvünkkel, már is tanúlságos különbségekre bukkanunk, melyek a nyelvnek eljárására, fejlődésére tanulságos világot vetnek. A különbségek természetesen annál inkább növekednek, az alakok annál távolabb állnak a maiaktól, a kifejezésekből annál kevesebbet értünk s annál többet kell találgatnunk, minél régibb kornak a nyelvét vizsgáljuk; de — ha aztán eltaláljuk az összefüggést — egyúttal annál becsesebb is belőle a tanulság.

Nyomtatott könyveink csak a mohácsi vész utáni időből maradtak fönn, sőt ha két tuczat munkát nem számítunk, a XVI. századnak csak közepétől kezdve. Azonban terjedelmes írott nyelvemlékeink, vagy — mint nevezni szoktuk — codexeink nagy számmal vannak a mohácsi vész előtti évtizedekből, sőt némelynek a kelte a XV. századba, Mátyás király idejébe nyúlik vissza. Mindezeket éppen most teteti közzé az Akadémia, s e «Nyelvemléktár» terjedelme mintegy tizenöt nagy, sűrűn nyomtatott kötetre fog rúgni, mire elkészül. Ha el akarnók magyarázni részletesen, mi mindent tanulhatunk nyelvünk megértésére nézve e nyelvemlékekből, mondókánk könnyen nyúlna ép annyi kötetre, a

* Folyóiratunk multévi II. kötetében a 441—446. lapokon.

mennyit maguk azok a codexek megtöltenek. Azért csak arra szotitkozunk, hogy néhány szembeszökő példát válaszszunk az óriási anyagból.

Vegyünk először is egy *mondattani* példát. A határozók fejezetében azt tanítja a nyelvtan, hogy a *nélkül* névutó a hiányt, a vele-járásnak, az együttlétnek ellentétét fejezi ki. Ha e kifejezésnek csak mai alakját veszszük tekintetbe, nagyon határozatlan sejtelmünk lehet csak arra nézve, hogyan alkotott nyelvünk kifejezést e viszonyra. Régi nyelvemlékeink azonban határozott feleletet adnak kérdésünkre. A bécsi udvari könyvtárban van egy XV. századi magyar kézirat, az úgynevezett Bécsi codex, mely ószövetségi kisebb könyvek fordítását foglalja magában. Ebben a nélkülözés kifejezése mindig így hangzik: *nyakánálkül*, *törnélkül* és *rudnálkül*. A Bécsinél fél századdal újabb a mi legnagyobb irott nyelvemlékünk, az úgynevezett Érdy codex, de még ebben is ugyanolyan alakban találjuk a mi névutónkat: *okánál kil*, *ételnél és italnál kil*. Mit látunk ebből? Azt, hogy a nélkülözést nyelvünk körülírással kivüllétnek, különlétnek nevezte, s hogyha azt akarta kifejezni, hogy pl. valaki pénz nélkül van, azt mondta, hogy *pénznél kül* van, vagyis «a pénzen kivül, a pénztől külön, a pénztől elválasztva, megfosztva».

Nézzük most néhány *szónak a jelentését*, s látni fogjuk, e tekintetben is mennyire segítségünkre lehet a régi nyelv ismerete.

Ma azt mondjuk, hogy valaminek a látása vágyat *gerjeszt* bennünk, hogy a történet a régi jelesek utánzására *gerjeszt* bennünket stb. s mind ezek a szólások a magyarúl tudó előtt teljesen érthetők és világosak. De ha a *gerjeszt* szót e mondatokból kiveszszük s külön magában meg akarjuk mondani pontosan, mit jelent: már meggyül a bajunk s nem is igen juthatnánk megállapodásra a nyelvtörténet útmutatása nélkül. Van egy régi énekünk, mely Mátyás király korából maradt fönn és Szabács viadalát beszéli. Ebben a költeményben az van mondva egy helyen, hogy az ágyúk és puskák tüzi fölgerjeszti a várat, az épületeket. S ha ezt olvassuk, semmi kétségünk sem maradhat az iránt, hogy a *gerjesztés* egykor csakis tűzgerjesztést, gyujtást jelentett, s hogy

ha most vágyak gerjesztéséről vagy holmi gerjedelmekről beszélünk, a szót átvitt értelemben használjuk, a nélkül, hogy most már tiszta fogalmunk volna az eredeti értékéről. Nyelvünk és minden nyelv tele van ilyen *képes kifejezésekkel*, melyekben az átvitelt már nem érezzük, mert a sajátképi jelentés már feledésbe ment. Erre még vissza fogunk térni későbbi leveleinkben, s most csak még egy ilyenemű példát akarunk idézni.

A *rokonság*-on most már csak családi viszonyt értünk, de hogy a családban egyesülteket mért nevezzük éppen rokonoknak, arra nézve mai nyelvünk nem adhatna fölvilágosítást. Ha azonban a fönt idézett két codexet forgatjuk, erre nézve is azonnal tájékoztatnak bennünket. A Bécsi codexnek másik felében (melyet Müncheni codexnek neveznek, mert a müncheni udvari könyvtárban őrzik) azt olvassuk, hogy *„rokon közel van“* a menynyeknek országa. Az Érdy codexben pedig ezt találjuk: «ez világnak *rokon következő* fogyatkozása». A legrégibb nyomtatott irodalomban is előfordúl e szó ilyen alkalmazásban, úgy hogy bizonyos, hogy a «rokon» szó egykor térben vagy időben közelséget jelentett, s hogy csak hasonlattal, képletesen nevezték rokonnak, közelállónak az atyafit, a családnak másik tagját.

Említek végül néhány érdekes esetet az *alaktan* köréből.

Rag nélkül azt mondjuk, hogy ez meg ez a tárgy *fekete*, s beszélünk még a tárgynak *fekete-ség*-éről is. De rendesen, ha ragot vagy képzőt teszünk e szóhoz s a hozzá hasonlókhoz, a végső hangot hosszan ejtjük, pl. *feketé-t, feketé-n, feketé-k, feketé-s*. Nyelvtanaink többnyire azt a szabályt tanítják erre nézve, hogy «az *a e* végű szókban e magánhangzót a ragok és képzők előtt meghosszítjuk». De kérdezhetnők, mire való ez a meghosszítás, minek minden ok nélkül megnyújtani a hangot és vontatottá tenni beszédünket, holott rendesen arra törekszünk, hogy mentől rövidebben szóljunk s mentől kevesebb szóval és hanggal fejezzük ki ugyanazt. Nyelvemlékeink arra tanítanak, hogy éppen fordítva van a dolog: a hosszúhangú alakok az eredetiek s még a XVI. században, legalább az országnak egy részében a ragtalan alak is hosszú hangon végződött, tehát csak utólag rövidült meg.

Az Érdi codexben a például vett szót így látjuk irva: *feketee*, s a kettőztetés az *e*-nek hosszúságát jelöli. Szintígy: *az oly felee (olyfélé) emberek, neegy felee szózat, kezee, newee, lelkee, visszaa (visszá,* mint *visszá-s), halaa adas,* azaz *hálá-adás* stb. Az utóbbi szó maig is mutatja a hosszú hangot, mert mondjuk még, hogy *hálá* légyen istennek.

Egészen hasonló viszonyt látunk az igeragozásban a következő alakok közt:

vol-né-k vol-ná-l vol-na, vol-ná-nk vol-ná-tok vol-ná-nak,
men-né-k men-né-l men-ne, men-né-nk men-né-tek men-né-nek.

Nyelvtanaink a 3. személyből indulnak ki, s azt mondják a föltétes módnak *-na -ne* a képzője, de ez a személyragok előtt megnyúlik. Igen de idézett nyelvemlékeinkben a 3. személy is hosszú hanggal van írva, ép úgy mint a többi: *volnaa, mennee, vérének hullásával örök békességet szerzenee, minket bevinnee, halhatatlanná tennee, lennee, kellenee* és számos egyéb esetben.

Abban is haboznak nyelvtanaink, mit csináljanak avval a rövid magánhangzóval, melyet a legtöbb szóban a szótő és a rag között látunk, pl. *ház: ház-a-t, nagy: nagy-o-n, út: ut-u-nk, kik: kik-e-t, álom: álm-u-nk, álm-o-s* stb. Némelyek azt tanítják, hogy ez a hang a raghoz tartozik, hogy tehát a tárgyrag *at ot et öt,* az első személy ragja *unk ünk* stb. Mások meg azt mondják, hogy a rag csak *t* és *nk* (mint ezekben: *kapu-t, hálá-nk*) s az a rövid hang csak «kötő hangzó», mely összeköti a ragot a tőszóval. Fölösleges volna egyik vagy másik nézetet bírálnunk, mert nyelvemlékeink teljesen eligazítanak bennünket, még pedig a kérdésnek nagyon egyszerű megoldásával: az a rövid magánhangzó hozzátartozik a szótőhöz, ennek a véghangja, a ragtalan és némely ragos alakokban eltűnik ugyan, de volt idő, mikor ezekben is csak úgy ott volt, mint a többiben. Az Ehrenfeld codexben például, melynek nagyon régies nyelve van, ilyenekre bukkanunk: «az barátokat, *kike* legottan fogadják tinéktek» (tehát a mai *kik* még *kike*, mint a tárgyraggal: *kike-t*); «nem mehet vala isteni *szolgálatonak* adására» (mint *szolgálato-k*); «áll vala sok

könyvezésekevel imádságra» (mint *könnyezéseke-n*); «honnat te neked ennyi *kevélysége*» stb. stb. — Béla király névtelen jegyzője, ki a XIII. században írta az ő latin krónikáját, midőn Álmos vezér nevét magyarázza, elmondja, hogy az álmodásnak magyarúl *álmu* a neve (mint *álmu-nk*-ban); későbbi krónikáinkban már *álm* van, s végtére *álom* lett belőle a könnyebb kiejtés kedveért. — A «nagy út» egy árpádkori latin oklevélben *nagyu útu*-nak van nevezve, tehát ugyanolyan rövid hangot látunk, a milyen ma csak az *útu-nk*-ban maradt meg.

Természetes, hogy az olyan irományt, melyben a közelség a *rokon* szóval, a gyujtás a „*gerjeszt*" szóval van kifejezve, a mai kor emberének már gyakran nehezére esik megérteni. Azonfölül mind az említett különbségekhez hozzájárul még a helyesírás különbsége. A hol az i *y*-nal, a j *i*-vel, az u és ü *v*-vel vagy az ü és ö s az ű és ő *ew*-vel, a k hang *c*-vel, a c és cz hangok egyaránt *cz*-vel vagy *ch*-val vannak írva, ott mindenesetre bajosabban fog esni az olvasás annak, ki a mai írásmódhoz van hozzászokva. Kisértsük csak meg az Ehrenfeld codex kezdő sorait elolvasni:

My vronknac iefos criſtuſnac gyczeretyre es gyczewſegere es my atyancnak bodog ferenczcznek: yrtattanak meg yttegyel nemy yraſok bodog ferenczrewl es tarſyrol: ewnekyk czudalatos myuelkedetecrewl.

A kisebb sajátságokat nem tekintve, el kell találnia a mai olvasónak, hogy *gyícséret* és *gyicsőség* annyi mint dícséret és dicsőség, s hogy *ittegyel* a. m. itten.

Még több a nehézség, a hol a szokatlan helyesíráshoz még az írásjegyek különbsége is hozzájárul. Régi codexeink ugyanis többnyire szögletes gót betűkkel vannak írva. Hogy érdeklődő olvasóimnak egyszerre szemük elé állítsam mind e mozzanatokat, legegyszerűbb dolog a mi legrégibb összefüggő nyelvemlékünk, a tiszteletre méltó régi «Halotti Beszéd» mellékelt hű fényképi másolatára utalnom őket. A beszéd s a hozzájáruló könyörgés egy lapot foglal el egy latin egyházi könyvben, melyet — egyéb tartalmából, betűi alakjáról és nyelvezetéről itélve — a XIII. században írtak. Első tekintetre ez a lap egészen idegenszerű benyomást tesz ránk s alig hiszszük, hogy magyar beszéd van előttünk; csak

lassan-lassan térünk rá, hogy hisz magyarúl van az mondva, hogy «Látjátuk feleim» stb. Hogy töprenkedő olvasómnak megkönnyítsem dolgát, ide teszem az egészet mai helyesírásunkba öltöztetve * s ezenkívül szemközt mai nyelvünkre lefordítva is:

A Halotti Beszéd.

Mai helyesírással.

Látjátuk féleim szümtükkêl, mik vogymuk. Isa pur és chomuv vogymuk. Ménnyi milosztbên têrümtêvê êlévê [istén] mív isemüküt Ádámut, és oduttá volá nêki paradisumut házóá. És mênd paradisumbên volov gyimilcsiktűl mundá nêki êlniê; héón tilutóá űt igy fá gyimilcsétűl. Gyê mundóá nêki, mérétt nüm énnêik: Isa ki napun émdül oz gyimilcstűl, halálnêk haláláál holsz. Hádlává choltát têrümtêvê istêntűl, gyê félédêvê. Engédê ürdüng intétvinêk, és évék oz tiluvt gyimilcstűl, és oz gyimilcsbên halálut évék, és oz gyimilcsnêk úly késserűv volá vízê: húgy turchukat migé szokosztjá volá. Nüm héón magánêk, gyê mênd ű fojánêk halálut évék. Horoguvék istén, és vêtêvê űt êz munkás világbêlê, és lőn halálnêk és pukulnêk fészê és mênd ű nêménêk. Kik ozuk, mív vogymuk, húgy és tív látjátuk szümtükkêl. Isa és nüm iggy ém-

Mai nyelvünkön.

Látjátok felebarátim szemetekkel, mik vagyunk. Bizony por és hamu vagyunk. Mennyi malasztban teremté (élő) isten a mi ősünket Ádámot, és adta vala néki a paradicsomot házává. És mind a paradicsomban való gyümölcsökből (mondá neki élni) mondá hogy éljen; csupán egy fa gyümölcsétől tiltá őt. De megmondá neki, mért ne egyék: Bizony a mely napon eendel ama gyümölcsből, halálnak halálával meghalsz. Hallá (holtát) halálát teremtője istentől, de elfeledé. Engede az ördög intésének, és evék ama tilos gyümölcsből, és azon gyümölcsben halált evék, és azon gyümölcsnek oly keserű vala íze, hogy torkukat megszakasztja vala. Nem pusztán magának, de egész fajának halált evék. Haragvék isten és veté őt e bajos világba, és lőn halálnak és pokolnak fészke és minden nemének. A kik azok, mi is azok vagyunk, a hogy ti is látjátok szemetekkel. Bizony egy

* Hogy valóban így kell olvasnunk s hogy írója így ejtette ki a szavakat, azt egy értekezésem fejtegeti, mely külön füzetben is megjelent ily címmel: «A régi nyelvemlékek olvasásáról fő tekintettel a Halotti Beszédre. Különnyomat a Magyar Nyelvőrből. A Halotti Beszéd fotocinkografiájával. Budapest, 1880, Eggenberger-féle könyvkereskedés.

bér múlchotjá êz vérmüt, isa mênd ozchuz járov vogymuk. Vimádjúk uromk istên kégyilmét êz lélikért, húgy jorgossun ű nêki és kégyidjén és búlcsássá mênd ű bűnét. És vímádjúk szênt achszin Máriát és boudug Michael arkangyélt és mênd angyélkut, húgy vímádjonok érettê. És vimádjúk szênt Péter úrot, kinêk odutt hotolm oudoniá és kétniê, húgy oudjá mend ű bűnét, És vimádjúk mênd szentüküt, húgy légyénêk nêki ségéd úromk színê előtt, húgy istên iv vimádságuk miá búlcsássá ű bűnét. És szoboduchchá űt ürdüng ildétvítűl és pukul kínzotvjátúl, és vézéssê űt paradisum nyúgulmábêli, és odjun nêki münyhi uruszágbêlé útot és mênd jovbên részét. És kéássátuk uromkchuz chármúl: Kyrie eleison!

Szérélmés brátim, vimádjomuk êz szégín émbér lilkíért, kit úr êz nopun êz homus világ timnücébêlől mêntê, kinêk êz nopun téstét tümétjük; húgy úr űt kégyilméhêl Ábrahám, Izsák, Jákob kébélében hélhézjê, húgy bírságnop jutvâ mênd ű szêntj(e)i és ünüttei küzikün jov fêlől jochtotniá ilészjê űt, és ti bénnétük. Clamate ter. K. (e).

ember sem kerülheti el e vermet, bizony mind ahhoz járulandók vagyunk. Imádjuk urunk isten kegyelmét e lélekért, hogy irgalmazzon neki és kegyelmezzen és bocsássa meg minden bűnét. És imádjuk szent asszony Máriát és boldog Mihály árkangyalt és mind az angyalokat, hogy imádkozzanak érette. És imádjuk szent Péter urat, kinek adatott hatalom oldania és kötnie, hogy oldja fel minden bűnét. És imádjuk mind a szenteket, hogy legyenek neki segítség urunk szine előtt, hogy isten az ő imádságuk miatt bocsássa meg az ő bűnét. És szabadítsa őt meg az ördög üldözésétől és a pokol kínzásától, és vezesse őt a paradicsom nyugalmába, és adjon neki a mennyországba utat és minden jóban részt. És kiáltsátok háromszor: Kyrie eleison!

Kedves barátim, imádkozzunk e szegény ember lelkéért, kit az úr e napon e hamis világ tömlöczéből kimente, kinek e napon testét temetjük; hogy az úr őt kegyelmével Ábrahám, Izsák, Jákob kebelébe helyezze, hogy az itéletnap eljövén minden szentjei és boldogai közé jobb felől iktatva éleszsze föl őt és (ti benneteket) titeket. Cl. t. Kyrie eleison.

Czéltalan volna itt részletesen fejtegetnünk, hogyan és miben változott meg azóta nyelvünk; hisz a kinek érdekét sikerült fölkeltenem, úgy sem fogja sajnálni a fáradságot, hogy mondatról mondatra szépen összehasonlítsa az adott fordítást az eredetivel. Csak a legjelentősebb változásokat akarom kiemelni

azok közül, melyek a «Halotti Beszéd» kora óta nyelvünkben történtek.

A *hangok*, a kiejtés tekintetében főleg két mozzanat ötlik mindjárt szemünkbe. A *magánhangzók* közül ugyanis a rövideket ma általában egy fokkal nyiltabban, nagyobb szájnyílással ejtjük ki: például *pur* ma *por*, *oz* ma *az*, *ozuk* ma *azok*, *nopun* ma *napon*, *igy* ma *így*, *migé* ma *mégé*, *még*. — A *mássalhangzók* közül pedig az akkori *ch* hang (mely úgy hangzott mint a német *ach*, *doch*) egészen elveszett nyelvünkből s helyette azóta a legtöbb szóban a *h* hang lett divatos: *chomuv* ma *hamu*, *choltát* ma *holtát*.

A *szók* közül egy-kettő egészen elavult; így az *isa* szó, mely nyilván valami indulatszó volt, s az *ünüttei*, mely olyasmit jelenthetett mint «boldogultjai». — Más szóknak csak alakjuk avúlt el, mert ma is megvannak, csakhogy más képzőkkel; például a *fész* ma *fészek*, a *tiluvt gyümölcs* ma *tilos* vagy *tiltott gyümölcs*, *jorgossun* ma *irgalmazzon*, *kegyidjen* ma *kegyelmezzen*, *jó félől* ma *jobb felől*. — Ismét más szók megmaradtak ugyan, de a jelentésük elváltozott. Például *héó(u)* vagyis *hiú(u)* ma már nem jelent mindenféle ürességet, pusztaságot, hanem csak lelki ürességet, hiúságot.

A *szótők* sem maradtak azóta változatlanok: *halálu-t* és *részé-t* elvesztették tővégi hangzójukat s most így mondjuk: *halál-t*, *rész-t*. Ellenben a *hotolm* szót ma közbeszúrt hanggal *hatalom*-nak ejtjük, mert az *lm* hangcsoportot szó végén mai nyelvünk nem tűri meg.

A *szóképzésre* nézve érdekes a *szoboduchtani* ige, mely a codexekben *szabadujtani*, *szabadojtani* alakot mutat s végre ezzé változott: *szabad-ít*, valamint a *szakajtás*-ból *szakítás* lett. — Különös továbbá, hogy a mai főnévképző *-t* — melyet pl. az *élet*, *nyugat*, *hit* szavakban látunk — régente *tv*-nek hangzott, mint az *intetvinèk*, *ildetvítül*, *kinzotvjától* szavak mutatják. Különben a *hit* főnévnek még maig is fönmaradt e régi *hitv* alakja a *hitves* szóban, mely hites társat jelent.

Az *igeragozás* példái közül legfurcsábbak a «Halotti Beszéd»-ben a *feledèvè*, *hádlává*-féle alakok, melyeket ma csak rövidítve

ismerünk: *feledé, hallá.* A *vê vá* nyilván tárgyra mutató személyragok s ugyanazt fejezik ki, a mit a *ja* ebben: *szakaszt-ja.*

A *névragozást* illetőleg legtanulságosabbak azok a szók, melyekben a ragot még eredeti alakjában látjuk: *paradisum-bên, uruszág-bêlê, halál-nêk, pukul-nêk* stb. Ma e ragok magánhangzója már illeszkedik a szótő hangjaihoz és mély hangra változik: *paradicsom-ban, ország-ba, halál-nak, pokol-nak.*

Mondattani tekintetben figyelmet érdemelnek pl. ezek a kifejezések: *kéássátuk chármál* azaz háromszor; — *feledévé* azaz elfeledé, «*búlcsássá* mend ű bűnét» azaz bocsássa meg, «hogy *oldja* mend ű bünét» azaz oldja föl (mindezekben a mai igekötő hiánya föltünő); — «oduttá néki paradisumut», ma: *a* paradicsomot, «vimádjúk mènd angyélkut», ma: mind *az* angyalokat (tehát nincs még meg a mai névelő. — Végre az *összetett mondatra* nézve érdekesek ezek a kifejezések: «hogy *és tíc* látjátuk», ma: a hogy *ti is* látjátok! «*és nüm* iggy émbér», ma: egy ember *sem.*

Ezeket a főbb sajátságokat azért emeltem ki, hogy fejtegetéseink folyamában később hivatkozhassam rájuk.

Azonban mind ezekkel a régi könyvekkel és nyelvemlékekkel nincsenek még kimerítve a nyelvészet segédeszközei. Hátra van még, hogy nyelvünk megértésének két hatalmas tényezőjével megismerkedjünk: a *nyelvjárásokkal*, melyek a számos nyelvrégiséget megőrizték mai napig, és az *összehasonlító nyelvészettel*, mely következtetések által még azt a régi nyelvállapotot is visszaidézi, melyről sem írott emlék, sem élő szó nem tanuskodik többé.

Simonyi Zsigmond.

A MEDVE ÉS ÉLETE.

Európa némely vidékein még oly erdők terűlnek el, melyeket emberi kéz nem érintett. Nem azért, mintha az ember fölfogná annak káros voltát, mely az erdők kevesbítése által keletkezik, nem is azért, mintha elbájolná őt a növényzet szépsége, látván mily puszta és barátságtalan az erdőtlen vidék, — egyáltalán nem ezen okok akadályozzák őt a rengeteg erdő előtt megállani s eldobni fejszéjét; — ezen erdők lételöket megközelhetlenségöknek köszönhetik. A természet maga jelent meg terményeinek védnökeül. Magaslatok emelkednek a föld felszinén, melyek majdnem szakadatlan lánczolatát képezik a hegyeknek, s a föld ezen magaslatokon mintegy kedvezni látszik az erdőknek. Borzadalmas görbe följáratok, számtalan hegyhasadék, mind megannyi feneketlen lélekvesztő; sötét hasadékok, mogorva tekintetü sziklák, életnélküli óriások, vénségökben és zivatarok által összetört fák; — mindezek az erdők leghatalmasabb őrei, melyek őket az ember pusztító kezétől óvják.

Európa ezen rengetegeit, mondhatni az európai állatok legnagyobbika lakja: a *medve;* ime mily lakóhelyet választott magának e hatalmas testalkatu legény.

Az erdők jellege tökéletesen megegyez a medve jellemével, — s ő teljesen megelégedettnek érezné magát, ha némely helyen nem kellene félnie az emberek állandó üldöztetésétől. Egyedül Oroszország-, Skandinávia- és Szibériában érzi magát teljesen függetlenül; más helyeken azonban korántsem olyan nyugodt, mint azt — ismerve természetét — várni lehetne tőle. S mindaddig, míg nem sikerült neki elérni az erdők ezen megközelíthetlen helyeit, erős küzdelmet kell vívnia az emberrel; s ezen üldöz-

tetés Nyugat-Európa tartományaiban szakadatlanul tart még most is, s nem tekintve a sürűséget, melyben lakik, ez által csak tápláltatik és fokoztatik a medve kegyetlensége és rosszasága.

Az ősmedvék jelleme az emberekkeli viszony tekintetében élesen különbözik a mostani utódokétól, oly annyira, hogy a nyugat-európai medve sokban különbözik az oroszországi, skandináviai és szibériai medvék magatartásától. A mi nézetünk, továbbá a spanyolok, tirolok és svájcziak véleménye egészen más ezen állat felől, mint az oroszok, skandinávok, lappok, szamojédok, jakutok és kamcsadalokéi.

Alig kezd sűrűsödni az erdő, és a folyamok, tavak és mocsárok fölött emelkedni a köd és pára, a jég olvadásának ezen előhirnöke, a késő őszszel az ember elől elmenekülő nyugat-európai medve lebocsátkozik a hegyek magaslatairól. Éhségtől elkinozva, sebes léptekkel halad előre, itt-ott mély árkokon, avagy még befagyott viz hátán, mint hidon át siet a falvak közelébe. Figyelmessége, szokása és tudása alkalmazni végtagjait, ügyességet kölcsönöznek neki ilyen utazások alkalmával. A talajnak csakis külső, finomabb részét tapossa, a miért talponjárónak neveztetik, s így lassan kiegyenlítve az út egyenetlenségeit, eléri végre a bokrok és cserjék kedvencz hazáját, a hol rögtön letelepszik; itt kiszemel magának lakóhelyül egy viz által kimosott üreget, vagy félig meghajlott fatörzsök és gyökerek közé hömpörödik, sőt mohos és a fák lombjai és ágai által takart sűrű bozótban választja meg nyugvó helyét. Kopár földre soha nem telepszik le, hanem mohot és leveleket gyüjt és ez képezi ágyát; nem szép ágy, de puha, s ebben megelégedéssel nyugoszsza napjait. S csakis a kutya éles ugatása zavarja föl ezen nyugvó helyéből; s ha ilyenkor sikerül elmenekülnie, termetes testét elbujtatja a ködös erdőbe; ilyenkor még megvan meleg gereznája, melynek külső hosszú, kemény és alsó puhás szőre van, melytől egyuttal színét is nyeri.

De nem a nappalt választja hősieskedésének idejéül, hanem az éjjelt szenteli ennek. Hallása és szaglása az erdő éjjeli sötétségében vezetőül szolgálnak neki; kis szemei, melyek állandó gömbölyü *nyílással* birnak, most megtagadják a szolgálatot a tárgyak

megkülönböztetésében, különben is képtelenek a különböző világossághoz való alkalmazkodásban. Fülkagylói szintén kicsinyek, de valószínűleg a belfülrészek sajátszerű alkata igen finommá teszi hallását; szaglási tehetsége kiválóan ki van fejlődve: hosszúkás feje, kidagadt homloka és lapos halántékcsontja igen emlékeztetnek külsőleg úgy mint a csontok elhelyezésére és képződésére nézve a kutya koponyájára.

A nyugat-európai medvék ugyanegy időben az ő kedves kelet-európai és szibériai testvéreikkel úgy szólván csordánkint szállingóznak lefelé a vizek torkolataihoz, gyorsan haladnak előre nyári lakóhelyeikre, s alig telepednek le, rögtön kikutatják a vidéket.

S most gyakran találkozik vele az ember, mely nem rokonszenvből, hanem egyszerűen az éhség kielégítése végett történik; ilyenkor nyilvánul a különböző helyeken lakó medvék között a különbség.

A természet által nem valami kiváló tehetséggel megáldott állatunk, — nem tekintve borzasztó erejét, mely vastag s otromba testében összpontosul, nem tekintve továbbá a test azon alkotását melyben a törzs a vastag nyak által, borzasztó szemfogakkal ellátott fejjel egyesül, — eltekintve mindezektől, a test ezen alkotását nem használja saját kizárólagos előnyére. Sőt fiatal korában nem is ragadozó — husevő, — hanem egyszerű növényevő állat; hosszú, különösen mellső végtagjain levő körmeit a növénygyökerek kiásására használja; eszik epret, szedret, a vad fák termékeit, leveleket, s azt oly élvezettel falja, mint más növényevő állat. Az ember szerencsétlenségére azonban egész életén át nem marad ilyen, véletlenül valami emlős állat kerül szemei közé, (juh, kecske, öz), a mely már meg volt ölve, megpróbálkozik vele s ezen időtől fogva igyekszik eleget tenni, nem csak növényekhez való előszeretetének, de szenvedélyének az állatokhoz is. Az ős medvék nem voltak minden-evők, sőt ellenkezőleg kiásott csontvázaikból, különösen azok állkapcsaiból kitünik, hogy csakis állatokkal táplálkoztak, s állandóan ragadozók voltak. Mindkét állkapocs fogakkal volt telve, melyek éles dudorodásokkal birtak.

A mostani medvék a fogak sajátszerű alkotásával birnak, melyek minden-evőségöknek felelnek meg. A fejfogak kihullása után mindkét állkapocsban szakadatlan sorban jelennek meg az uj fogak: elől vésőalakúak, nem igen nagy metsző éllel, ezektől oldalvást egy-egy vastag, hosszú kúp alakú tépő fog, ezután három nem nagy, éles dudorodású fog, melyet egy nagyobb éles-, s végre két tompa dudorodással biró fog. Ezen alkotás azonban csak két éves koráig marad így, s az állkapcsok folytonos növekvése folytán a három éles csúcscsal biró fog közül a közbülső kiesik egészen. Belei nem oly hosszúak mint a fűevőknél, s nem oly rövidek, mint a ragadozóknál.

Ily módon látható, hogy a felnőtt medvék visszatérnek elődeik ízléséhez és étvágyához, a melyek az ember kizárólagos jogait a hus élvezetében gyakran tagadják.

Barlangjában kihevervén magát a medve, estefelé látogatásokat megy tenni, czéltalanul ballag, tipegve lépdegél egyik lábáról a másikra; a növényzet, mely körülötte van, nem megvetendő s megelégedéssel tölti meg gyomrát; azonban fogalma van már a husnak ízéről, s valahányszor szaglása és hallása hirül hozzák valamely élő állat közelségét, mindannyiszor megválik a bőjtös asztaltól. Szarvast vagy vadkecskét pillant meg, utána iramodik, de hogy érje utól ezen szárnyon járó állatokat?

Igaz, futásában sebes, igen könnyen utóléri az embert; sőt hegynek gyorsabban szalad, mint lapályon, mit hátsó végtagja erősségének és hosszúságának, nemkülönben mellső végtagjain levő körmeinek köszönhet; nem állapodik meg a sebes patak előtt sem, s bátran dobja magát belé a menekülő szarvas után. Ez azonban ritkán fizeti ki magát nála, jóllehet kevés azon ragadozó állatok száma, melyek oly hosszú ideig és kitartással volnának képesek mást üldözni, mint a medve. A vadászat sikertelenségében felbőszült medvének nincs többé kedve a tehenek és szamarak eledeléhez visszatérni. Gondolatai zsiros asztaloknál vannak. A kecskék vagy juhok hangja kizavarja mély gondolataiból.

Ezen hangok hallatára lépteit arra irányozza, s ime az ember tűzhelye mellett terem. Elődeitől örökölt bátorsága, nem félni

az embertől, ha harczra is kerül a dolog, serkenti őt előhaladásában. Közelebb jön, míg végre megpillantja a nyájat; erre kiválasztja az áldozatot, s nyomban rárohan, s nem messze az üldözőktől haladéktalanul és könnyedén élvezi győzedelmének gyümölcsét. Az ökrök szarvaitól azonban néha önmagát is kell védelmeznie, a melyek őt felelőssé akarják tenni a rend megzavarása miatt; ilyenkor sokszor szégyenletes futásban kénytelen menedéket keresni. De ha sikerül egy tehenet elcsennie, akkor gyorsan elczepeli a szétugrasztott nyáj köréből; csodaerőt fejt ki ezen czepelésben, s elhurczolja a rengetegbe, átugorva bokrot s gödröt.

Elérve a kitüzött helyre, hol éjjeli csend van, hozzáfog a falatozáshoz, és pedig először a tőgyét falja föl, azután a veséket szakítja ki, s utána a többi megehető belrészeket, a hust utoljára hagyja; néha egy éjjel egész tehenet megsemmisit.

Az emberlakta környéken tett néhány szerencsés eredményű betörés után a szélsőségig bátor lesz, csakhogy merészségével az emberek figyelme is növekszik; megszokja a hust, expedicziói gyakoriabbak, s nem szeret többé lakóhelye közelében táplálkozni.

Az ilyen táplálkozás, bár fáradsággal is jár, befolyását érezteti is aztán: a medve teste izmosodik, s természete mindinkább ragadozóbb lesz.

Az elhizott medve testét zsirréteg boritja, s ilyenkor kezdi érezni az egyedüliség kinjait, s napjai nem folynak oly egykedvüen, mint azelőtt. Búsul, párt keres magának, s nem gondol oly gyakran az ember meglopására.

El lévén foglalva oldalborda keresésével, igen kevés időt szentel az étkezésnek, kerüli a hosszadalmas vadászatot; sőt megelégszik a tegnapi zsákmány maradványaival, a melyeket mohhal, levelekkel s ágakkal eltakarva igyekezett eldugni a farkas, róka vagy hiuztól. Néha gyorsan elvégzi ezen étkezést, néha azonban hasztalan keresi azt, mert más ragadozók ették meg; s ilyenkor kárpótolja magát azzal, hogy a zab közé megyen s hátsó lábaira támaszkodva a kalászok egész tömegét vonja be szájába előlábaival.

Nem mindig sikerül azonban véghezvinni ezen lelkiismeret-

len munkát! Az európai tartományok czivilizált lakója menekülni akarván ezen éjjeli nyugtalanító vendégtől, fegyvert ragad s keresi a ragadozót.

De hol találja őt? Igaz, a medve nem szeret nyugvó helyétől távol maradni; nyaralójától 8—9 kilométernyinél nem megy tovább; a vadász a medve közelségéről meg van győződve, de fölkeresni őt vagy véletlenül találkozni vele veszélyes; a medve a széllel szemben megy, s már fél kilométernyire megérzi az ember közeledtét s visszafordul; nem marad tehát egyéb hátra, mint meglesni őt utjaiban.

Ezen helyzetben, födve még az éji sötétedés által, várja a medvét. A semmit sem gyanakodó medve az elrejtett maradékok szinhelyéhez ér, s mohón hozzálát az étkezéshez. Ekkor kell rá lőni: egy jól czélzott lövés a mellnek vagy fejnek akkor, midőn hátsó lábaira fölemelkedve hozzáfog a zabkalászok leszedéséhez, halálthozó lehet, vagy legalább veszélytelenné teheti őt. Néha azonban a golyó csak fél munkát végez. Az állat szive düh s bosszútól forr: gyorsan emelkedik föl hátsó lábaira s tekintetét a lövés iránya felé fordítja, s ilyenkor csakis a férfiasság, hidegvérűség, ügyesség és erős tőrrel ellátott jobbkéz mentheti meg a vadászt a dühös állat vad erejétől és borzasztó körmeitől.

De kövessük a medvét, a melynek éjjeli rablókalandjai nincsenek még megbosszúlva. Fiatal erőteljes éveit nem akarja egyedűl tölteni; hitestársat keres magának, a mely vele osztozzék a napok gyönyöreiben vagy fájdalmaiban. Történik ugyanis, hogy egy nősténynek két vagy három him udvarolgat. A nőstény elbizakodva ily figyelem által, megközelíthetlenné lesz, mintha a versengők párbaját követelné. Maguk a himek is látják, hogy ezen kérdés egyszerű békés uton el nem intézhető, s megkezdődik köztük a viadal. A viaskodóknak nem czéljuk az, hogy egymást megöljék. Nem! A ki látja őket ilyenkor, észreveheti, hogy fejeiket oldalt fordítják s csak fél szemükkel néznek egymásra; lassan közelednek egymáshoz, és chinai módon üdvözölve egymást, szaglalják a levegőt; ezek után egyikök fölemeli előlábát, — mintha csak kezet akarna szorítani, — azt hinnéd, hogy nem is viadal. Midőn azonban a má-

sik is fölemeli egyik lábát, hátrább, visszaugranak egymástól, — ismét gondolkodol barátságos érzületeik felől. Erre közelednek egymáshoz, s egymást ütéssel fenyegetve, fölcserélik helyeiket.

Sértett félnek érzi magát ezután mind a kettő, s előírt rend szerint, hátsó lábaikra támaszkodnak, ez állást mintegy illedelmesebbnek gondolván a becsületen ejtett szenny bemutatására. Kár, hogy kováspuskájok nincs! De ez nem lévén, körülkarolják egymást, szájaikat kitátják, ordítanak, s tényleg ez jelzi a viadal kezdetét; fogaikat mellőzik a viadalban. Megbirkozván, széjjelmennek, de helyeiket nem hagyják el. Egy kis időt engedve maguknak a kipihenésre, ugyanoly rendben kezdik előbbi mérkőzéseiket jobbra a nősténytől, mely a küzdelem színhelyétől nem messziről nézi a viadalt.

Ki tudja, ez utóbbi nem kiséri-e részvéttel a vetélytársak nevetséges küzdelmét; lehet, tetszelgő állapotában azt a kérdést veti föl: a küzdők, melyikének fognak tetszeni kellemeim?! Ilyen föltevést engednek következtetni a nőstény szemei a viadal alkalmával, s könnyen följogosít arra, látván a jog elnyerése után mily magatartást követ ama himekkel szemben. A frigy megköttetett; családos életet élnek, mindenek fölé helyezvén a nyugalmat és magányt. Junius vége felé megszakadnak a családi kötelékek, s elválnak egymástól.

A meleg juniusi napokban különben is kövér állatunknál fölöslegessé válnak az alsó puha szőrök, s lassanként kihullanak; jóllehet ezek kihullatása után is melege van, s fürdeni kezd; sok ideig ül a vizben, a midőn gondnélküli fiziognomiája a teljes megelégedés kifejezését mutatja; sőt néha alábukkanással is gyönyörködteti magát.

Minél jobban hajlik az idő ősz felé, annál jobban kövéredik és restül.

Téli időben igen kevés medve marad a közeli erdőkben, az erdők határain tul keresnek maguknak téli szállást; s oly helyeket — sziklák hasadékai közt vagy barlangokban — választ magának, a hová a vadász s a kutya is ritkán juthat.

A tél beállta előtt álmos kezd lenni, s télen az elhízottság

s tömör gereznája miatt kevéssé érzi az éhséget és hideget. Így él februáriusig. Néha olyannyira be- s körülhordva hóval, hogy ez körösközül mintegy falat képez, s egyetlen egy nyilással közlekedik a külvilággal, mely meleg lehelletének következtében a hó olvadása által képeztetik.

Az ily élet mellett lassacskán fogyni kezd: a nőstényeket fiai szoptatása is apasztja, a melyek születése őt kezdetben ámulatba ejti. A fiatalok februárban születnek. A vak kis kölykök egészen erőtlenek, s csakis az anya gondoskodása segit gyámoltalan helyzetükön. Félvén, hogy a hideg megfosztja életöktől, egész testével betakarja őket, a mi által némileg védetnek: lefekteti őket maga előtt, s testét köralakban nyujtja ki, oly módon, hogy elő s utótagjai egyesüljenek, nyakát s fejét föléjük helyezvén, hogy ez utóbbi a végtagok egyesülését érje.

Február hónap mindkét nembeli medvéknél igen keserves emlékü nyomokat hagy hátra, mert talpazatukról a bőr lehámlik, s mozgásuk egészen lehetetlenné válik, míg az uj bőr teljesen meg nem keményedik.

Négy hét eltelte után a bocsok szemei fölnyilnak, testök ilyenkor finom halaványsárga szőrrel boríttatik, s nyakukon nyakkötőhöz hasonlón fehér szőr van.

Az idő a téli szállások elhagyására elérkezett, s a rengeteg minden lakója készülődik az utra.

A nőstényeknek meggyül a bajuk ilyenkor, mert kölykeiket szájukban tartva kell a veszélyes helyeken áthurczolni; de védelmezniök kell őket a himektől is, melyek éhség miatt-e, vagy valamely más oknál fogva, nem igen szeretik a fiatal nemzedéket.

Nyári lakóhelyeikre történt megérkezésük után hat, mások szerint kilencz hónap mulva az anya beszünteti a szoptatást, s egyes megölt állatokat hoz nekik, melyeket bocsai előtt darabokra szaggat; üres óráiban uszásban és mászásban oktatja őket.

A kis medvék szabad idejökben ugrándoznak, pofózkodnak, sőt ha szunyókálnak is, nyalogatják talpaikat, miközben morognak.

De nem sokára elérkezik az időpont, a midőn a nőstény az

anyai kötelességek utolsóját teljesíti: elindul velök az erdőbe, hogy megismertesse velök annak helyeit; s néhány ilyen kirándulás után megismerkednek azon eledellel is, a melyet a növényekből kell nyerniök.

Idővel az anya mindinkább hidegebb lesz, később ütlegekkel is illeti, s végre ott hagyja őket magokra. A medve-bocsoknak ilyenkor már maguknak kell gondoskodniok megélhetésökről. De nem egyedül maradtak ily árván, az erdő tele van ilyenekkel; találkoznak egymással, megismerkednek, s közös csoportban bolyongnak az erdőségben. Ezen együttlét, melyet a közös bánat és fájdalom köteléke tart össze, később megszakad, összeveszekednek s szétoszlanak. Ilyenkor még növényi táplálékkal élnek, s a hus élvezetéről, melyben anyai körben részesültek, kevés emlékező tehetségöknél fogva alig birnak fogalommal.

Hat éves korában minden nyugat európai medve elveszti fehér nyaklóját, s gyakori vedlés után állandó szürkésbarna vagy fekete szint nyer.

Ennyit a nyugat-európai medvéről. Az elmondottakból látható, hogy az ember nemcsak saját háziállatainak és terményeinek pusztítása miatt, de bundája, husa és zsirja végett is üldözi, irtja őket, de czélját eddig csak Anglia érte el, mert ott teljesen kiirtották.

Nyugatról térjünk át a keletre.

A földség keleti oldalán a medvék a tavasz beköszöntésével tömegesen indulnak a jegestenger felé, azon nyugatra eső helyekről, a hova nem az emberi üldöztetés elől menekültek, hanem inkább a végett, hogy a keményebb fagy vagy hideg széltől ne kellessék annyit szenvedniök. Itt természetesen nem az a viszony van, mint nyugaton, hol a medvék a hideg évszak közeledtére a rengetegbe menekülnek, nyáron pedig azok töveit, az erdős és melegebb helyeket választják tartózkodási helyökül. A keleti medve költözködésének irányát a folyók folyása adja. Az ily költözködések alkalmával a medvék különféle népfajok földjein mennek át.

A jakutok, kik az Amur torkolatátlakják, tisztelettel nyitnak nekik utat, s ki tudja miért nem adnák, hogy megoszthatják velök a folyóikban levő halat. A jakutnak eszeágában sincs, hogy a medve

egyáltalán nem kívánja az ő létezését, s ha nem tesz neki semmit, az annak tulajdonítható, hogy nem hozza dühbe; s csakis akkor, ha véletlenül találkozik egy felbőszített medvével, mormogva magában egy pár szót, mely a medve iránti szeretetet tolmácsolja, védi a maga életét s megöli a medvét. Ekkor elterül a földön, oda csuszik az élettelenhez s könnyezve kér tőle bocsánatot. Bár hogyan isteníti, bár mikép fél a büntetéstől, mégis elhatározza magát arra, hogy a hust megegye, a bőr pedig mint szent tárgy marad meg; s mind az, a ki valami dologban vétkesnek érzi magát, s bűne megbocsáttatását óhajtja, rááll a bőrre vagy fogai között összeszorítva tartja. Mindazt, a mit ilyenkor mondanak, valóságos igaznak tartják a jakutok.

Nem kevésbbé kellemes helyzete van a medvének a kamcsatkaiaknál. Épen azon módon, mint az Amur torkolatánál, nem lévén háziállat, a melyet megtámadhat, mivel a kamcsadalok olyanokat nem tartanak, a halfogás jogát vitatja az emberektől. Ha bőviben van a halnak, azokat tömegesen eszi meg, de csakis a fejeket, a többit eldobja; mi több: az emberek által vizbe rakott hálókat is kihuzogatja. Ezen önkényes eljárás fegyverre szólítja a kamcsadalokat. De mit ér ezen ijjal és lándzsákkal ellátott harczfiak készülődése! Kevesen szánják magukat erre! Legtöbbnyire akkor indulnak ellene, mikor nyugvóhelyén van már. Lakóhelye elé fákat hordanak össze, s egyenkint rakosgatják nyilása elé. A medve nem sejtvén semmi veszélyt, a fákat egyenkint behuzogatja, s körülrakja magát úgy, hogy nyilása el van zárva. Ekkor a kamcsatkaiak a rejtekhely tetejére másznak, rést csinálnak s lándzsáikkal agyon szúrják.

A medve ily módon való üldöztetése eléggé oktalan Kamcsatkában, s a mi ezenfelül bámulandó, az, hogy az ottani medve az embert nem tekinti ellenségének, s magaviseletében jólelkű s békés teremtménynek mutatja magát, s nem ritkán ezeknek gyermekeivel is eljátszik. Sokszor a kamcsadalok házába is bemegy, nem bántván senkit, minden zugot körülszaglász, vajjon nem akad-e valami az ő számára.

A Szibéria nyugati részét lakókorjákok, jóllehet nem tisztelik

a medvét, de nem is kaczérkodnak vele. Kiirtására azonban sok mindenfélét kigondolnak. Így pl. egyik cselfogásuk közé tartozik, hogy a fára hust tesznek; a medve ez után kapkodván, a fához erősített hálóba esik, melyben hol fejével, hol hátsó részével csüngve marad.

Végre az Ural-hegységhez érünk, melynek hegyei erdőséggel vannak födve, s igen szép és sok tekintetben kellemes tartózkodási helyet nyujtanak a medvének.

Az Ural növényzete igen gazdag a változatosságban, s a nyár egész tartamát ezen vagy azon növények virágzásai folyton ékesítik. A méhek milliárdja repked a virágzó helyek fölött s szedi minden virágról azt a kis adót, melylyel nem ártanak a virágnak, s mely az ő gyomrukban elváltozik viaszszá és mézzé. Az urali emberek egyáltalán nem használnak méhkasokat, s a méheket nem is nevelik otthon, hanem hagyják őket a fák üregeiben s onnan szedik ki a mézet. Ha a medve egy kis képzelő tehetséggel birna, könnyen azon gondolatra jönne, hogy az ember ő végette tenyészti a méheket, s ezt annál jogosabban gondolhatná, mert a méz pusztításában senki sem gátolja őt.

A medve orra mindig nedves, s ez a jó szaglási tehetség jele. Legtöbbnyire egy fánál állva találjuk, mely őt méhkasával csalogatja. Kezdetben próbálgatja a prédát lerázni a fáról, s ha ez nem sikerül, a fára mászik, s ugyanakkor midőn a méz illatja megütötte orrát, érzi, hogy fejét valamiféle tárgy érinti: ez egy deszka, a melyen föl van állítva a méhkas, sajátszerűen hozzákötve a fához. Ülő helyzetben találjuk őt épen a méhkas előtt, a a megzavart méhek által belepve. Félig kinyilt szemekkel védi magát, s bibelődik a kassal, igyekezvén azt valami módon széttörni; a deszka inog, s e közben előlábainak működését a méhkas körül egy készakarva odaigazított kötél mindig akadályozza. Látván ezt a medve, előbb ezen kötelet igyekszik szétszakítani. A kötél szétszakítása után a deszka lehajlik, mert csak egyik végével van most a fához erősítve, s himbálódzik a levegőben, s a medve azt oly erővel szorítja magához, mintha soha sem akarna tőle megválni. Lemászni nincs min, s leugrani nem mer. A hosszas

függés elfárasztja őt, s végre leugrik vagy leesik az oda előre bevert s élesre faragott karókra.

Ilyen élete van a szibériai s ázsiai medvének. Ázsiában a medvék jogai épen olyanok, mint az emberekéi. S az öldöklés jogai egészen egyenlők maradnak. Sok helyütt a medve által járt útakon éles — végeikkel meggörbített — szegekkel telt deszkát állítanak föl; a medve semmit sem gyanítva rálép egyik lábával s oda üt a másikkal, hogy azt eltávolítsa, de ekkor mindkét lába leszegződik. Segíteni igyekszik hátsó lábaival, de ekkor mind a négy lábát a deszkához erősíti.

Más helyeken a méhkas elé csapódeszkákat erősítenek, ezek, valahányszor elmozdítja őket, mindannyiszor visszapattannak helyökre, s eközben a medvét ütlegelik. Ezt addig ismétli, míg végre egy nagyobb ütés által elkábítva, a földre zuhan. A legrosszabb helyzetbe jut a medve, midőn egy fával viaskodik. Elhaladó útjában egy fához hurokkal ellátott kötél oly módon van erősítve, hogy az arra menő medve a hurokba lépvén, bebonyolítja magát, s a fát maga után hurczolja. Kezdetben rágja, azután átöleli a fát, s végre dühében valami mély szakadáshoz viszi, s a legnagyobb erővel ledobja, persze a fa után ő is a mélységbe röpül.

A ravasz ázsiai eljárása mindig kitünik kegyetlensége által, még a medvével szemben is.

Mindezeknél érdekesebb a medvének tánczra-taníttatása. Okkal-móddal elfognak egy kis medvét, s azt a falvaktól távolabb eső tánczískolába viszik. Maga az iskola nem valami csábító: képzelnünk kell egy házikót egy ajtóval, szűk ablaknyilással, s kivülről eső fütőhelylyel. A szoba padolata vassal van kirakva. Itt fejlődik ki az ő tánczthehetsége, mely abban nyilvánul, hogy hátsó lábain jár. Az eljárás igen egyszerű: az urfit bebocsátják a szalonba, utána nyomban elzárják az ajtót, s erősen befütenek.

A kezdet igen kellemes, a miska érezvén a meleget, kényeskedik, s félálmosan elterül a vasalt padlón. De végre igen meleg lesz, s csupasz talppal nem birja kiállani, s ime már csak három lábon áll, s minden pillanatban váltogatja azokat. Végre helyzete kiállhatatlan lesz s hátsó lábaira támaszkodik. Csöndes rekedt és

szakadozott hang kiséri minden mozdulatát. Tanítói azonban erre nem hallgatnak, hanem a kis ablaknyiláson lesik a pillanatot, melyben a tanítvány hátsó lábait emelgeti. És valóban megteszi ezt is kinjában, a tanítók pedig előveszik a hegedűt meg a dobot, s hogy kellemessé tegyék perczeit, elkezdenek muzsikálni és dobolni. A tüzet kioltják, a medve kifáradva elterül a földön, s a zene is megszünik. Ekkor ételt adnak neki. Több ily leczkét kap, megfelelőleg észbeli fölfogásának. Utolsó leczkeóráiban nem is fütik szobáját, hanem betuszakolják az iskolába, a dob és hegedű hallatára már is hátsó lábaira emelkedik. Később restülni kezd, s a tanítvány ezen hibáját éheztetés által javítják. Midőn így átesett a pedagógia minden szabályain, képesítettnek nyilvánítják s művészetét bemutathatja akár az egész világnak.

A durva bánásmód, melyben őt a művészetnek ezen nemét kedvelők, különösen a tatárok, részesítik — kegyetlenné és veszélyessé teszi, s midőn nem érzi az orrán keresztülhúzott karikát, vagy durva hangok kiséretében a dorongot, — ritka művész az, mely szélsőségekre ne vetemednék.

Nálunk is ismeretesek az oláhok és olaszok a medvetánczoltatásról; s nem is emlékszem valami olyféle intézkedésre, mely azt eltiltotta volna.

Több példa van arra, hogy a szelid medve ismét fölveszi vad természetét. Így egy kárpáttövi városban láttam, hogy a szelid miska a találkozókat birkozásra szólította, és pofokkal kedveskedett nekik; hű emlékezetében lehet mindenkinek Deák Ferencz kedvelt Kristófja a pesti állatkertben, mely ismerős etető szolgájának karját és lapoczkáját szakította ki.

A medvék különböznek egymástól nemcsak az emberekkel való viszony tekintetében, de külsőleg is.

Az aszturiai s pyrenei medvék inkább szürkék, mint barnák, kisebbek s fehér sávval nyakukon nem birnak. Norvégia fekete medvéje nélkülözi a fehér sávot; az alpesi barna medve csak fiatal korában birja azt, míg a szibériai egész életén át ilyennel van ellátva. A kaukazusi medvének szine barna. Egyáltalán azon barna medvék, melyek fényes sötét-barna s igen tömött, majdnem

bozontos szőrrel birnak, s melyek inkább a hust (a dögöt is) szeretik, vastag rövid lábakkal, rövid törzszsel és fejjel birnak, úgy hogy a szélesség a hosszúsággal vetekedik, s különböznek azon medvéktől, melyek sötét-barna szinűek, kivülről szürkén tarkázva, Ez utóbbiak nem oly ragadozók, fejök hossza kétszerakkorra, mint szélessége, lábaik magasak s a fej kajla; ezeket hangyászmedvéknek hivják.

A találkozás egy ily állattal borzasztó, s látunk mégis sok oly példát, melyekben az embert eszélyes, sokszor rögtönzött gondolata menti meg.

Angliában, hol jelenleg nincs már medve, ilyen eset történt a IX. században. Az alig megnyilt oxfordi egyetem tanára Aristoteles vastag munkájával kezében az erdőben volt, s ott elmélyedve olvasgatott egy fa alatt. Egyszerre lépteket hall, s látja, hogy egy medve egyenesen feléje tart. Föltárt szája elárulta éhségét. Talpára áll az angol professzor is, közelébe várja az állatot, s gyorsan, egészen anglius módra, a fenevad szájába dugja a könyvet, mondván: „*ne, fuladj meg, ez görögül van*".

Végül megemlíthetjük, hogy két medve, vagy egy medve s két más állat közti viadal kedvelt látványosságul szolgált egykor, s szolgál még most is egyes helyeken.

A rómaiak, kik az állat-viadalok kezdeményezői voltak, a medvék viadalát is behozták. 1630 ban a drezdai udvarban hat napig gyönyörködött a közönség a medvék s vadkanok viadalaiban a kutyákkal. Ilyféle nézőterek Párizsban még az 1800-as években is voltak. Oroszországban a kutyák s medvék vagy medvék egymásközti harczait gyakran nézték, s magában Madridban még most is szenvedélylyel nézik a bikák s medvék, vagy sokszor emberek és medvék borzasztó viadalait.

Legeza Viktor.

MIKÉPEN RUHÁZKODTAK SZÉPANYÁINK.

Divattudósítás a XVI. és XVII. századból.

E folyóirat múlt évfolyamában Nagy Gyula úr igen kedves, eleven, hű vázlatot közölt a «Régi magyar életről», nagyrészt azon adatok nyomán, melyek a Radvánszky Béla báró nagy munkájának * két kötetnyi okmánytárában foglaltattak. Azóta megjelent e munka utolsó kötetének első fele is, melyben a tudós szerző maga lát hozzá az általa nagy szorgalommal gyűjtött s még nagyobb gonddal rendezett okmányok feldolgozásához. Igaz gyönyörűséggel olvasván végig a könyvet, nem állhatom meg, hogy mutatóúl legalább egy fejezetét ne közöljem e folyóirat olvasóival, a kikről föltehetem, hogy a múltnak nemcsak nagy eseményei iránt érdeklődnek, hanem szívesen elkísérnek őseink otthonias családi körébe is.

A nők öltözködéséről szóló fejezetet választottam. Nem azért választottam pedig ezt a fejezetet, mintha azt hinném, hogy a nőolvasót — még a múltban is — a toilette-kérdés érdekli legjobban; az emberek külső megjelenése, a ruházkodás mindig erősen magán hordja a kornak, a kor szellemének és társadalmi állapotainak bélyegét. Ha tudom, hogy egy s más időben mikép öltözködtek az emberek, már ebből magából elkészíthetem főbb vonásaiban ama idők társadalmi viszonyainak képét is. A tárgy tehát komolyabb, mint a milyennek az első pillanatra látszik s a mellett, hogy kíváncsiságunkat táplálja s itt-ott derült mosolygásra indít, a köztörténetnek is színt és elevenséget kölcsönöz.

* Báró Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. III. kötet: okmányok; az I. kötet — melynek első fele nem rég jelent meg — az okmányok feldolgozását toglalja magában. (Budapest Knoll Károly, akad. könyvárusnál.)

Divattudósításnak neveztem czikkemet; de ily értelemben legalább is — komoly divattudósítás. Csak azt jegyzem még meg, hogy a női öltözetekről szóló fejezet — melynek én lehetőleg hű és pontos kivonatát adom — Radvánszky báró könyvében épen kilenczvenkilencz lapot (157—256. lap) foglal magában, tehát majdnem hatszor annyit, a mennyi helylyel én rendelkezem. De azért mindenben híven követtem a könyv szövegét s azon igyekeztem, hogy a kihagyásoknál semmi fontosabb vagy érdekesebb dolog ne jusson veszendőbe. De ideje is már, hogy átadjam a szót a tudós szerzőnek.

«A nőben — rendeltetésénél fogva — sokkal inkább ki lévén fejlődve a tetszeni vágyás mint a férfiaknál: ennek egyik hatalmas eszközét, az öltözetek változatossága által elérhető külső csínt, a régi időben sem mulasztották el lehetőleg kizsákmányolni. Ámbár az öltözetek formáiban rejlő illemnek merevebb felfogása által terük korlátoltabb volt mint napjainkban; azért azon szűkebb körben, melyben mozoghattak, a különféle szabásnak az illendőség megsértése nélkül elérhető változatait mind ismerték.

A divat nem változott ugyan oly gyakran, mert az értékes ruhát, míg tartott, elhordták az utódok; de ha újat készítettek, azt mindig az új mód szerint idomították.

Ha szűk szoknyát vagy olyan kivágott derekat, mely a nyakat és mellet szabadon hagyta volna, nem is hordhattak, ebbeli veszteségöket a drága, nehéz szövetek és a diszítés fénye által kárpótolták. Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy «úr asszonyaink» mindig ilyen díszruhákat viseltek. A régi magyar nőnek ruhatárában három féle rendű ruhának kellett lennie, úgymint: *viselő*, *ünneplő* és *díszöltözeteknek*. A viselő ruhák egyszerűbben, rázsa- és más közönséges posztóból készültek; az ünnepiek drágább posztó, selyem és bársonyszövetekből. Díszöltözeteket is ez utóbbi szövetekből varrtak ugyan, de gazdagon kihimezték arany- és ezüstfonállal, s nem ritkán gyöngyökkel, klárissal vagy boglárokkal is megrakták. Az otthon viselt ruhát «szobaszoknya» néven szokták nevezni, de egyszerűen «házi» ruhának is hívták; így nevezi legalább Ugron Kata, ki mint főember gyermeke, következőkben keri

nászruháját kiadatni: *„egy házit, rázsa-szoknyából és ezüst csipkés vállból, egy ünnepit, arany csipkés zöld posztó-szoknya és váll meg rókatorkos mentéből, egy díszöltözetet, bársony-szoknya és váll meg nyesttel béllelt mentéből állót“.*

Becses szöveteknél megtörtént az is, hogy az ilyenekből készült férfiruhát átalakították női öltözetté. Bocskay István például kamuka-dolmányait és szép aranyos kaftánjait hugaira hagyja végrendeletében, hogy *„csináljanak belőle nekik leányékességre való öltözeteket“*. Hogy a leányok *„ékesen“* öltözködjenek, arról még inkább gondoskodtak az anyák és szerették — ha több leány volt a háznál — hogy azok egyformán öltözködjenek. Sőt ha érezték, hogy gyermekeiket talán árván hagyhatnák, végrendeletileg gondoskodtak a «toilette-kérdésről», mint azt többek közt Csetneky Zsófia tevé, ki (1595) *egy külön jószág jövedelmét hagyta arra, hogy leányait tisztességesen és egyformán ruházhassák.*

Bármennyire gondos volt is azonban egy anya, nem mindig menthették meg kisasszonyaikat a ruha-kalamitástól. Egy nagyházból való asszonynyal, Bakics Annával, Révay Mihály feleségével történt 1568-ban, hogy leányát, Borbálát, nem bocsáthatta nászoló leánynak, mert a leánynak nem volt arra való ruhája, sem ünneplő, sem viselő, sőt subája is hiányzott; téli időn pedig a nélkül nem utazhatott: *„Azt pedig ily hirtelen meg nem szerezhetem, mert szabóm is urammal vagyon“*, ezt írja végül mentegető levelében. Íme, egy főúrnak neje, a kinek udvari szabója is van, milyen kényszerhelyzetbe juthatott!

Ezen egyébiránt nincs semmi csudálni való; mert napjainkban — midőn annyi a szabó, nem egyszer megtörténik ugyanazon eset, — hát még abban az időben, midőn női szabók nem mindenütt voltak találhatók. És ha korunkban egy-egy szabó izgalomban tarthatja a megrendelő úrnőt, az csak a régi példa fölelevenítése. A XVI. század közepén Thurzó Anna valósággal félt szabójától és réműlve írja Hathalmy Györgynek, hogy küldjön neki azonnal egy jó hátsubát, mert tartozik vele szabójának; ha pedig meg nem adná, ez elhagyja öt, *„efféle embert pedig nem mindenütt találhatni“*. Ezen eshetőségek elkerüléséért elkezdve a királyi és fejedelmi udva-

roktól, a magasabb háztartással bíró nemes urak is igyekeztek udvari szabót tartani. Azok, kik ezt nem tehették, a nagyobb városokban élő váltó-műves szabóknál dolgoztattak. Hogy ezek ügyessége és az «urasszonyok» jó ízlése mit volt képes művelni, azt látni fogjuk a következőkben.

I.

(Szoknyák: hosszú, hosszú-farku (uszályos), kerekaljú, kurta és rövid szoknya. — Diszitésük: gyöngyös, klárisos, drágaköves, vont-arany szoknya. — Kelmejük: tar, sima, virágos bársony; tündöklő, halhajú, tarka, egyszinű kamuka; atlasz, tafota; gránát és selyem-posztó, angliai és rázsa-posztó.)

A régi korban a női öltözeteknek a férfi ruháktól legelütőbb darabja a szoknya, mely kifejezésben, régi értelmben véve, a váll és derék is benfoglaltatott. A ruha dereka a XVI. században mindig ugyanazon szövetből készült és a szoknyához hozzávarratott. Ezen divat a XVII. század első éveiben változhatott meg; a váll azonban, ha külön szövetből készült is, még mindig hozzá lehehetett varrva a szoknyához. Rövid időn beláthatták ezen mód czélszerűtlen voltát és a vállat a szoknyától függetlenül, külön darabban varrták, hogy azt váltogatni, cserélgetni is lehessen. Ekkor merült fel a külön szoknya-kötő szüksége, mely ezt a csipő felett a testhez erősítse, mivel addig a hozzá varrott váll is eléggé megtartotta. Thurzó Ilona részére 1614-ben már hat tuczat szoknyakötőt vesznek Bécsben. Ezen időn túl a vállakat önálló külön darabban készítették; de a régi divatot: a szoknya szövetéből szabott s ahhoz hozzávarrott vállat is folyton megtartották.

A szoknyák rendes egyöntetű formáját a XVII. század első éveiben kezdik változtatni. A „*hosszú*“, „*hosszúfarkú*“ («uszályos»), „*kerekaljú*“, „*kurta*“ és „*rövid*“ szoknyák hol egyidőben, hol egymásután kezdik meg s folytatják a lét és nem lét kemény harczát. Úgy látszik, hogy a XVII. században az általános divatváltozások mellett az egyéni ízlésnek megfelelő családi divatok is fejlődtek ki. Zay Lászlóné példáúl csak egy hosszú és két kerekaljú szoknyát kap hozományba; a vele egykorú Thököly Máriánál huszonegy, nagyobbrészt magyar vállú szoknyája között csak egyetlen kurtára

akadunk. A Thurzó-leányoknál már ismét a rövid szoknyák túlnyomók.

A rövid és kurta szoknyák közt kellett némi különbségnek lenni. A rövid szoknya — a leltárak különbségtételei szerint — nem lehetett egyéb, mint egy *fél felső szoknya*, mely a földig érő alsó, hosszú, kerekaljú vagy kurta szoknyára boríttatott és azt deréktól térden felülig vagy térdig befödte; hátul mindenesetre hosszabb volt mint elől, — ezt már a szoknyák általános szabása hozta magával. Az ilyen rövid felső szoknya másféle kelméből varratott mint az alsó és színben is különböznie kellett. Diszítése is rendesen más volt, de néha azonos is lehetett.

Mindezen szoknyaformákat egyaránt használhatták viselő-, vagy díszöltözetekhez. A díszruhának főkelléke volt, hogy nehéz és értékes kelméből legyen készítve és még azonfelül magas értéket képviseljen himzése és az abba elegyitett gyöngyök, klárisok, vagy drágaköves boglárok által. Ezek között, elterjedt voltánál fogva az első helyet a *„gyönggyös szoknya“* érdemli meg. A Thurzó-lányoknak színre, diszítésre nézve egyenlő gyöngyös szoknyáik voltak; meggyszínű síma bársonyból készültek s alján két-, elején négy rend gyöngyös prémmel voltak megrakva. A *klárissal* diszített szoknyák egy igen szép példánya, melyet hajdanta Eszterházy Orsolya hordott, napjainkra is fenmaradt. Sötétkék bársonyból készült, arany- és ezüst-fonállal vastagon himzett virágalakokkal diszítve; a himzés és varrások dúsan meg vannak rakva gömbölyű, vörös klárisokkal.

Alig igényelt volna diszitést a *vont-arany* szoknya, mert szövetje már magában véve is elég fényes és értékes; de azért alig van olyan vont-arany szoknyáról emlékezet, mely ne lett volna paszamánynyal, tüzéssel, prémmel vagy aranyszövéssel is diszítve. Varkóczné (1584) az egyiknek aljára inkább három rend bársonyt, a másikra meg bársonyprémet varratott, mintsem megelégedett volna mindhárom szoknyájánál a vont-arany szépségével.

A vont-aranyszövet alapja általában különböző színű nehéz selyem-kelme, melybe a virágok, vagy más alakok tiszta arany, vagy aranyozott ezüst-fonállal szövettek által. Készítettek azonban

olyat is, mely tiszta arany-fonálból volt szőve; ilyen szoknyában jelent meg Bánffy György gfné 1702-ben leánya lakadalmán.

Nem kevésbbé díszes öltözeteket készítettek a bársony különböző fajaiból. A tar-bársony nem volt valami nagyon elterjedve; annál nagyobb keletnek örvendett a síma bársony. A virágos bársonyt is nagyon kedvelték; még pedig két félét használtak: az egyikbe a virágalakok másféle színű selyemből, arany- vagy ezüstfonálból voltak szőve; a másikféle egyszínü maradt és az alakok a szálak fordítása által képeztettek.

A Thurzó-lányok nagyon szerették a *virágos bársony* öltözeteket: Zsuzsa a kéket paszamánynyal, a zöldet három rend gyöngyös prémmel prémeztette és az utóbbihoz vont-arany vállat és fekete atlaszból készült spanyol-köntöst viselt; — Borbála a szederjes színű szoknyájának alját hét, az elejét tíz rend arany-paszamánynyal prémeztette, a fekete és király-színűnek hosszú ujjakat szabatott; — Mária és Katalin hosszúra vágatták szoknyáikat, kivévén egyet, — az ötrend arany-prémmel prémezett fekete bársonyból készültet — melynek alja atlaszból lévén, csakis felső rövid szoknyáúl szolgálhatott.

A nehéz *selyem-kelmék* közt a *kamukának* több fajtáját ismerték s használták: a *tündöklő kamukát*, a mely két vagy többszínű selyemből aképen volt összeszőve, hogy a mint a világosságra fordították, aként játszott egyik vagy a másik színbe, — a *halhajú kamukát*, melynek szövésében az egyes szálak úgy voltak forgatva, hogy az egész a halpikkely ragyogását utánozta, — *tarka kamukát*, melybe a pikkelyek vagy virágalakok másféle színű selyemből voltak szőve. Kamuka elnevezés alatt különben leginkább az *egyszínü*, csak a szál forgatása által alakított, nehéz virágos selyem-kelmét értették s ez a fajta volt legszélesebb körben elterjedve. Színre nézve vörös, tégla- és narancsszín, kék, zöld, fehér, publikán, hamu, galamb, baraczkvirág, haj, ezüst, tüdő, király stb. színű kamukát használtak, melyekre diszítésül vont-aranyat, aranyos és vörös bársonyt, fényes arany-prémet és kötéseket, paszamányt, galont, arany- és ezüst-csipkéket varrattak.

Atlaszból talán még több ruhát viseltek mint kamukából, s

legnagyobb keletnek örvendett az egyszínű, síma atlasz. A síma selyem-kelmének egy vékonyabb faja, a *tafota* is nagyban használtatott s nemcsak ünnepi öltözetekre, de otthoni viseletre is, — és az egyformán ruházott udvari leányok szoknyáira is használták. Draskovics Johanna udvari leányainak egy rend tiszta arany-csipkével prémezett zöld tafota-szoknyáik voltak, melyhez keskeny arany-csipkével prémezett testszínü tarczolánból készült vállat viseltek. Megemlítvén még a *tarczolán-*, *tabit-* és *tubián*-ruhákat, búcsut mondhatunk a selyem-kelméknek. Ünnepi ruhákra még nagyon kedvelték a drága *gránát* és *selyemposztót;* holott viselő ruháikat leginkább *angliai* és *rázsa*-posztóból varratták. Ezekről természetesen keveset mondhatnánk; a mindennapi élet használatára levén szánva, alig egy-egy darab maradt ránk, nem bírtak megküzdeni a századok mulandóságával mint becsre, ragyogásra kitünőbb társaik.

II.

(Ruha-vállak — korczány (corset) — mellfüző hasitott náddal, halcsonttal — ujjas, ujjatlan derék — kivonogatott, torkos, kifordított, lant, hosszú ujj — torkig érő s kivágott derék — ingváll, „magyar váll" — franczia, lengyel szokuga — kötények: előruha, előkötő.)

A szoknyáknak csipőtől fölfeje terjedő része, mely a vállat, mellett és derekat fedte be, *váll*nak neveztetett. A XVI. század végéig, mint fentebb is megemlítettük már, szabály volt, hogy a váll és szoknya ugyanazon kelméből készült és össze volt varrva. Thurzó Zsuzsa, a híres Thurzó-lányok egyike, volt a napfényre került adatok szerint az első, a ki 1603-ban zöld virágos bársony szoknyához virágos vont-arany vállat viselt. Ezen időtől fogva hódoltak mind a két divatnak; de ha más kelméből készült is a váll, még mindig oda volt a szoknyához varrva. Lassanként megváltozott ez is s a XVII. század közepe táján már a vállak is külön ruhadarabok gyanánt soroltatnak fel.

Ha a vállat másféle szövetből varrták mint a szoknyát, azt igen különböző szín- és kelmeösszeállításban tették. Vörös kamuka szoknyához zöld bársony-vállat, kék atlaszhoz vörös bársonyt, fehér

tarczolánhoz testszínű bársonyt stb. S ily esetekben a diszítésnek sem kellett egyeznie a két ruhadarabon. Diszítés gyanánt különféle színű bársony-, atlasz-, kamuka- vagy vont-arany és fényes aranyprém s aranykötések szolgáltak s ez tartott addig, míg a XVII. század közepén a *csipkediszítés* mindezt kiszorította. A vállakra való csipkét tiszta arany- és ezüstfonálból elegyesen készítették három ujjnyi, tenyérni, sőt arasznyi szélességben; de némelykor selyemmel vegyítve is előfordúl.

Ujjas szoknyához a fűzés által szorítható bordás-derekat, úgy látszik, a XVII. század első éveiben kezdték használni. A *korczoványnak* vagy *korczánynak* * nevezett fűző, első időkben nem képezett külön ruhadarabot; de elől vagy hátul magához a bordás derékhoz volt varrva s midőn ennek segítségével a váll összefűzetett — s miután a ruha kelméjét aranyozott vagy ezüst-gombocskákkal begombolták, beboríttatott. A korczány a divat ugyanazon törvényeinek volt alávetve, mint egyéb vállak; a szoknyával hasonló és másféle kelmékből is készítették, sőt zöld bársony korczoványba arany prémes ujjakat is varrhattak.

A korczányból fejlődött ki azután a váll alatt levő külön *mellfűző;* de ezt külön darabban a XVII. század közepe előtt valószínűleg nem viselték. Ezen időre esik az is, midőn a vállakat és ruhaderekakat *halcsonttal* kezdik bordázni. Használata gyorsan terjedhetett, mert Zrínyi Ilona regéczi tárházában már nagy készletet tartott belőle. Régebbi időben a halcsontot laposra hasított náddal helyettesítették.

A szoknyának *derékra* való részét kétféle módon készítették: vagy nyakig érően és ujjakkal ellátva, vagy pedig ujj nélkül, elül fűzhető és nyitott váll alakjában. Az előbbi derékravalót egyszerűen *ujjas szoknyának* nevezték a régi időben, és hasonló szövetből szabva a szoknyával összevarratott. Az ujjak diszítése egyező volt a ruha derekával.

* «Részemről — úgymond Radvánszky B. báró — a korczovány, korczány, korczovagy szóban a franczia «corsage» vagy «corset» átidomított alakját vélem feltalálni.»

Az *ujjak* szabása időnként változásnak volt alávetve és külön formákban alakíttatott. A XVI. századból csak kétféle formát ismerünk: ezek egyike a *kivonogatott ujju* szoknya, mi csak úgy érthető, hogy a kelmébe szálvonás által keskeny átlátszó csikokat csináltak; a másik forma a *torkos ujj*. Elnevezése után ítélve amolyan, végén két oldalt felhasított, torok-szabású ujj lehetett, mely egy szájatátott állat torkához hasonlított. A XVII. században azonban már nagyobb változatosságra találunk. Balassa Ilonánál mindjárt e század első éveiben a *kifordított ujjakkal* ismerkedünk meg; volt neki a többek közt egy király-színű bársonyból szabott, kifordított ujjú szoknyája, melynek ujjai fehér atlaszszal voltak béllelve. Ezen ujjak úgy szabattak, hogy némely helyeken a béllésnek visszafordítása által ez képezte a külső részt. Volt *lant-ujjas* derék is; ezen ujj formája a kar tövében szűk, a kéz vége felé erősen szélesedő, belső oldalán könyökig felhasított és a karnál jóval hosszabb lehetett. Hosszú, csaknem egy századig tartó divatjuk volt a *hosszú ujjaknak*, melyek a karnál jóval hosszabbra szabattak s alól szélesek és nyitottak voltak, hogy a vont-arany, zöld-virágos vagy testszínű aranyos atlasz-bélésük látható legyen.

Mindezen ujjas-szoknyák dereka nyakig érő volt; *az olyforma kivágott vállat, mely a mellet szabadon hagyta volna, sem Magyarországon, sem Erdélyben nem ismerték.* Kemény János azt írja, hogy midőn 1625-ben ő és társai Berlinbe mentek, útközben, Sziléziában láttak először életökben ily módon öltözött úrnőt. Később Apor Péter panaszkodik, hogy 1686 óta az asszonyok és leányok oly «szemérmetlenül kezdenek öltözni, hogy a nyakat s a mell egy részét minden mez nélkül hagyják». Kivágott ruhát tehát nálunk nem viseltek ugyan oly képen mint a külföldön, de azért a XVII. század elejétől fogva gyakran említik mégis a *„kivágott ruhát"*. Ezt azonban úgy kell értenünk, hogy a kivágott derék használatát eltanulták ugyan már a XVI. század végső éveiben a szomszéd nemzetektől, de azt saját ízlésükkel és szokásaikkal csak úgy birták megegyeztetni, hogy a testnek azon részét, melyet a ruha szabadon hagyott volna, dús himzésű *ingvállal* fedték be, mint ezt tenni már úgy is rég idő óta megszokták az ujjatlan fűzős vállaknál. Az ilyen

nyitott váll elől, hátul rövid volt, csak hónaljig ért és két oldalról a vállperecz felett áthúzódó, közepén kapocscsal összetartott válltartó által volt a testhez erősítve; elől nem ért egészen össze, és a mellen két oldalt horgokba akasztott fűző-zsinorok keresztezték egymást. A mellet, nyakat és karokat egészen szabadon hagyta volna; de a dúshimzésű, torokmagasságig érő ingváll mindazt elfedte. Az ilyformán alakított ruhaderekak voltak a valóságos *„magyar váll"-ak.*

A XVII. század úrnői azonban nemcsak magyar vagy magyarosított mód szerint jártak, hanem az idegen divatot sem vetették meg. Draskovics Johanna, ki a század közepén élt, két rendbeli szoknyát kapott hozományba, melyhez *„franczia váll"* tartozott. Ezen mód Erdélybe is beszivárgott. Bornemisza Anna, fejedelemasszony gyakran járt gazdag csipkézetű *franczia szoknyában;* sőt a szűk, testhez álló, előkötővel ellátott *lengyel szoknyát* sem zárta ki udvarából.

A nők, valamint a férfiak, derekukra *övet* szorítottak; még pedig három félét használtak: *aranyból és ezüstből készült hevederövet,* vagy *gyöngyből és klárisból fűzöttet,* vagy *párta- és zsinor-övet.*

A szoknya elejét a csipőre erősített *kötény,* az úgynevezett *előruha* vagy *előkötő* fedte. E kettőt azonban határozottan megkülönböztetik egymástól: az előruha sokkal hosszabb és szélesebb lehetett mint az előkötő. A XVI. században az átlátszó *fátyol* és *recze,* valamint a vékony *vászonból* és *patyolatból* készített előruhákat viselték leginkább; a *selyem-kelméből* varrottak csak a XVII. század elején kezdenek divatba jönni. A fehér fátyol előruha alját széles fehér varrással, vagy rostélyformán diszítették; kerületét aranynyal és selyemmel elegyesen, vagy szőrből kötött, és fekete selyem vagy széles czérnacsipkék futották körül. Fehér csipkével körített, fekete- s arany-fonállal vegyesen szövött és nyomtatott előruhákat is viseltek némelyek. Az olasz- és czinadoff-vászon előruhák alját fehér varrással és szálvonással diszítették; két szélére vagy aljára meg arany- és selyemcsipkét varrtak. A patyolatból készültekre fehér és fekete kötéssel, fehér és ezüst varrással diszítették, vagy fehér czérnával rajz után himezték. A finom török

és lengyel patyolatot nagyon kedvelték; egy s több sor kötéssel és szálvonással diszítették, vagy reczesorokat vágtak belé, sőt «irás» (rajz) után skófiummal varrott ágakkal és lengyelvarrással is kihimezték; körületét czérna-, selyem- és aranycsipkével szegték be egy, két vagy három sorban. Az említett diszítéseken kívül használták még az olasz varrást, fehér sujtást, az islógot, a színes selyemmel áttűzött ezüst és arany skófium-himzést; kerületére pedig a rojtot és a tiszta ezüst-csipkét.

Az *előkötő* névvel nevezett keskenyebb és rövidebb fajta kötény a hozomány-jegyzékben jelentékeny számmal szerepel; e számokat tekintve bátran következtethetjük, hogy ezt inkább kedvelték mint az előruhát. Készítették vászonból, patyolatból, tafotából, atlaszból, kamukából s mindennemű selyemből; diszítésük módja is nagyban megegyezett az előruhákéval. A kötények, a melyek rendeltetésüknél fogva amúgy is már a ruha takarására, védésére szolgáltak, hívogatólag vezetnek át bennünket a felöltők ismertetésére.

III.

(Köntösök: haczuka, spanyol-köntös vagy „janker", bomez, kis köntös — mente — subák: öreg, középnagyságu, hosszú, kis suba, kozsók — hosszú palást, — gyermekruhák — „udvarló leányok" öltözete.)

Otthon, valamint kijáróba a nyitott magyar vállak s az ujjas szoknyák fölött egyaránt különböző kicsi, ujjas, derékravaló köntösöket viseltek. Ezek egyike a XVI. században divatos *haczuka*, melyet különböző színű bársony, kamuka, atlasz és tafota-kelmékből készítettek. Diszítésül a vörös kamuka haczukát vont-aranynyal, a zöldet vörös bársonynyal, a zöldes tündöklő és szederjes tafotát fekete és vörös bársonynyal hányták meg; a fekete bársonyból szabottra arany- és ezüst-prémeket varrtak. A haczuka kelmejének és diszítésének nem kellett a szoknyával egyezőnek lennie; ha azonban valamelyik úrnő egyformán kívánta, a divat nem gátolta szándékában.

A XVI. század két utolsó tizedében a haczukák eltűnnek és helyöket **a** *spanyol-köntös* foglalja el, melyet a nyitott, ujjatlan,

fűzős vállra vettek fel. Divatja majdnem a XVII. század végeig tartott és egyszerűen „*janker*“ névvel is neveztetett. Többnyire díszruháúl használták s leginkább gyöngyös ruhához viselték, melyre gazdagon bogláros voltánál fogva alkalmatos is volt. — Bársony, atlasz és tarczolán kelmékből készítették, de készítésmódjában időnként változások észlelhetők. Thurzó Zsuzsa negyven gyöngyös és negyven zománczos arany-boglárral megrakott fekete atlasz spanyol-köntöst viselt. Ugyanannyi arany-boglárral ékített, fekete virágos bársonyból készült lant-ujjut hordott Balassa Lászlóné, a ki azonban ezen spanyol-köntösén kívül még egy keskeny-ujjú spanyol tafota, és egy köröskörűl virágokkal himzett fekete tafota-jankerrel is rendelkezett. Egyszerű fekete bársony, sőt hölgymenyéttel béllelt spanyol-köntöst, öt rend arany-paszománynyal prémezett fekete bársony, tarczolán- és atlaszos-ujjú kék jankereket többeknél találunk. A XVII. század közepén divat volt a tarczolán- és atlasz-köntöst fekete selyem vagy arany-csipkével és ezüstkötéssel prémezni.

Egy más fajta kis köntös, az úgynevezett *bomez*, a XVII. század első felében divatozott. Nagy nem lehetett, mert egyre-egyre három rőf bársony elegendő volt. Ujjait nemcsak saját kelméjéből készíthették; így pl. fekete virágos bársony bomezre király-színű atlasz-ujjakat is varrhattak, valamint ujj nélkűl is szabhatták, ha jankert öltöttek fölibe és bélését az elején kifordíttatták.

Hasonló szolgálatot tehetett a XVI. században az úgynevezett *kis köntös*, mely nevezet alatt nagyon kurta ujjas felöltőt értettek. A kis köntösök két osztályba sorozhatók a szerint a mint azokat *téli* vagy *nyári* használatra készítették. A téliek vont-arany, bársony és tafota kelméből szabva, egészben hölgymenyét, nyest vagy rókamállal bélleltettek meg, vagy pedig skarlát, gránát és karasia posztóból varrattak. A nyáriakat fekete, vörös és narancs-színű bársonyból, fekete és zöld dupla tafotából vagy vörös halhéjú kamukából készítették; béllésre nem volt szükség, de azért valami könnyű kelmét tehettek alá. A XVII. században a kis köntös már divatját múlta; közepe táján viselte ugyan egy úrnő, Thököly Mária, de már ő is idegen sziléziai szabásra csináltatta.

A különböző köntösök fölött télen-nyáron sokféle felső ruhákat hordtak, melyeknek nagyrésze szabás és diszítés tekintetében alig tért el a hasonló férfi öltözetektől. Így a *női mente* alakja is, melyet a XVII. század végén Apor Péter szerint az asszony csak háznál viselt, nagyon hasonlított a férfiakéhoz. Használata a XVI. század közepétől mutatható ki. A nyári mentéket atlasz- vagy kamukából készítve, arany-galanddal prémezték és könnyű béléssel látták el. A téli mentéket kék, zöld, meggy, vörös és viola-színű bársonyból vagy selyemposztóból varrták s egészben nyuszt, nyest, hiúz, róka, vagy vidra bőrével béllelték. Szabás tekintetében úgy látszik három főváltozata volt: a hosszabb és bővebb mente, a rövid mentécske vagy kis mente és a szorított mente. Ez utóbbinak testhez állónak és meglehetős szűknek kellett lennie. Mivel némely mentéket rendkívül gazdagon diszítettek fel, aligha fogadható el egész kiterjedésében Apor Péter fentebbi állítása, hogy mentében csak otthon, a ház körében jártak volna; sőt ellenkezőleg, ily fényes öltözetben bárhol megjelenhettek.

A XVI. és XVII. század úrnői, jobban szerették a *subát*, mint a mentét. Télen-nyáron viselték különböző kelméből, többféleképen alakítva. Az asszonyoknak való *közép nagyságú* suba szabása különbözött a leányokétól. Nem volt valami nagyon hosszú, de csipőn jóval alul ért. A télieket vont-arany, tafota, atlasz, kamuka, granát stb. kelméből készítették s hogy jó meleg legyen, nyest, hiúz, róka és nyúl-mállal, pegyvet (petymeg) háttal vagy hölgymenyéttel béllelték. A béllésből a ruha gallérjára és széleire külső prém is jutott. Nem példa nélküli az sem, hogy a bőrt fordították kifelé s a béllést csinálták posztóból. A nyári ruha alá természetesen csak könnyű kelme-béllés kellett.

Jóval nagyobb lehetett az efféle subáknál a XVI. század két utolsó tizedében divatozott *öreg* vagy *nagy suba*. Meleg róka-mállal vagy nyesttel béllelve, vörös kamukából vagy zöld tafotából varrták; elejére és gallérjára nyest-bőrt tettek s külsőleg az egészet vont-arany, selyem- és bársony-prémekkel, nagy arany-, ezüstkötéssel hányták meg.

A *hosszú ruha*, elnevezéséből ítélve, térden alól érhetett s a

szoknyának nagy részét eltakarta. A XVI. század utolsó tizedeiben kezdik viselni, de divatja alig tart ötven évig, — és ezen időköz alatt sem kedvelték fölöttébb, mert míg más ruhákból tíz-húsz darabot kaptak a leányok hozományba, hosszút rendszerint csak egyet adtak velük — hűséges kísérőül egész életökre.

Sokkal kedveltebb volt mindezeknél a *kis suba*. Bő és széles volt, de oly rövid, hogy nem ért derékon alul; galléra nyest, elől és hátul többnyire hasonló prémmel szélesen beszegett, kívül erősen meghányva kötésekkel vagy arany, ezüst-csipkével. Némelyik úrnő a diszítést oly sűrűn rakatta rá, hogy a kelmének egy harmada sem látszott ki alóla. Hogy a kis subákat bárminő díszruhához is fölvehették, azt eléggé bizonyítja Bethlen István fejedelem végrendelete (1646), melyben «gyöngyös, aranyos szoknyához és gyémántos jankerhez való, gyöngyös, aranyos, nyuszttal béllelt kis subákról» rendelkezik.

A *kosucska* vagy székelyesen *kozsók* * hasonló szolgálatot tett mint a kis suba, és szabásában sem lehetett valami nagyon eltérő, mivel e két elnevezést gyakran össze is zavarják. A kozsókot fekete bársonyból és tafotából készítették, kívül ezüst-kötésekkel vagy bársonynyal prémezve, nyuszttal, hölgymenyéttel vagy nyesttel béllelték meg. Különben valami nagy divata egyátalán nem volt.

Az asszonyok kijáróban, vagy ha útra keltek, *hosszú palástot* vettek magukra. A téliek olyan bundával voltak béllelve, ki hogy bírta s kihez mint illett. Leggyakoribb volt az egész nyest-bélles, a sokkal drágább nyusztot kevesebben használták; de többen keverték a kettőt, úgy hogy a palást elejére nyusztot, belső részeire pedig nyestet vagy más olcsóbbfélét tettek. A hosszú palástot, úgy a téli mint nyári használatra szántat, leginkább fekete virágos bársonyból készítették s diszítésében sem távoztak annyira az egyszerűtől, mint más ruháknál. A palástnak egyszerűnek, ünnepiesnek, méltóságosnak kellett lennie. Ez magyarázza meg azt is, hogy a palástokra általában a fekete kelméket válogatták ki; így, ha az úrasszonyok az illem szabályai ellen nem akartak véteni, mind

* Ködmen, guba, prémes kurta bőrzeke. Tájszótár.

templomban, mind temetésen palástban jelentek meg. A leányokat ez a szabály nem kötelezte, de ha kedvük telt benne, magukra ölthették a palástot. Ritka kivétel, hogy a palástot boglárokkal is megrakták, melyek nagy értéket képviselhettek, mint azt a Rákóczy-féle, 2000 frtba került, gyöngyös és rubinos boglárokkal rakott palást bizonyítja. A rendes használatra való kevesebbe került és a szabók sem drágáért «művelték».

A *leánygyermekek ruhái* formában mit sem különböztek a felnőttekétől. Az is kétségtelen, hogy a minő mód szerint az anya öltözködött, úgy járatta leánygyermekeit is. Ha magyar divatú ruhát viselt, akkor a leányok fűzős vállat és előkötős szoknyát kaptak; ha pedig kivételkép német vagy franczia ruhában járt az anya, gyermekére is hasonló ízlésűt adott.

Szokás volt a XVI. és XVII. században, hogy a főrendű asszonyságok előkelő családokból származott, felnőtt ifjú leányokat tartottak maguk mellett. Ezeket népies kifejezéssel *„udvarló leányok"*-nak nevezték, kikről minden tekintetben az illető asszonyság tartozott gondoskodni, és a nekik való ruhát már hozományában vitte magával. Az udvari leányokat általában véve díszesen és magyar mód szerint ruházták. Károlyi Kata (1595) három udvari leánya kék tafota szoknyához róka-mállal béllelt vörös tafota köntöst viselt; a Thurzó-leányok mindegyike mellett (1603—1620) négy-négy udvari leány foglalatoskodott s ezek három rendbeli öltözettel voltak ellátva. A viselő zöld angliai posztó-szoknyáikhoz bundával béllelt vörös tabit, tafota virágos burat, vagy fekete habotlan csömölet kis ruhákat kaptak; ünnepi ruhájuk arany paszományos, kék virágos vagy vörös kamuka szoknyából és hasonló díszítésű, fekete nyúllal béllelt vörös vagy fekete hamuka kis subából állott. Nyári öltözetüket képező szoknyáikat hamu-színű vagy tündöklő tafotából varratták, melyhez zöld atlasz, vagy tengerszínű kamukából készült könnyű kis subák tartoztak. Derekukra aranyozott ezüst-hevedert, ezüst-lánczczal vagy ezüst-vesszővel csavart korsós övet szorítottak; fejükre pedig gyöngygyel kötött vagy bogláros udvarló pártát, vagy színes pántlikán csinált arany bogláros hajnyomtatót tettek.

IV.

(Párták: karika párta, kontyravaló párta; gyöngyös, bogláros, rózsás, zománczos párta; olasz párta. — Főkötők: magyar, gyöngyös főkötő; bécsi, német, olasz, franczia főkötő; kötött főkötő; „imögös fehér főkötő“ — orczatakaró — fátyol. — Süvegek: téli, nyári süveg; árnyék süveg, kalapos süveg — kezkenő — kesztyü — karzsák, „stuczli“ — legyező.

Miután a női öltözetek egyes darabjaival megimerkedtünk, azt ezt kiegészítő fövegeket és egyéb fejdíszeket sem hagyhatjuk említés nélkül. Legyen nekik szentelve ez az utolsó fejezet.

A fejdíszek között figyelmünket első sorban leginkább a *párta* érdemli meg, mely szónak tulajdonképeni régi értelme: valaminek széle, karimája vagy szegélye; átvitt és használtabb értelemben azonban azt a fajta női fejdíszt jelentette, a melyről legott szólani fogunk. A párta kétféle volt: *abroncs-formájú*, melyet a fejtetőn viseltek s az legtalálóbban *karika pártának* nevezhető, — meg a tenyérnyi *széles*, a körnek egy harmadát képező párta, melyet a fejnek hátulsó részén alakított *kontyra* erősítettek, olyformán, mintha az egy hátul nyitott fél főkötő lett volna. Korunkban általános vélemény, hogy a párta csak leányékesség lehet. A XVI. és XVII. században ez nem volt így. Leányok és asszonyok egyaránt viselték; azonban a leányok s asszonyok által viselt párta különbözött egymástól. Ezen különbség a karika és kontyravaló pártában található fel. A karika párta volt a leányság jelképe; az ország némely vidékén manap is viselik a leányok. A másik fajta kontyravaló párta ellenben, melyet az asszonyok hordtak, egészen kiment a divatból; a régiekből pedig mutatónak is alig maradt fenn néhány példány.

A karika párta 2—4 cm. széles, kemény szövetből vagy bőrből készült abroncs volt, melyet bársonynyal, atlaszszal és más drága szövettel vontak be, hogy a rajta levő gyöngyök, drágaköves boglárok, vagy arany-pillangók annál mutatósabbak legyenek. A pártának különben nemcsak ékítése volt ötvös-munka; készítették az egészen vert-aranyból és ezüstből is, ez utóbbiak azonban az ékszerek közé tartoztak. A ruha-kelméből készített párták szine

és szövése össze volt egyeztetve a szoknyával vagy vállal s diszítésük módja szerint nevezték *gyöngyös, bogláros, rózsás, zománczos* stb. *pártának. Olasz pártáról* is van említés, mely úgy látszik, a XVII. század elején divatozott; de hogy minő ruhákhoz viselték, milyen módon diszítették, meg nem határozhatjuk. *Az udvarló párták* karika párták voltak, melyeket az úrasszonyok környezetéhez tartozó udvarló leányok viseltek. Kiállításuk majdnem oly díszes, mint az úrnőké; nem sajnálták rájuk a gyöngyfüzéreket, gyöngyös, sőt aranyos boglárokat sem. Thököly Mária (1643) „*frauczimmer*"-einek gyöngygyel megrakott szederjes bársony-pártáik voltak, melyek mindenike azonkívül még tizenegy arany-boglárral is meg volt rakva.

Az asszonyoknál a párta viselete a XVII. század utolsó harmadában kezd hanyatlani. Apor Péter már nem szól arról, hogy az asszonyok pártát viseltek volna az ő korában. A Thurzó-leányok — az egy Zsuzsa kivételével — midőn férjhez mentek, nem vittek pártákat magukkal, hanem a helyett kopeteket és koronkákat kaptak.

A *koronkát* vagy *koronát* a fej teteje alatt a nyakszirten felül viselték és az hátra függött. Készítési módja többféle. A legegyszerűbb az volt, melyet halcsontból kötöttek szőrrel erősen össze, magas, kúpos korona formára, — és ha telt tulajdonosától, gyöngygyel vagy klárissal rakatta meg. Alkalmasint ezt nevezték *hajas koronának*. A *fátyol koronák*nak alapját átlátszó fátyol-szövetből varrták össze, erre tűzték aztán az arany-boglárokat és a gyöngyszemeket; mivel ezeknek száma némely koczkáknál százakra is mehetett, a fátyolt egészen beborította. A koronák diszítésénél, épen úgy mint a pártáknál, pazarúl bántak ugyan a gyöngyökkel, klárissal, arany boglárokkal s az ezekbe foglalt gyémánt-, rubint-, gránát- és gyöngyszemekkel; de azért még sem sorozhatók tisztán az ékszerek közé.

A *kopet*-tal a Thurzó-leányok hozományai ismertetnek meg bennünket a XVII. század első tizedeiben. Azelőtt is viselt ugyan egynémely úrnő kopetot fején; de e divat nem volt valami nagyon elterjedve, inkább azt lehetne mondani, hogy a Thurzók családi

divata volt. Hogy formája milyen volt, közelebbről meg sem határozhatjuk; de az bizonyos, hogy a párta helyét pótolta.

A párták, koronkák és kopetok közé tartozott a *hajnyomtató* is. Ez pántlikán készült, boglárokkal és gyöngyökkel megrakott hajszorító volt, melylyel a hajat a homlokhoz szorították. A *homlokelő* és *fedél* is ugyanazon czélra szolgálhatott, csakhogy a hajnyomtatónál szélesebb s a főkötő elválhatatlan tartozéka volt.

Főkötőt a nő csak mint férjes asszony viselhetett és ősanyáink ebben még nagyobb fényt űztek, és sokkal nagyobb választékkal rendelkeztek, mint minden egyéb fejdísz fajokban. A főkötő már a régi időben sem volt egyforma szabású, különben nem küldözték volna egymásnak a formákat. «Ím a főkötő formáját felküldöttem egyet — írja Lónyay Anna 1662-ben — az én leányaim ilyent viselnek.» A XVII. század második felében már határozottan meg is nevezik a hajszín selyemből, aranynyal ezüsttel vegyesen, és a tiszta aranyból varrott, mai értelemben vett kontyraváló főkötőt, valamint a szives főkötőt, mely szintén csak a kontyra tüzetett és kék vagy vörös selyemből kötve, arany-ezüst-fonállal elegyesen varrva, apró vörös klárissal és gyöngyszemekkel füzetett körűl. Az idegen divatú főkötők is hamar meghonosodtak nálunk; már a XVII. század első éveiben találunk gyöngyös, gránát-szemes és bokros köves *bécsi főkötőkre*. A XVII. század közepén pedig a fekete fátyolból készült, aranycsipkés *német*, — a recze-csipkés *olasz* és *franczia* főkötőket több előkelő úrnő viselte. Apor Péter panaszkodik is, hogy 1687 után mily hamar «hódította meg» honfitársait a külföldieskedés.

Ősanyáink, dicséretére legyen azonban mondva; az idegen divatú főkötőket csak szórványosan viselték és legnagyobb részük állandóan a magyar forma mellett maradt. E magyar főkötőket a többi öltözetdarabhoz illő fénynyel állították ki. Legdíszesebb és legdrágább volt ezek között a *gyönggyös főkötő*. Ezeket gyöngyszemekkel rakták meg, közbe drága-köveket, ú. m. zafírt türkizt, rubint, smaragdot vagy pedig gránát-szemeket kevertek. A nagy gyöngyszemek közt üresen maradt tért olykor selyemből csinált virágokkal himezték ki, nagy gyöngyös rózsákkal s arany-boglárok-

kal borították be. Azon főkötőkről, a melyeken a gyöngyszemek száma három-négyszáztól kezdve egész ezerkétszáz szemig felment, jó lélekkel elmondhatni, hogy azok tisztán gyöngyszemekből varrattak, noha még ezekre is raktak rubintos és gyöngyös arany-boglárokat, rostélyos arany-szemeket és vékony arany-csövecskéket. Monaki Anna jegyzékében (1639) fordúl elő «egy főkötő, melyen vagyon 1200 szem gyöngy, 17 arany-boglár és 112 arany-szem».

A különböző kelmékből szabott főkötők nem sokáig maradtak divatban; helyüket a sokkal könnyebb *kötött* főkötők foglalták. A drágább fajtákat arany-, vagy ezüst-fonállal elegyes selyemből, tiszta-arany- vagy ezüsttel kevert arany-fonálból és magyar aranyból kötötték s akép diszítették mint a kelméből készítetteket.

Szőrselyemből kötött bogláros, hajból vert gyöngyös és arany-bogláros meg lószőrből kötött gyöngyös főkötőket is viseltek a XVII. században; reggeli pongyolához a gyolcsból szabott s az «imögös fehér főkötőt» emlegetik a régi jegyzékek.

A XVI. és XVII. század úrnői fátyolt is tűztek fejökre s arczukat orczatakaróval fedték. Az *orczatakarót* patyolatból szabták s török varrással és arany-, ezüst-fonállal himezték ki; gyakori az is, hogy gyöngyös szövéssel, arany- és gyöngyös-kötéssel ékítették széleit, vagy pedig czérna-csipkével szegték azt körül. A Thurzó-leányok orczatakarói között még spanyol-módra himzettek is voltak találhatók. A *fátyol* nemcsupán az arcz letakarására szolgált, mert azt szép bogláros kapocscsal vagy drágaköves hajtűvel a hajhoz tűzve hátul lebocsájtották, úgy hogy az igen messze vonódott utánuk. Viselték a fátyolt az arcz körül is, a kontyból két felől előre húzva és a keblen két szép mivű boglárral vagy gyűrűvel összetűzve. A fehér, az arany-fonállal vegyesen szőtt fekete, és a fehér varrással himzett fátyolokat gyöngyszemekkel, arany-boglárokkal és apró arany-szemekkel diszítették. Tiszta fekete fátyolt valószínűleg csak gyászban tűztek fejükre. Fátyolt mindenféle öltözethez nem lehetett viselni; vászon ingvállhoz legalább nem tartották helyesnek. «Az fején, édes öcsémasszony — írja Lónyay Anna 1662-ben — nekem úgy tetszik, csak fátyolt viseljen, ha nem vászon az ingválla;

ha ingválla vászon, akkor valami közönséges patyolatot festessen a temetésre.»

Ha a nő házát elhagyva kiment, *süveget* vagy *kalapot* tett fejébe. A téli süvegeket petymet, nyuszt, nyest s másféle béllésekkel látták el, többnyire bársonyból szabták és a diszítésül alkalmazott gyöngyöket koszorúba kötve vagy elszórtan varrhatták rá. Nem kímélték rájuk a drágaköveket s boglárokat sem; ezeket azután annyira is gondozták, hogy évtizedek elmultával az anya ugyanazon süveget is hozományúl adhatta leányával, melyet saját maga hozott férje házához.

A *nyári süvegeket* karimával készítették, hogy az arczot a nap heve ellen jobban megvédjék. Úgy látszik azonban, hogy ezen gazdagon diszített karima, melyet «süvegre való pártának» is neveztek, lejárt a süvegről. A nyári süvegeket többnyire vörös tafotából, fehér atlaszból vagy másféle színes selyemből, atlaszszal béllelten készítették.

Sokkal szélesebb karimája volt, mint neve is mutatja, az *árnyék süvegnek*, melyet arany-zsinórból kötött fényes kötés, vagy arany-csövecskékkel vegyített gyöngyfüzér vett körül. Magára a süvegre köves arany-boglárok rakattak — számuk néha a százat is elérte — melléje tűzve pedig vörös, fehér vagy fekete struczcz-toll lengett. A bársonyból készült prémes *kalapos süveget*, mely az átmeneti formát képezte mai kalapjainkhoz, már a XVI. század hölgyei viselték. A kalapos süvegek formája alighanem megegyezett az azonkori spanyol-kalapokkal. A tollas süvegeket egyáltalában nagyon szerették hordani; gyermekeket is járattak ilyenekben, sőt midőn süveget nem tettek fel, hajukba tűztek struczcz-tollakat.

Az öltözékeket kiegészítő apróságokról is hadd szóljunk még néhány szót.

A *kezkenőkről*, melyet *kendő-kezkenő*nek is neveztek, bőven gondoskodtak a hozományokban. A XVI. században fínom vászonból, vékony és vastag gyolcsból, később pedig magyar vászonból és morva vagy lengyel patyolatból szabták. Diszítésük a lehető legkülönbözőbb volt: egyik úrnő a fehér selyem-himzést, az ú. n. fehérvarrást kedvelte, másik inkább hordta a virágos himzett «himes

kendő-kezkenőt», vagy a szegletesen varrottat. Az egyes idegen nemzetek himzés-módjait is hamar eltanulták kisasszonyaink. Olasz varrással varrott és kétfelől aranyos kötéssel diszített gyolcskezkenőt Thurzó Zsuzsa már 1603-ban hordott. A spanyol-módra himzett, úgynevezett «spanyol varrásos kendő-kezkenők» a XVII. század közepén divatoztak. A törökös kendőknek meg két faja is divatozott: az egyik a himes és selymes barázdájú rojtos török kezkenő, a mely egyenesen Törökországból hozatott; a másik pedig a török-módra magyar aranynyal vagy tiszta selyemmel itthon himzett selyem-rojtos és «islógos szélű, török varrású kezkenő».

Keztyűket télen-nyáron rendesen viseltek. Használatuk annyira el volt terjedve, hogy a gyermekleányok is szélteben hordták s rendesen mérték szerint hozatták a városokból. A téli keztyűk szőrmével voltak béllelve s rendesen bársonyból készültek; a nyári keztyűket is hol bársonyból, hol tarczolánból vagy atlaszból szabták. Tiszta selyemből vagy czérnából kötött keztyűt — melynek ujjai az ujjak utolsó izénél el voltak vágva — szinte viseltek a XVII. század derekán. Bőrkeztyűkről csak kivételesen történik említés.

Mivel pedig a kemény téli hideg ellen még a béllelt keztyűk sem nyújtottak elegendő ótalmat, a XVII. század óta melegen béllelt, henger-alakú „*karzsákot*“ vagy „*stuczli*“-t is használtak. Ezen karmantyúkat különböző színű bársonyból, atlaszból és vont-arany kelméből készítették; nyuszttal, nyesttel és gubás bársonynyal bellelték, külsőleg pedig arany- és ezüst-fonál tüzéssel vagy gyöngysorokkal ékesítették. Thurzó Borbála fekete bársonyból, kék és szederjes atlaszból készült «stuczlikat» kapott hozományba — szám szerint hármat; nővérének, Máriának, egy vörös atlaszból készülttel kellett megelégednie; a legifjabb nővér pedig kettőt használt: egy vörös atlaszból, és egy tengerszínű vont-aranyból szabottat. Viczay Mária annyira megszerette az ő «stuczli»-ját, hogy még nyáron át is viselte.

A legyező és napernyő divata sem korunkban jött divatba; használták már a XVII. század közepétől fogva. A nagyobb vagy kisebb alakú *legyezőket* tö bbnyire strucztollakból készítették» — —

— — — — — de itt, a nélkül, hogy a mondatot befejezhetném, kénytelen vagyok abba hagyni tudósításomat. Vezetőm megtagadja a szolgálatot: a könyv, melynek nyomán haladtam, mondat közepén, szó közepén véget ér. Folytatása, a nagy munkának befejező része, majd csak a tavaszszal fog megjelenni. Nehezemre esik nemcsak nekem, hanem talán olvasóimnak is a várakozás odáig; de a magam reszéről nem panaszkodom, ha ez a várakozás nem fog a visszonlátás szivességének rovására szolgálni.

AZ EÖTVÖS-ALAP UNNEPÉRŐL.

Folyó évi február havának 2-dikán, Eötvös József báró halálának tizedik évfordulóján, az Eötvös-alap központi gyüjtőbizottsága több fővárosi népoktatási intézet tanitóinak és tanügybarátnak jelenlétében magasztos ünnepet tartott a korán elköltözött nagy hazafi tiszteletére. E kegyeletes ünnepen a bizottság elnöke, *Péterfi Sándor*, hosszabb beszédében szólott az Eötvös-alapról, a magyarországi néptanitók által emelt Eötvös-emlékről; utána a bizottság titkára olvasta föl az Eötvös-alap állapotáról szóló jelentést s ünnepélyesen kihirdette az intézménynek jelen évi pályázatát. Helyes dolgot vélünk cselekedni, a midőn t. olvasóinkkal úgy az elnöki beszédet, valamint a titkári jelentést és pályázatot egész terjedelemben közöljük folyóiratunkban s t. olvasóinkat ezuttal is melegen felhivjuk az „*Eötvös-alap*“ nemes intézményének támogatására.

I. Az Eötvös-alap ünnepén tartott elnöki beszéd.

Mélyen tisztelt gyülekezet! Egybe gyültünk, hogy ünnepet szenteljünk nemzetünk nagy nevelőjének, *Eötvös Józsefnek*, kinek ravatala körül ez előtt egy évtizeddel egy ország népe állott gyászba borulva. Méltó hozzánk, hogy kegyelettel őrizzük annak emlékezetét, kit nemzetünk megsiratott, ki egész életét a hazának szentelve, oly sokat fáradozott ama nagy munkában, a magyar állam ujra alkotásában.

Nem a mi feladatunk ugyan, hogy Eötvöst, a bölcs államférfiut méltassuk, nem is illenék hozzánk néptanitókhoz, hogy a nemzet nagy nevelőjének szétágazó munkássága fölött itélges-

sünk; tegye meg ezt a tudományos világ, tegye meg ezt az idők folyása. A mi tisztünk, a mi feladatunk, hogy ez ünnepélyes órában Eötvös végrendeletének azon részletével foglalkozva dicsőítsük hazánk bölcs fiának emlékezetét, a melynek megvalósításához, mi is hozzájárulhatunk.

Eötvös, végrendeletében, fenséges eszméinek diadalra juttatását hagyta nemzetünkre. Magasztos eszméi közül a *népnevelés* eszméje az, melynek érvényesítésében nekünk szerény néptanítóknak nagy rész jutott. Nem ünnepelhetünk mi tehát Eötvös nevéhez méltóbban, mint ha a népnevelés eszméjével foglalkozunk. Minthogy azonban ezen eszme, melylyel Eötvös egy hosszú életen át foglalkozott, melyről hatalmas szellemével oly sokszor elmélkedett, sokkal tágabb körre hat ki, semhogy azt ez ünnepélyes órában csak általános vonásokban is tárgyalhatnók: szerény vélekedésem szerint feladatunkat ezuttal úgy oldhatjuk meg a leghelyesebben, ha a népnevelés eszméjének csak azon mozzanataival foglalkozunk, a melyek az *Eötvös-alap* intézményével szorosabb kapcsolatban állanak.

Vizsgáljuk meg, minő hatást gyakorolhatna a teljes virágzásnak örvendő „Eötvös-alap" a népnevelésügyre?

Szerintem *fejlesztené az a néptanítók és népiskola iránt való bizalmat* és *helyes irányt adna a nemzettestben mutatkozó egyesülési hajlamnak az egyesületi életnek a néptanítóság körében.*

A teljes virágzásnak örvendő *„Eötvös-alap"* fejlesztené a néptanítóság és a népiskola iránt való bizalmat; mert az «Eötvös-alap» teljes virágzása azt bizonyítaná, 1) hogy a magyarországi néptanítóság egy országra ható társadalmi intézetet tudott alkotni és képes azt fenn is tartani, 2) hogy a magyar néptanítókban elevenen él azon közérzület, mely megtermi a tisztelet adóját azok számára, kik nagy szolgálatokat tesznek a nemzetnek, s melynek a nemzettestben való elterjesztése által a magyar állam egyik életfeltétele biztos alapra állíttatnék.

A teljes virágzásnak örvendő Eötvös-alap azon nagyszerű társadalmi intézetek egyike volna, melyek az egész országra szólnak. Az ország összes népoktatási intézeteiben működő tanítókat

egyesítené az a legnemesebb czélból, az *önsegély* eszméjének megvalósítása czéljából. Mi mindent érhetnénk el a teljes virágzásnak örvendő Eötvös-alap által? Ha mind a 22 ezer néptanító meghozná hetenkinti két krajczárnyi adományát az Eötvös-alap oltárára, nemcsak ösztöndíjakat nyujthatna ezen intézmény a népoktatási intézetekben működő tanítók kitünően tanuló gyermekeinek, nemcsak segély-összegeket nyujthatna a kiérdemült, de nyugdíjban nem részesülhető tanítóknak, tanítók özvegyeinek, árváinak és kenyérkeresetre képtelen nyomorék utódainak, hanem többre is kiterjeszkedhetnék, mint a mennyit egyelőre az alapszabályok megjelölnek.

Mily szép, mily nemes dolog volna, ha az Eötvös-alap évenként néhány ezer forintot arra fordíthatna, hogy a 30—40, avagy 50 éves jubileumot ünnepelő tanítók számára néhány száz forintnyi tiszteleti ajándékot küldjön a magyarországi néptanítóság nevében. Mily szép, mily kivánatos volna, hogy az Eötvös-alap évenként néhány ezer forintot a néptanítók leányai közt kelengyeképen s az *iparral vagy kereskedéssel foglalkozó fiak közt jutalomképen oszthatna ki.* — S mindez nem volna lehetetlen, ha az Eötvös-alap elérné mihamarébb teljes virágzását, ha megszünnék közöttünk, néptanítóság között ama lágy melegség, mely utjában áll minden jónak, nagynak és szépnek; ha a szalmatüzet, mely bennünk fel-fellobban, amaz éltető melegség váltaná fel, mely kitartásban nem szükölködik, mely a termékenyítésre alkalmas.

S mi lenne az ily teljes virágzásnak örvendő Eötvös-alapnak első és legbecsesebb gyümölcse?

A nemzetnek a néptanítóság iránt méltán felébredő bizalma!

De vajjon nincs-e meg úgy is a nemzetben a néptanítóság iránt való bizalom?

Nem vádolhatjuk a magyar nemzetet azzal, hogy nem tisztelné meg azokat bizalmával, kikre legdrágább kincsét: a jövőt, a sarjadzó nemzedék nevelését és oktatását bizta! Nem vonhatjuk kétségbe, hogy nálunk minden egyes néptanító élvez annyi tiszteletet és annyi bizalmat a maga kis körében, a mennyit kivívott, megszerzett magának! Bizonyos azonban az, hogy a

mily nagy bizalommal tisztelte meg a néptanítóságot az 1868-iki XXXVIII. törvényczikk egyik-másik pontja, oly keveset tett a néptanítóság, mint országos testület azért, hogy e bizalmat meg is tartsa, fejleszsze és fokozza. Avagy olyanok voltak-e egyetemes gyüléseink minden izükben, hogy általuk a nemzet bizalmát irányunkban fejleszthettük, oly termékenyek-e egyesületeink, mint a minőknek azokat a nemzet remélte, bizalommal várta? Olyanok-e szaklapjaink, mint a milyenek lehetnének, ha bennünk néptanítókban ép úgy meg volna a tanulási vágy, mint az irási hajlam, ha bennünk nem volna meg az a nagy baj, hogy *tanulni nem akarunk, mivel már tanítók vagyunk?* Megfeleltünk e a megyei iskolai tanácsban a tisztséggel járó kötelmeknek? nem ragadtattuk-e el magunkat kivánságaink nyilvánításában az önhittség határáig? Nem mérjük-e lelkesedésünket, buzgóságunkat az anyagi jutalmazáshoz, s nem állítjuk-e fel elvül: *előbb teremtsen nekünk a nemzet kényelmes helyzetet, azután várjon tőlünk önfeláldozó buzgóságot?* Nem áskálódtunk-e szóval-tettel egymás ellen, nem voltunk-e restek, ha a tanítóság közérdekét, avagy a népnevelés ügyét kellett volna szolgálnunk, nem emeltük-e föl elbizakodottan kárhoztató szavunkat pártfogóink ellen, sőt még Eötvös személye ellen is, kinél pedig nagyobb tisztelője a néptanítónak, ki tisztének megfelelt, — nem volt e hazában soha?!

Sajnos, de igaz, hogy a néptanítóság iránt való bizalom 1868. óta a nemzetben nem igen fejlődött, nem igen fejlődhetett; de a mily igaz ez, ép oly kétségbe vonhatatlanul igaz az is, hogy a néptanítóság a nemzetnek bizalmát nem nélkülözheti, és hogy a néptanítóság e bizalmat egyedül maga fejlesztheti s állíthatja teljes fényébe vissza.

A mint minden egyes tanító csak annyi bizalmat és annyi tiszteletet biztosíthat magának szerény körében, a mennyire méltó, a mennyit kiérdemel, ép úgy az ország néptanítósága a tanítói testület is csak oly mértékben szerezheti meg, oly mértékben biztosíthatja magának a nemzet bizalmát és tiszteletét, a mily mértékben erkölcsi erejét kifejti. A testületeknek, épen úgy miként az egyeseknek csupán tettek által lehet bizalmat és tiszteletet szerezni.

Kérdem ezért: Nem volna-e idején, hogy kifejtsük a magyar néptanítóság erkölcsi erejét egy oly országos intézmény létrehozása által, minő az Eötvös-alap intézménye lenni akar? Nem volna-e az Eötvös-alap a legalkalmasabb eszköz arra, hogy a mit egyetemes gyüléseinken, egyesületeinkben, szaklapjainkban az ország tanitóságának egy-egy kisebb-nagyobb tömege a néptanítóság iránt való bizalmon és tiszteleten rontott, azt az ország összes néptanítóságának egyesült munkássága helyreállítsa? Ne higyjük azt, hogy a csorbát, melyet egyesült erővel ejtettünk, az egyesek szerény munkássága tiszteletreméltó hatása helyrehozhatja; mert bár mennyire magasan álljon is az a szent igazság előttünk, hogy *csak az oly testület érdemli meg a bizalmat és tiszteletet, melynek tagjai tisztüket, a szorosabb hivatás körében hiven teljesítik*, nem szabad szem elől tévesztenünk azon igazságot sem, mely arra tanit, hogy *az egyesek müködésének sikerét az egyesülés fokozni képes, hogy az egyesek, ha nem lelkesíti őket a közügy, csakhamar kimerülnek, hogy a közös eszmét, a nemzeti népnevelés ügyét, csak azok szolgálhatják hiven, kikben eleven közérzület él.* A néptanító, ha nem él benne a közérzület, mely arra készti, hogy minden tetténél a legmagasabb eszményt, a haza jólétét, a nemzet boldogságát tartsa szem előtt, ha nem ebből merit erőt, lelkesedést, csakhamar napszámossá sülyed, ki addig és úgy munkálkodik a meddig és a hogyan fizetik.

Ámde lehet-e az oly néptanítóban közérzületet keresni, ki saját gyermekeiért, saját kartársaiért nem tud, nem akar egyesülni? *A ki nem szereti saját övéit, kartársait, hogyan emelkedhetnék annyira, hogy szerethesse a nemzetet, a hazát?*

S mit bizonyitana a teljes virágzásnak örvendő Eötvös-alap intézménye?

Nem mást, mint azt, hogy Magyarország néptanitóiban meg van az a *közérzület*, mely ha a nemzettestben elterjedne, egyik alapkövét képezné a nemzeti épületnek: a magyar államnak. Ha a magyar haza néptanitói a haza szeretet szent tüzétől áthatva, felekezeti és nemzeti különbség nélkül hozzájárulnának ama munkához, melylyel Eötvösnek áldást-osztó szobrát föl lehet állíta-

nunk, fényes bizonyságot tennének arról, hogy megértették, felfogták a nemzet nagy nevelőjét, e haza egyik legdicsőbb prófétáját s követni készek őt, ki lángszellemével megjelölte, megvilágította azon utat s irányt, melyet a magyar állam törvényhozásának, a tudományos intézeteknek, a főiskoláknak, középtanodáknak s a szerény népoktatási intézeteknek követniök kell a nemzeti műveltség fejlesztése és terjesztése körül.

S miért kellene erről nekünk a magyar haza néptanítóinak az ország és a világ előtt bizonyságot tennünk?

Hadd lássa a világ, hogy a nemzetek sorsát intéző Isten nem hasztalanul küldi prófétáit a magyar nemzethez, hogy nemzetünk legkisebb munkásai, a néptanítók is föl akarják, föl tudják fogni a nemzet, a haza javát, hogy a magyar nemzet ősi erénye, a hűség és hála, élénken él bennünk is azok iránt, kik jóltevői e hazának, hogy itt a néptanítók együtt éreznek, együtt örvendenek és együtt sírnak a nemzettel s mi át tudjuk, át akarjuk ruházni a népre, a nép sarjadékára a nemzeti érzületet, mert meg van az magunkban, néptanítókban is. Lássa az egész ország s annak minden nagyra hivatott fia, hogy azok, kik a nemzet zömét a népiskolákban nevelik, kicsi, de életképes és öntudatos tagjai ama munkás osztálynak, mely azon nagy alkotmány építése, védése és szépítése körül foglalatoskodik, melynek *haza* a neve. Buzdítsa munkára, kitartásra a magyar nemzet minden egyes nagyrahívatott fiát azon tudat, hogy munkája a magyar nemzetnél, melynek néptanítói is át vannak hatva azon szent hittől: „*Magyarország nem volt, hanem lesz!*“ nem vész, nem veszhet kárba; hogy e nemzet nagyjainak neve e nemzet körében még a népiskolás gyermekek ajkain is imádsággá s példájok a nép előtt is ismeretes és a tisztelet tárgya leend. Így lesz, így lehet a néptanítóságban élő *közérzület*, mely ma Eötvös nagy nevének emel Istenünk dicsőségére áldozó oszlopot, ha megerősödik, ha fényesen bebizonyúl, az állam fennállását biztosító egyik alapkővé s a néptanítók és a népiskola iránt való bizalomnak és tiszteletnek forrásává; mert érzi, mert tudja a nemzet minden egyes gondolkozó tagja, hogy a nemzetben, melyről már rég így szólt a költő: „*Átok verte meg a ma-*

gyart, mert az soha együtt nem tart", melyben a közérzületnek megrontásán annyi hatalmas tényező működik, csak a néptanítók, csak a népiskolák vethetik meg rendületlenül az összetartás iránt való fogékonyságnak, a közérzületnek alapját. Avagy nem a néptanító tehet-e legtöbbet arra nézve, hogy a magyar nemzet nagyjainak a nép szívében oltárokat emeljünk s nem a népiskola-e a legalkalmasabb arra, hogy bölcseinknek nemzetboldogító eszméit a néppel is közölje, s a népet azok befogadására elkészítse?

Még nincs meg népünkben nagyjaink iránt s azok alkotása iránt, a törvény iránt való kegyeletnek és tiszteletnek s a multak emlékei iránt való szent érzületnek oly mértéke, mint a minőre szükségünk volna, hogy rendületlenül megállhasson még a vészek idején is a magyar nemzet által alkotott, népeket egyesítő épület, a magyar állam. Hol állanak azon dicsők szobrai, kik összekötötték a föld népeit a szabadság szent kötelékével, hol vannak azon jelesek emlékei, kik a hazának áldozták föl életüket? Mi inthetné, mi buzdíthatná pedig a leghathatósabban a népeket a haza szeretetére, az összetartásra, mint a népeket egyesítő multnak szent emlékei! Kinek kell a népet arra emlékeztetni, hogy emeljen megtakarított filléreiből a haza nagyjainak fényes szobrokat, kinek kell a népet nagyjaink eszméinek megvalósítására képessé nevelni? Nemde mindazoknak, kik erre alkalmas eszközökkel rendelkeznek. S nem mi ránk néptanítókra várakozik e teendő? Mutassuk meg tehát mi néptanítók az Eötvös-alap intézményének fölvirágoztatása által, hogy mi néptanítók, megértettük, fölfogtuk legszentebb kötelességünket s annak teljesítésére is van az ország egyik legnagyobb testületéhez méltó erkölcsi erőnk.

Legyünk mi néptanítók méltókká a népnevelői nevezetre s s adjunk a népben létező egyesülési hajlamnak példa által irányt! *Az Eötvös-alap teljes virágzása a leghathatósabb példát fogja nyujtani a népnek az egyesülés terén.* Mi indít bennünk néptanítókat az Eötvös-alap felvirágoztatására a leghathatósabban? Nem más mint az, hogy saját gyermekeink neveltetése czéljából — Eötvös egyik nagy eszméjének megvalósítása végett megtegyük mindazt mi tőlünk telik. *A teljes virágzásnak örvendő Eötvös-alap jelezné*

a népnek, hogy a néptanitók gyermekeiknek felneveltetése körül nem várnak mindent az államtól, hanem egyesülnek azért, hogy gyermekeiknek kiműveltetését, taníttatását az egyesülés erejével, az önsegély eszméjének megvalósítása által eszközölhessék s a népet arra ösztönözné ez, hogy hasonló módon cselekedjék s hozza létre a népnevelési egyesületeket s ő is valósítsa meg a haza bölcs fiának, Eötvösnek egyik legszebb, legnagyobb eszméjét. A mit megtudnak a nép tanítói tenni, arra képes lehet a nép is, s ha nem sikerült is Eötvösnek a népnevelési egyesületek megalkotása, addig míg maguk a néptanítók sem fogják föl az egyesülésnek hatalmát saját gyermekeik neveltetése körül, bizonyosan sikerülni fog az lelkes utódainak akkor, ha néptanítóság fényes példát mutat a népnek, az egyesülésnek Eötvös szellemében való megtestesítése által. *Igen, az Eötvös-alap teljes virágzása képes volna irányt adni a nemzettestben mutatkozó egyesülési hajlamnak, nevelőleg hathatna a népre, mert nem más volna az, mint Eötvös egyik eszméjének diadalra juttatása kisebb körben.* Ugyanezért legyünk azon, hogy felvirágoztassuk az Eötvös-alap intézményét, mert ezáltal népnevelői tisztünknek teszünk eleget! S lehet-e magasztosabb hivatás annál, mint a népet arra nevelni, hogy képes legyen Eötvös nagy eszméinek megértésére, diadalra juttatására?

Ha majd létesülnek a népnevelési egyesületek országszerte minden egyes vármegyében, ha majd még a szegény napszámos és cseléd is meghozza filléreit a népnevelés oltárára, s az így egybegyült fillérekből milliókkal rendelkeznek népnevelési egyesületeink s egymásután fölépülnek a nemzettestben nyilvánuló jó irányt nyert egyesülési hajlam teremtő erejéből a lelencz-házak, árvaházak, siket-némák, vakok, félkegyelműek intézetei, ha egymásután előállanak az ipariskolák, javító-intézetek, nem dicső érzet foghatja-e a néptanítóságot, ha elmondhatja, hogy az Eötvös-alap intézményének felvirágzása törte meg a népben a nevelésügy czéljából való egyesülés iránt való közömbösséget s a néptanítóság mutatott példát Eötvös egyik nagy eszméjének kisebb körben való megvalósítása által?

Azonban a teljes virágzásnak örvendő Eötvös-alap intéz-

ménye nemcsak a nép egyesülési hajlamának adna helyes irányt, hanem *a néptanítói egyesületek életének is.*

A mily élénk élet volt a néptanítói egyesületekben azok keletkezése alkalmával, oly elhibázott volt az; de azt hittük, hogy az elhibázott irány majd az idők folyásával megjavul a kellő vezetés megérkezésével, s mit tapasztalunk? az elhibázott egyesületi élet a sikertelenség miatt élénkségében vesztett — a helyes vezetés késett, elmaradt. Egyesületi életünk irányt keres, irányt nélkülöz. Mi adhatja meg ezt neki? — A teljesen virágzó Eötvös-alap intézménye!

Ha valaki megemlékezik azon időkről, melyekben néptanítói egyesületeink keletkeztek, s higgadtan vizsgálja azon mozzanatokat, melyeket ama mozgalom felszinre hozott, el kell ismernie, hogy lelkesedés, ügyszeretet, buzgóság vezette, egyesítette a magyarországi néptanítókat. Minő élénk egyesületi életet éltünk! Oh ha akkor mindjárt e nagy lelkesedés korszakában megértettük, felfogtuk volna Eötvös nagy szellemét s megalkotjuk az önsegély fegyverét, hol állana ügyünk ma?! Vajha a nagy lelkesedésben meghallgattuk s felfogtuk volna Eötvösnek eme szavait: „*Egy részét azon akadályoknak, melyek népnevelésügyünk emelkedésének utjában állanak, csak a törvényhozás háríthatja el, és bizonyos, hogy ha azt, mit e téren — bár bününk nélkül — elmulasztánk, haladásunk gyorsasága által pótolni akarjuk, erre az egész nemzet közreműködése kivántatik, de nem kevésbé kétségtelen az is, hogy az egész nemzet körében épen a néptanitók osztálya az, melytől e nagy nemzeti feladat megoldása leginkább függ*". De mi néptanítók Eötvös e szavainak csak első részét hallottuk és fogtuk fel, s az utolsó részt meg félre értettük. — S így elhibázottá lőn néptanítói egyesületeink életének iránya. S Eötvös, ki az elhibázott irányt hatalmas szellemével megváltoztathatta volna, elköltözött egy jobb hazába s nem jött utána senki, kit a néptanítók szerető mesterüknek, nevelőjüknek ismerhettek volna föl.

Egyesületeink mindent a törvényhozástól vártak — s ez irányban fejtették ki tevékenységüket. Többet foglalkoztunk azon kérdéssel, hogy mit kellene tenni a törvényhozásnak, hogy nép-

nevelésügyünk felvirágozzék, mint azzal, hogy mit kellene tennük magunknak néptanítóknak, hogy emeljük az ügyet s segítsünk bajainkon. Elfeledtük figyelembe venni ama bölcs mondást: „*Ember segíts magadon s az Isten megsegít*“. S mikor aztán láttuk, hogy hiában tárgyaljuk a népoktatási törvény hiányos, reánk nézve kedvezőtlen pontjait egyesületeinkben, szaklapjainkban — mivel szavunk elhangzik s nincs ki kívánságainknak érvényt tudna szerezni, vagy bennünket Eötvös módja szerint megtudna nyugtatni — elkeseredtünk s hoztunk határozatokat — szóltunk, beszéltünk sokat s minél kevesebbet tettünk. Ekkor végre kimerültünk és szünni kezdett az egyesületi élet élénksége s más irányt kerestünk. Mi adhatja meg ezt? *A teljes virágzásnak örvendő Eötvös-alap.* Az ország tanítóságának közös munkálkodása folytán létrehozandó eredmény, siker, mely tiszteletet fog hozni testületünk számára, mely még azok bizalmatlankodását is megszüntetni lesz képes, kik *közérzületünkben* a nemzetre nézve veszedelmet látnak — ismét élénkséget fog teremteni egyesületeinkben, s elvezet bennünket az igazi forráshoz, hogy irányt keressünk hátrahagyott végrendeletében, műveiben — elvezet bennünket Eötvöshöz,kinek neve alatt első nagyobb szabásu tervünkdiadalra jutott.

S ha mi egyesületeinkben minél többet foglalkozunk majd *Eötvösnek* a népnevelésről írt munkáival, gondolataival: meg fogjuk csakugyan találhatni azon irányt, melynek követése által czélt érhetünk. Akkor majd nem oktatni, hanem okulni megyünk egyesületeinkbe, akkor majd nemcsak írni fogjuk szaklapjainkat, hanem olvasni is, akkor majd nem lesz tiszteletbeli hivatal a könyvtárnokság egyesületeink kebelében — s nem fognak kulcs alatt állani lepecsételt könyveink. — Nem fogunk akkor mindig csak az idegenek majmolói lenni, föl fog bennünk támadni azon erős vágy, hogy a népnevelés ügyét nemzeti szellemben szolgáljuk.

De vajjon nem csupa képzelődés-e ez? Nem! Mert ime még csak csirájában van az Eötvös-alap intézménye már is minő hatással van! A sajtó tisztelettel és elismeréssel áldozik azon nehány száz néptanítónak, kik az Eötvös-alap intézményét épitgetik, a kormány örömmel nézi e tevékenységet. Ha megmagyarázzuk, mit czélo-

zunk az Eötvös-alappal, hatóságok és egyesületek, főurak és szegények, művészek és iparosok, a nemzet ifja és véne egyiránt támogatni kész a nemes igyekezetet — s nem a fejlődő bizalomnak és tiszteletnek jele-e ez?

Egyesületeink üdvözölve fogadják az Eötvös-alap intézményének erősbüléséről szóló jelentéseket. Ünnepeket szentelnek a nemzet nagy nevelőjének — kutatni, tanulmányozni kezdik mondásait, műveit, s a nemzeti szellem terjed néptanítási egyesületeinkben; szaklapjaink nemcsak külföldi termékek kivonatait nyujtják már — nagy szellemeink eszméi hatják át szakirodalmunk nagy részét, — élénk mozgalom támadt a népnevelési egyesületek létrehozása körül — s a nép velünk együtt tanítóival, Eötvös végrendeletével kezd foglalkozni. Ha ily hatását látjuk a még csak csirájában levő intézménynek, nem jogos-e, nem természetes-e, hogy annak teljes felvirágoztatásáért lelkesüljünk, s e haza összes néptanítóit arra intsük, arra buzdítsuk, hogy ne maradjanak távol azon munkától, melynek eredménye már is áldást hozott a népnevelés ügyre.

Hozzátok fordulok ezért, ti, kik egybegyültetek, hogy velünk együtt Eötvös nagy szellemét dicsőítsétek. Ne engedjétek, hogy ellankadjon köztünk á közérzület, hanem ápoljátok azt azon hűséggel, melyet a hazaszeretet is megkövetel tőlünk s adjatok annak oly irányt, minőt Eötvös nagy szelleme várt tőlünk, a minőt a nemzet e nagy nevelője követett. Legyünk egytől-egyig mindannyian buzgó munkásai azon eszmének, melynek diadalrajutásával legyőzheti nemzetünk legnagyobb ellenségét, a nép műveletlenségét, sőt elejét veheti az abból származható veszedelmeknek, s ragadjunk meg minden egyes alkalmat, hogy az Eötvös-alap intézményét teljes virágzásra juttathassuk, mert miként tapasztaljuk ez intézménynek teljes virágzása egyik hatalmas eszközévé lehet a néptanítóságnak, a népnevelés ügyének emelése körül. Lebegjen tehát szüntelenül előttünk Eötvös «Végrendeletének» eme nehány szava:

„Ha fennmaradt nevem,
Eszméim győzedelme
Legyen emlékjelem.“

II. *Az „Eötvös-alap" állapotáról szóló titkári jelentés.*

Mélyen tisztelt gyülekezet! Midőn ez ünnepélyes órában az „*Eötvös-alap*" gyüjtőbizottságának nevében én is azon oltárhoz járulok, melyet a főváros tanítóinak kegyelete báró *Eötvös József* dicsőült szellemének emlékére állított: egy szerény koszorút óhajtok arra illeszteni.

Szerény e koszorú, mert hiszen nem régi a kert, melyben ahhoz a virágokat gyüjtöttem, de kétszeresen becses: mert annak virágait gyengéd kezek ápolták s rajta a legbensőbb hála gyémántgyöngyei ragyognak.

E kert az *Eötvös-alap* jótékony intézménye, az ápoló kezek ez intézmény megalkotóinak s búzgó támogatóinak kezei, s a harmatgyöngyök, melyek e kert virágait ékesítik, azoknak hála könyüi, kik az *Eötvös-alap* jótéteményeiben annak keletkezése óta részesültek.

Legyen szabad ez intézmény alakulásának s eddigi fejlődésének rövid történetéből a jelen alkalomhoz mért rövidséggel egy-két adatot a mt. gyülekezet becses figyelmébe ajánlanom.

Péterfy Sándor, tapasztalván azt, hogy a vidéki tanítók azon gyermekei, a kik egyetemi tanulmányok végzése czéljából a fővárosba gyülekeznek, itt az élet költséges volta s megfelelő jövedelmi forrás hiányában csakis inséggel küzködve tarthatják fönn magukat, sőt — miután a szülői háztól gyámolítást nem remélhetnek — sok tanítónak különben tehetséges fia a magasabb pályára való készüléstől úgyszólván teljesen el van zárva: «kiáltó szót» intézett Magyarország tanítóihoz egy oly alap létesítése tárgyában, melynek az lenne czélja, hogy annak évenkinti jövedelméből ösztöndíjat nyerhessenek azon ifjak, kik mint tanítók gyermekei a hazai egyetemeken tanulnak. Rámutatott egyszersmind a forrásra is, melyből az e czélra megkivántató összeg könnyen begyüjthető volna oly formán, hogy minden tanító Magyarországon hetenkint két krajczárt, vagyis évenkint egy forintot áldozna, e nemes czél megvalósítására. Mivel pedig e hazában 20 ezer tanítónál több van, évenkint ugyanannyi forint gyülhetne be egyeseknek nagyobb megerőltetése nélkül, s ezáltal a mélyen érzett szükségen könnyen lehetne segíteni.

E kiáltó szó nem hangzott el a pusztában.

A tervezett alap — bár nem a remélt nagyságban s nem is kizárólag tanítók hozzájárulása folytán — a magas kormány által is megerősített alapszabályok értelmében csakugyan létrejött.

A jelen pillanat nem levén alkalmas arra, hogy az alap fejlődésének minden egyes fontosabb mozzanatára kiterjeszkedhessem: csupán az évről évre mutatkozó eredményt kivánom ezuttal röviden feltüntetni.

I. Egyes tanítók évi járulékából, tanító-egyesületek, városi és egyházi hatóságok, takarékpénztárak és magánosok adakozásából már az *első évben* — az 1877. évi jan. 20-ig — oly tekintélyes összeg gyült be, hogy az összes kiadások levonása után 650 forint tőkésíttethetett, ugyancsak 650 frt, részint ösztöndíjak, részint segélyek gyanánt (elaggott és keresetre képtelen tanítók s özvegyek közt) kiosztathatott.

Az 1877. évben kiosztatott 650 frt, ebből részesültek a következők:

1. *Haidt Lajos*, III. éves orvosnövendék Budapesten, *porrogh-szentkirályi* evang. tanító fia, kapott 200 frtot.
2. *Kovács Antal*, VII. oszt. főgymn. tanuló Budapesten, *czeglédi* r. k. tanító fia,
3. *Sziklay Gyula*, III. éves tanító-jelölt Budapesten, volt *székes fehérvári* r. k. tanító fia,
4. *Alszegi János*, polg. isk. tanító-jelölt Budapesten, *csáktornyai* r. k. tanító fia, 100—100 frtot.

Segélyt nyertek:

1. *Streiling Bertalanné*, *budapesti* r. k. tanító özvegye 100 frtot.
3. *Homolay Jánosné* szül. Hatvani Matild, r. k. kisdedóvónő. *Ungvárott*, 50 frtot.

II. A *második* (1877—1878.) évben az eredmény majdnem kétszeresen felülmulta az első évit. Befolyt ugyanis:

Adományképen	1904 frt 72 kr.
Évi járulékokból	587 « 37 «
Költségekre	9 « 10 «
Összesen:	2501 frt 19 kr.

A *második évben* kiosztatott 1050 frt, s ugyanannyi tőkésíttetett.

Az 1878. évben kiosztatott 1150 frt, ebből részesültek a következők:

1. *Szegedi Kálmán* III. orvostanhallgató, *tisza-földvári* helv. hitv. tanító fia, kapott 200 frtot.
2. *Stára József*, III. tanárjelölt, *oraviczai* r. k. tanító fia,
3. *Kovács Géza*, I. éves műegyetemi hallgató, győrmegyei, *nyuli*, r. k. tanító fia,
4. *Klein Sándor*, V. oszt. főgymnasiumi tanuló, *gyöngyösi*, móz. vall. közs. iskolai tanító fia,
5. *Greizinger István*, I. éves polg. isk. tanárjelölt, *székesfehérvári* r. k. vallású tanító fia,
6. *Bruckmann Ferencz*, VI. osztályu reál-iskolai tanuló, *budapesti* róm. kath. vallásu tanító fia,
7. *Fábián Mária*, I. éves képezdei növendék, *marmarosmegyei* gör. kel. vallású tanító leánya,
8. *Rabolt Ferencz*, I. éves képezdei növendék, *vecsési* r. k. vallású, Sonntag Márton tanító mostoha fia, — egyenként 100 forintot.

Segélyt nyertek:

1. *Özv. Komjáthy Györgyné*, szül. Horkay Paula, néhai Komjáthy György, *fővárosi* ág. hitvallású kisdedóvó képezdei tanárnak hátrahagyott özvegye.
2. *Özv. Hősz Mihályné*, néhai Hősz Mihály, *rákoskeresztúri* ág. hitv. tanító özvegye. Egyenként 100 frtot.
3. *Özv. Streiling Bartalanné*, néhai Streiling Bertalan *fővárosi* r. k. igazgató-tanító hátrahagyott özvegye, 50 frtot.

III. Még kedvezőbb volt az eredmény a *harmadik évben* (1878—1879.) Ekkor ugyanis befolyt:

Adományképen	2970 frt 28 kr.
Évi járulékokból	631 « — «
Költségekre	2 « 70 «
Összesen:	3603 frt 98 kr.

Ennek alapján 1650 forint kiosztását határozta el a bizottság; a begyült összeg fennmaradt része (az évi tiszta jövedelem fele) ez uttal is tőkésíttetett.

Az 1879. évben kiosztatott 1650 frt, ebből részesültek a következők:

1. *Barabás Sámuel*, II. éves bölcsész Budapesten, *papolczi* ref. tanító fia, kapott 200 frtot.
2. *Csopey László*, III. éves bölcsész Budapesten, *kisalmás-romocsaházi* gör. kel. vall. tanító fia, 150 frtot.
3. *Kocsis Gábor*, I. éves egyet. hallgató, Kolozsvárott, *barátosi* ref. tan. fia. 100 frtot.
4. *Boga Károly*, polg. isk. tan.-jelölt Budán, néhai Boga Bálint *csikcsicsói* r. kath. tanító fia,
5. *Scherer Gyula*, polg. isk. tan.-jelölt Budán, Göltz Antal *neudorfi* r. kath. tanító fia,
6. *Juhász Gusztáv*, II. éves képezdei növ. Budapesten, *szegedi* árvaházi r. kath. tanító fia,
7. *Marikovszky Aranka*, kép. növ. Budapesten, néhai M. Gábor, *budapesti* polg. isk. tan. árvája,
8. *Blahó Emil*, I. éves kép. növ. Modoron, volt *érsekujvári* r. k. tanító fia,
9. *Antal Dénes*, II. éves kép. növ. Pápán, *dadi*, komárommegyei r. k. tanító fia,
10. *Tillman István*, VI. oszt. gymn. tanuló Budapesten, *vaáli*, fehérmegyei r. kath. tanító fia,

11. *Neumann Lipót*, VI. oszt. gymn. tanuló Nagy-Károlyban, *nagykárolyi* izr. tanító fia 100—100 frtot.

Segélyt nyertek:

1. *Komjáthy Györgyné*, szül. Horkay Paula, kisdednevelő *Budapesten*, r. k. vallású,
2. *Maurer Józsefné*, néhai *szárszói*, somogymegyei r. k. tanító özvegye,
3. *Smidt Ödönné*, volt *budapesti* r. kath. tanító özvegye, 100—100 forintot.
4. *Csernyei Gyula*, volt r. kath. néptanító,
5. *Soha Árpádné*, volt *budapesti* r. kath. tanító özvegye, 50—50 frtot.

IV. A *negyedik évben* (1879—1880.) az akkori súlyos körülmények miatt (boszniai hadjárat, szegedi árvízveszély stb.) az Eötvös-alap jövedelme is tetemesen csökkent. Nevezetesen:

Adományképen befolyt...	2446 frt 57 kr.
Évi járulékok fejében...	1124 « 39 «
Költségekre	6 « 80 «
Összesen:	3577 frt 76 kr.

Az ez évben kiosztott összeg 1100 frtot tett (550 frttal kevesebb, mint a mult évben.)

Az 1880. évben kiosztatott 1100 frt, ebből részesültek a következők:

1. *Hősz Mihály*, V. éves orvostanhallgató, *Rákos-Keresztúrról*, kapott 200 frtot.
2. *Roder Antal*, II. éves bölcsész, *Szombathelyről*, 100 frtot.
3. *Exner Leo*, képezdei növendék, *Sümegről*,
4. *Ebner Károly*, képezdei növendék, *Rajkáról*,
5. *Krammer József*, polg. isk. tan. képezdei növ. *Magonról*,
6. *Streiling Árpád*, kép. növendék, *Budapestről*,
7. *Becht József*, képezdei növendék, *Bonyhádról* és
8. *Szoó László*, gymn. tanuló *Ujszállásról*. Egyenként 100 frtot.

Segélyt nyertek:

1. *Vizer János*, *szoladi* nyug. tanító, 100 frtot.
2. *Virányi Jánosné* özvegy *Budapestről* és
3. *Csernyei Gyula*, volt néptanító *Budapestről*, 50—50 frtot.

Az ösztöndíjak és segélyek kiosztása a központi gyüjtőbizottság ajánlata folytán mindig a megelőző egyetemes tanítógyülés által e czélra megbizott testületnek minden év pünkösd ünnepeiben tartandó ülése alkalmával történik.

A kiosztásnál a bizottság *nemre*, *vallásra* és *nemzetiségre* nem tekintvén, csakis azokat a folyamodókat veszi tekintetbe, a kiknek bizonyítványai a legkitünőbbek s a kik e mellett szegény sorsuak.

Az eddig jutalmazottak vallás tekintetében következőleg oszolnak meg: Az alap keletkezés óta *ösztöndíjat* nyert 31, segélyben részesült 13, összesen 44. *Római katholikus* 29, *görög keleti* 2, *református* 4, *ágostai hitvallásu evang.* 6, *mózes vallásu* 3.

*

Az Eötvös-alap eddigi jóltevői s támogatói közül különösen a következők kötelezték hálára Magyarország tanítóit:

a) *Budapest* fővárosának nemeskeblü hatósága, mely nemcsak az országos Eötvös-alapra adott 100 frtot, de egyszersmind saját tanítói gyermekeinek javára, ugyancsak „*Eötvös-alap*“ czímen 8000 frt tett le alapítványul, melyet maga kezel.

b) Mltgs. *Ráth Károly* úr, Budapest főpolgármestere, ki 100 frtot adott az alapra.

c) Mltgs. *Zichy Antal* ur, Széchenyi I. szobrának leleplezése alkalmából 100 frtos alapítványt tett az *Eötvös-alapmál*.

d) A budapesti sugáruti tanítónőképezde igazgatójának *Zirzen Janka* urhölgynek hálás tanítványai a képezde tízévi fennállásának emlékére, szeretett igazgatónőjük nevére 1000 forintos alapítványt gyüjtöttek.

d) A budapesti tantestület VI. kerületi köre 1878-ban febr. 2-án tombolával s társas vacsorával összekötött táncmulatságot rendezvén, ez alkalommal tiszta jövedelmét 1313 frt 81 krt nagylelküen az Eötvös-alapra ajánlá föl.

f) Ngs. *Tóth József* úr, pestmegyei tanfelügyelő, saját kerületében 500 rendes tagot gyüjtött, kiktől a tagsági díj beszedését kegyes volt önmagára vállalni.

g) Ngs. *Bathó Bálint*, kir. tanácsos úr, s Komárommegye alispánja, saját megyéjében 249 frt 78 krt gyüjtött az alapra.

h) *Lakits Vendel*, főv. igazgató tanító úr, a mellett, hogy az általa és társa *Neiger Sándor* úr által írt földrajzi tankönyvek százalékából már közel 600 frtot juttatott az alapnak, még a III. egyetemes tanítógyűlés naplójának szerkesztéséért neki megszavazott 200 frtnyi tiszteletdíjat is nagylelküen az Eötvös-alapnak ajánlá föl.

i) A *fehérmegyei r. k. tanítók egylete* 100 frtot, s azonkívül 10 frtnyi évi díjat ajánlott föl az alapra.

k) *Rafay Károly*, erdélyi tanító 100 frtos alapítványt tett.

l) *Weisz B. Ferencz*, kir. tanácsos úr, élte fogytáig fizetendő 25 frtnyi évi díjat ajánlott föl az alapra.

m) A keszthelyi gazdasági intézet igazgatója, t. *Balás Árpád* úr 100 frt gyüjtött.

n) *Pazár István*, nyiregyházai tanító buzgólkodása folytán egy tánczvigalom 136 frtot jövedelmezett az alapnak.

o) Azon vidéki kartársak és tanügybarátok közül, kik az alap támogatásában kiváló buzgalmat tanusítottak, különösen megemlítendők: *Varghá* István, nagy-körösi tanító, ki évről-évre tekintélyes összeget gyüjt s részben áldoz az alapra, — *Hegedüs* János, mezőtúri tanító, ki rövid idő alatt 136 forint 80 krt és egy aranyat gyüjtött e czélra, —

nemkülönben *Bálinth* Mihály, czeglédi tanító, kinek buzgó közreműködése folytán a saját vidékén működő tanítók az alap keletkezésétől ekkoráig 315 frt 10 krt adakoztak annak gyarapítására.

p) Kiváló köszönetet érdemelnek az Eötvös-alap támogatása körül különösen a hazai takarékpénztárak mint a melyek közül igen számosan évről-évre tekintélyes összegeket juttattak a szegénysorsú tanítóknak s gyermekeinek felsegélésére.

q) Nem mulaszthatjuk el ez alkalommal sem, hogy *Őrley* Jánostól, az alap fáradhatatlan pénztárnokáról e helyen is meg ne emlékezzünk, s nyiltan ne hirdessük, hogy az intézmény eddigi fejlődésében neki hervadhatatlan érdemei vannak.

Fogadják e jóltevők Magyarország tanítóinak legforróbb köszönetét nagylelkü pártfogásukért!

Hátra van még, hogy a legutóbb lefolyt — az alap történetében *ötödik* — évnek eredményéről tegyek rövid jelentést a mt. közgyülésnek.

Mellőzve a részleteket, röviden csak az elért számbeli eredményt kivánom feltüntetni.

Hálával kell fölemlítenünk, hogy — daczára a súlyos viszonyoknak — az Eötvös-alap pártolóinak buzgalma ez évben sem apadt, sőt a múlt évihez képest emelkedett, a mennyiben ez év alatt befolyt:

Adományképen	1774 frt 30 kr.
Évi járulék fejében	1068 « 80 «
Költségekre	9 « 47 «
Összesen:	2852 frt 37 kr.

Ebből az alap az idén ismét 1200 frtot, tehát 100 frttal többet oszthat ki, mint a megelőző évben s ugyan annyi marad az alaptőke gyarapítására.

Maga az alap a mai napig 6875 frtnyi alapvagyon fölött rendelkezik, melybe a fővárosnak 8000 frtnyi alapítványa nincs befoglalva.

Az eddig jutalmazottak száma: 44 — ez évben szintén 12-vel szaporodik, és igy 56-tot tesz, — az eddigi ösztöndíjak és segélyek összege együttvéve 5750 frtra rug.

Mt. közgyülés! Ime, ez azon eredmény, melyet az Eötvös-alap intézménye öt évi rövid fennállása óta máris felmutathat.

Ez eredmény a multra nézve megnyugvást, a jövőre biztató reményt nyujthat az Eötvös-alap felvirágzására.

Adja Isten, hogy Magyarország tanítói egyetemlegesen átérezzék ez intézmény üdvös voltát s hozzájárulva, ez által is növeljék azon dicsőült szellem emlékét, melynek tiszteletére mai napon összesereglettünk.

LUTTENBERGER ÁGOST.

III. Pályázat.

Az «Eötvös-alap» központi gyüjtő-bizottsága, alapszabályainak értelmében, az 1881. évi jan. közepéig begyült adományok s

rendes évdíjaik összegének feléből 1 kétszáz és 8 egyszáz forintos ösztöndíjt, továbbá 1 egyszáz és 2 ötven forintos segélyt alkotott, s ezennel felhivja az illetékeseket, hogy ezen ösztöndíjak és segélyösszegek elnyerése czéljából a bizottsághoz intézendő folyamodványaikat alólirott elnökhöz (Budapest, VI. ker. gyár-utcza 5. sz.) f. é. május elsejéig küldjék be.

1. Az egy 200 forintos, valamint két 100 forintos ösztöndíjra pályázhatnak a budapesti és kolozsvári egyetemeken tanuló azon ifjak, kiknek szülői magyarországi nép- vagy polgári iskolában, képezdében vagy kisdedóvó intézetben mint tanítók vagy tanárok működnek vagy működtek s az «Eötvös-alap» intézményének rendes tagjai.

2) A 6 egyszáz forintos ösztöndíjakra a gimnáziumok és reáliskolák felsőbb osztályaiban, tanítóképezdékben vagy akadémiákon tanuló oly növendékek pályázhatnak, kiknek szülői az 1-sö pontban felsorolt intézetekben működnek vagy működtek s az Eötvös-alaphoz rendesen hozzájárultak.

3) Az egy 100 forintos és a két 50 forintos segélyért folyamodhatnak szegénysorsú, keresetre képtelen tanítók, vagy tanítók özvegyei *esetleg árvái avagy nyomorék utódai.*

Az ösztöndíjért folyamodók mellékelni tartoznak:

a) tanulmányaikról, magaviseletökről s előmenetelökről szóló és az illetékes intézet által kiállított bizonyítványaikat s azon tanítói egyesület ajánló levelét, melyhez szülőik tartoznak, vagy tartoztak;

b) arról szóló okmányt, hogy szüleik az Eötvös-alaphoz egy forintnyi évdíjjal rendesen hozzájárultak az alap keletkezésétől kezdve. Ezen okmányért az illetők vagy a vidéki gyüjtőbizottságokhoz, vagy a központi gyüjtő-bizottság alólírott titkárához (Budapest, Deák-tér 4. sz.) fordulhatnak.

A segélyért folyamodók szegénységi bizonyítványnyal s az illetékes tanítói egyesület, vagy iskolai hatóság ajánlatával tartoznak folyamodványaikat fölszerelni s azt is igazolni, hogy maguk vagy övéik az Eötvös-alaphoz az egy frtnyi évdíjjal rendesen hozzájárultak.

Az alapszabályok értelmében az ösztöndíjak és segélyek a különben jogosultaknak nemzetiség és felekezeti különbség nélkül fognak odaitéltetni f. é. junius 5-dikén.

A folyamodók közül azok, kiknek szülői az Eötvös-alaphoz kezdettől fogva 1876. jan. 1. óta befizették évdíjaikat. hasonló minősítvény mellett előnyben részesülnek.

Folyamodók szülei, ha már tagjai az intézménynek, a hiányt pótolhatják. Oly egyének, kik csak a folyó évben, e pályázat kihirdetése után lépnek a tagok közé, ez évben még nem tekintetnek jogosultaknak.

Az odaitélt ösztöndíjak f. é. junius 15-től kezdve julius végeig az illető tanintézetek dékánja, vagy igazgatói által láttamozott nyugta mellett, mely vidékről utalványozás végett az alólírt elnökhöz küldendő be, az Eötvös-alap pénztárából Őrley János által (Budapest, VIII. ker. ősz-utczai községi iskola) fog kifizettetni; a segélyösszegről szóló nyugtatványok az illetékes lelkészi hivatal vagy községi előljáró láttamozása mellett küldendők be a vidékről. A fővárosbeliek az összeget személyesen is fölvehetik.

Budapest, 1881. február 2-án.

Luttenberger Ágost m. k.
titkár.

Péterfy Sándor m. k.
elnök.

Őrley János m. k.
pénztárnok.

AZ ORSZÁGOS NŐIPARKIÁLLÍTÁS.

TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI SZEMPONTBÓL MEGVILÁGÍTVA.

(Levél egy vidéki barátnőmhöz.)

Igaza van önnek abban, hogy ha a fővárosban tartunk e thémáról fölolvasásokat vagy előadásokat, abból csak a fővárosiak nyerhetnek tájékozást. Szivesen megtenném, hogy önökhöz is leránduljak s szerény tehetségemhez és igénytelen felfogásomhoz képest tájékozzam önöket a kiállításban való részvétel iránt. Higyje meg azonban kedves barátném, ez a sok időrabló le- és felrándulás az annyira igénybevett emberek részéről végtelen nagy áldozat. Hiszen elmondhatjuk nézeteinket, javaslatainkat ezen uton is, mely Edison hozzájárulása nélkül is régóta képezi az egymástól távol lakók telefonját.

Ismételem tehát, hogy a kiállítást három főrészre osztom. A keresők, illetőleg iparosnők kiállítására, az iskolák és nyilvános intézetek és végül azon nők kézi munkájának csoportjára, kik végre is csak mint a család tagjai, házi szorgalomból vagy szükségből, hogy ne kelljen a «műkedvelésből» szót használnom, mivel a nők házi munkával sohasem foglalkozhatnak műkedvelésből — készítenek különféle házi munkákat. E három főcsoport szerint kell a kiállítás érdekességének és értékének nyilvánulni.

Ha mindenekelőtt az *első* csoportra térünk, lehetetlen nem utalni már most is azon örvendetes eredményre, melyet a nők munkaképesítésének előmozdítása körül hazánkban is tapasztalunk. Gyárakban, kézműiparágakban, a házi iparban, sőt a műiparban is találkozunk a nő áldásos és szükséges működésével. Hangsulyozom «szükséges» működésével. Mert — asszonyom — szükséges a nő ipari foglalkozása és keresőképességének fokozása

két kimagasló szempontból. Az első az általános, társadalmi és gazdasági szempont, melynél fogva a munkaerők gyarapítását és kiaknázását követelnünk és előmozdítanunk kell. Ennek lehet tudományos fontosságot és szinezetet is adni. Hanem önök, hölgyeim, a rideg, tudományos irányt jobban szeretik hozzáférhető népszerű alakban látni. Kár volna tehát az elmélet magas vesszőparipájára felkapnom, mikor a legegyszerűbb magyarázatot is lehet adni e fontosságnak. Ön, asszonyom, vásárlásaival például mindenesetre, ha két egyenlő árúval áll szemben, melyek közül az egyik drágább, a másik olcsóbb, mindenesetre ez utóbbit választja, mely teljesen megfelel ama czélnak, melyre használni akarja. Így a gazdaság is. Ezer és ezer foglalkozási ág van, melyben a női munka ugyanazon szolgálatot teszi, mint a férfimunkaerő. S emellett a női munkaerő olcsóbb s elég jó, a gazdasági fejlődésre tehát valóságos nyereség annak bevonása és kiaknázhatása. Mert az ily olcsóbb munkaerő által milliónyi megtakarításokat hozunk a termelésre, s mihelyt valamely árúnak termelése előnyösebben és olcsóbban eszközölhető, annak közvetlen hasznát maga a nagy fogyasztó közönség élvezi első sorban. Ime, asszonyom, a társadalom haszna a női munkából. De menjünk tovább. Számos foglalkozási ág van, melyben a nők munkája nemcsak «szükséges», hanem «nélkülözhetetlen» is. A nőnek finom tapintata, ízlése, kitartása és türelme oly tulajdonságok, melyeket sok iparágban a férfi nem pótolhat. Például a műhimezés, a csipkekészítés, a női ruha-pipereczikkek készítése, mind oly foglalkozások, melyekben a nő sajátos egyéni ízlését, sőt alakító képességét a férfimunkaerő pótolni nem tudná. Ime tehát még egy tekintet, mely okvetlenül nélkülözhetlenné teszi a női munkát. S végre, hogy hosszan ne térjek ki, nem szükséges-e a női munka magának a nőnek érdekében? A kik kénytelenek a maguk vagy hozzátartozóik föntartásának biztosítása érdekében két kezük munkájával dolgozni, hogy a háztartás kormányzata meg ne akadjon, azoknak szolgálatot tesz a társadalom, ha számukra oly foglalkozási ágakat tesz hozzáférhetőkké, melyekben boldogulni képesek. Hány szegény hivatalnok, kisiparos, kiskereskedő család van, melyeknél a csa-

ládfő nem képes annyit keresni, amennyi a család föntartásához szükséges. Ha már most a számos tagból álló család leánygyermekei kezdettől fogva segítik a háztartás terheit viselni, ezzel egyrészt a család anyagi viszonyainak rendezéséhez hozzájárulnak, másrészt a saját jövőjük biztosítására is megtették az első lépést. Hát még azok, kik a sors tragikuma által vannak kényszerítve föntartásukról gondoskodni? Ezekre nézve is áldás a munka, mely egyedüli biztos végmenedéküket képezheti a szomorú viszonyok közepett is. Vagy ha a fővárosban ezer és ezer nő nem kézi munkája vagy értelmi ereje által keresné kenyerét, nem volnának-e ezek az emberek könyörületességére utalva? És a hol a könyörület megvonná tőlük a betévő falatot, iszonyu mértékben gyarapodnék a női proletáriátus és széles körben terjedne az erkölcstelenedés. Mindkét esetben a társadalom volna hivatva a könyörületre szorulókat támogatni s a rossz útra tévedt nőket megmenteni a végleges elzülléstől. Tehát ismét közvetve a társadalomnak válik előnyére a női munkaképesség terjesztése, s minden intézkedés, mely azt czélozza, a társadalom legmelegebb fölkarolására méltó.

Azért időztem a női munka szüksége mellett oly hosszasan, hogy országos nőiparkiállításunk czéljait nagy fontosságukhoz méltó, kellő világításban mutassam be. Kiállításunk legfőbb czélja konstatálni, hogy hazánkban, mely iparágakban és mily sikerrel foglalkoznak már eddig a nők? Kikutatni: mely akadályok tolultak eddigelé valamely iparágban való jelentékenyebb térfoglalásuk elé, s mikép lehetne ez akadályokat leküzdeni. Utat nyitni eddig egészen új oly foglalkozásokhoz, melyekben a nő — egyéni alkotását, erejét és tehetségét mindig szem előtt tartva — ujabb hálás tért találhatna, s gondoskodni arról, hogy a munkára utalt nők számának folytonos gyarapodása folytán egyes nőiparágak ne legyenek tulságosan elhalmozva, más szóval, hogy a nők ne egyenek kénytelenek mindig a legközönségesebb iparokban egymásnak versenyt csinálni s existenciájukat megnehezíteni. Mindezt illetékes helyen teendő alkalmas javaslatok által lehet leginkább elérni, vagy legalább is e kijelölt czélok elérésére az utat meg-

nyitni s a kezdet nehézségeit leküzdeni. Czélja továbbá a kiállításnak odatörekedni, hogy az előkelő világnak végre bemutatnók: mit képesek a honi gyöngéd kezek mindazon ágakban előállítani, a melyekben szükségleteiket számosan még ma is külföldről fedezik. Ha látják, hogy varrás, himzés, virágkészítés stb. nálunk a fejlettség oly magas fokán áll, mint a külföld sok városában, bizonyára hatalmas lendületet sikerül biztosítanunk a magyar nőiparnak — az ennek támogatására hivatott közönség érdekbevonása által. És czélja a kiállításnak végre a munka iránt uralkodó előítéletet leküzdeni. Utat törni a munkának, a munka díszességének a nők között, buzdítani és ösztönözni másokat is a munkálkodásra, mely ma már talán nálunk sem szégyen, hanem elismert szükség, mert ez eszme érvényesítése érdekében készséggel dolgoznak legjobbjaink.

Önök ott a vidéken, hölgyeim, tehát apostoli hivatást teljesítenek, ha minden nőiparág jelentékenyebb képviselőjét a kiállításban való részvételre buzdítják, vagy nekik legalább lehetővé teszik, hogy részt vegyenek mások anyagi támogatása vagy hozzájárulása folytán. Ez leginkább úgy történik, ha egyes czikkeket nagylelkü hölgyek megrendelnek, ezáltal a készítőnek lehetővé teszik, hogy anyag, idő- és fáradság-áldozat nélkül állítsanak ki. Különösen áll ez a szegényebb himzőnő-varrónőkre s főleg a pórnőkre nézve, kik nagyon sok érdekes s etnografiai szempontból is értékes tárgyat állíthatnának ki.

Ha mindenkit lelkesít a kiállításnak imént jelzett nagyfontosságú czélja, oly eredményt leszünk képesek elérni, melyre minden magyar nő büszke lehet.

A kiállítás második csoportja a leányiskolák, nőnevelő-intézetek, tanítónőképezdék, nőipariskolák és egyéb nyilvános intézetek kiállítási csoportja. Ennek czélja azon *rendszert* feltüntetni, a mely szerint leányaink az iskolában a kézi munkákat saját hasznukra, vagy (a tanítók) másoknál leendő értékesítés szempontjából is tanulják. E rendszer megismerése ránk nézve felette fontos. Fontos azért, mert a kiállításban szerzendő tájékozás alapján e rendszer tökéletesítése érdekében illetékes helyen sokat lehetne

tenni, s mindazt a mi egyik-másik intézet rendszerében előnyösnek mutatkozik, a többiekkel is elfogadtatni. Az e csoportban való részvételre különben fölösleges ujból is buzdítani a tanügy nemes barátait, mert a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium, mint a kiállítás egyik főpártfogója, az összes tanintézeteket, melyekben leánynövendékek taníttatnak, e kiállításban való részvételre köriratban szólítja föl, s a tanfelügyelő urak is melegen karolták föl ez ügyet és dicséretes buzgalmat fejtenek ki a leányiskolák méltó képviseltetése érdekében.

A kiállítás harmadik csoportja lesz valószinűleg a legnépesebb. Ide a nők kézi munkái tartoznak. Olyan kézi munkák, melyeket közönségesen e nevezet alatt szoktunk megjelölni, melyek nem képeznek kereskedelmi czikket, hanem a háztartás díszítésére vagy szükségletére vannak rendelve. Minden nő köteles háztartásában a tű és olló közvetítésével a szükséges javításokat eszközölni, mi csak hozzávetőleges számítás szerint tíz százalékkal fokozza a ruházati és egyéb ily javításra szoruló czikkek értékét. A nő Stein Lőrincz számítása szerint munkájával az ingó javaknak legalább egy százalékát takaríthatná meg évenkint. «Tegyük föl — írja Stein — hogy a megtakarított vagyis nem szerzett, de a nő által veszni nem hagyott százalék évente csak öt forintot tesz. Tegyük föl, hogy Ausztriában és Magyarországon csak hat millió család van. A birodalom női tehát évenkint legalább is 30 millió forintot takaríthatnának meg, mit a férfiak meg nem takaríthatnak. Ha nem nevetséges ama kár kiszámítása, mit a szú és a szőlőféreg okoz, csakugyan nevetséges volna számokkal kimutatni azt, a mit azáltal nyerek vagy veszítek, ha ingem és harisnyám kijavítatlan marad s a kendőm szakadásával nem törődöm?

Tegyük föl, csakugyan kevésre számítva a dolgot, hogy ama hat millió család csak 20 millió inget visel, s hogy minden ing 4 rőf, hogy tehát 80 millió rőf szövet csak ingekre használtatik föl, s ennek kerek értéke, egy rőf — mondjuk — 33½ krajczárba kerül, 27 millió forint; tegyük föl, hogy helyes javítgatás mellett minden ing csak 10 százalékkal tart tovább, mint különben, ak-

kor a házi nő kezében a tű és a czérna mathematikai biztossággal csak az ingeknél 2.700,000 forintot takarít meg évenkint. Kiszámíthatnók még, mennyit takarít meg a harisnyán, a czipőn, az ágy- és az asztalnemün, a ruhánál, a konyhaeszközöknél s a butorzatnál. Kérdezzük meg gyárosainkat mennyivel kevesebbet szükségel egy nép, ha nem bir annyival, hogy sokat fogyaszszon, s tapasztalni fogjuk, hogy mennyivel birhat többet egy nemzet, ha női oly házi nők, kik keveset használnak föl, de sokat tartanak fönn.

Valóban vagy nagyon gazdag, vagy nagyon szegény lehet azaz ember, ki ezt fölfogni képtelen.»

A ki azonban e számítás jelentőségét fölfogni képes, az könnyen méltányolhatja a nőiparkiállítás fontosságát. Tudjuk, hogy a gondos nő nagyon el van foglalva a háztartás teendőivel, de legtöbb esetben jut idő és alkalom, melyet kézi-munkával értékesíteni lehet és kell. Az az irány, mely a kézi-munkában nyilvánul, mindenesetre jellemzi a nőt is, ki kézi-munkával foglalkozik. Egy darab munkából a gondos szemlélő fogalmat nyerhet a készítő egyéniségéről, ízléséről, szorgalmáról és pontosságáról. S ha a nők egy országos kiállításon jelennek meg, az ország előtt. az országnak tehetnek tanuságot alkotó képességükről, ízlésükről és fölfogásukról. De ha meg is vagyunk róla győződve, hogy e csoportnak általános képe egyik-másik irányban még kivánni valót hagy fönn, ez nem lehet ok a kiállításban való részvétel csökkentésére. Ellenkezőleg! Ha tudjuk, hogy szigorú és igazságos birálók mondanak itéletet munkáink felett, kétszeresen kell törekednünk a tömeges részvételre. Hadd legyen alkalom a tökéletesedésre. Tárják föl a hivatottak a kézi munka eddigi irányának ferdeségeit. Mert ezáltal alkalmat szolgáltatnak a nőnemnek e ferdeségeknek jövőre való mellőzésére. Alkalmat szolgáltatnak a kézi munkának minden irányban való tökéletesítésére.

Úgy-e bár, asszonyom, önnek is jól fog esni, mint minden nőnek, ha a férfiak, kik vegigvonulnak kiállítási termeinken, látva a női szorgalom halmaz-kincseit, érezni fogják, hogy boldog az a nemzet, melynek hasznos irányban dolgozó női vannak. Én

meg vagyok győződve, hogy minden komoly ember, ki a nőiparkiállítást csak fölületes szemlére is méltatja, oly dolgokat fog látni, melyekről eddig fogalma alig volt. Látni fogja, hogy a nőknek nemzetgazdasági értéke — Stein fönnebbi kalkulusa szerint is — ma már nálunk sem fikczió. Sőt látni fogja, hogy hazánkban a női szorgalom a gunyhótól kezdve egész a palotáig hatolt, el van terjedve a lakosság minden rétegében és a ki ezt látja, a ki ennek értékét felfogni képes: az a nőnemet még sokkal inkább fogja becsülni. Kénytelen lesznek még a kicsinylők is jobb véleményt táplálni azok felől, kiknek szorgalma, munkálkodása a társadalmi életben jelentékeny tényezőként szerepelni van hivatva, oly tényezőként, melynek értéket eddig — valljuk meg őszintén — általános nemzetgazdasági szempontból maguk a nők sem tudják kellőképen felfogni, annálkevésbé méltányolhatják azt azok (a férfiak), kik annak terjedelmét, irányát és jelentőségét nem is sejtették.

Ha már ily magas szempontból fogjuk föl e dolgot, akkor úgy-e bár ön is asszonyom, lelkes ügyvivője és terjesztője lesz a kiállításnak, melynek eszméje ma még nem terjedt el mindenfelé, melyet az általam jelzett szempontból csak kevesen tudnak felfogni. Ezt kell föltételeznem, mert ellenkező esetben a kiállításnak ma már minden művelt nő buzgó apostola lenne s rég eloszlott volna az a kicsinylés, melylyel elvétve találkozunk azok részéről, kiknek fogalma nem terjeszkedett ki a tervezett kiállítás általános és speciális fontosságának mérlegelésére.

Mintha látnám önt most asszonyom, a ki tudatára kezd ébredni annak, hogy a kiállítás mégis csak több valamivel, mint a minek első pillanatra látszott. Szép fejét kis kezére hajtva kezd gondolkozni, s az a redőcske, mely szép homlokán támad, egy apró felhőcskét jelent, mely derengő lelkét elborítja. Egy kérdés tolul ajkaira, melyet nem mer kimondani . . .

Kitalálom e kérdést. Sokkal jobban ismerem az ön lelkületét, semhogy sokáig kétségben tudnék maradni tépelődései fölött. Azt akarja kérdeni: ha már ily nagy képű fontoskodással oly nagy jelentőséget tulajdonítunk e tárlatnak: mit állítsanak ki önök, kik szivesen támogatnák azt, ha nem félnének, hogy az út, melyre

lépni akarnak, a tárgy, melyet készíteni fognak, csakugyan helyes és illő. Ne aggódjék asszonyom. Mi nem remek darabokat akarunk bemutatni. Nem kell oly extravagánczziákra gondolni, melyek által nagy effektust vélünk elérni, valójában pedig semmit sem érünk el. Láttam a szegedi kiállítás női kézimunka-osztályában egy kosarat, mely 50,000 darab papirtekercsből készült. Higyje meg, asszonyom, roppant haszontalan munka volt. Láttam Fehérvárott a kiállítás alkalmával Petőfi bucsuját a szülei háztól. Nagy, monstruozus kályhaellenző volt. Petőfi orra nagyobb volt, mint a czipője s mindenki, ki a kép mellett elvonult, szánalmas mosolylyal szemlélte a czéltévesztett fáradságot, melyet e képre készítője fordított. Régi magyar példabeszéd: A ki minek nem mestere, hóhéra az annak. A mi lefordítva annyit tesz: ne akarjunk olyasmivel brillirozni, a mihez nem értünk. *Méltó a kiállításra minden közönséges tárgy, melynek gyakorlati értéke és rendeltetése van.* Egy csinosan himzett kendő, jól készített csipke már a kiállításra való. Minden, amit a mindennapi életben használunk, a melynek készítése által valamit megtakarítottunk, legyen az bármily csekélység, ha benne csin nyilvánul, kiállításra méltó. Ruházati-, szükségletipipereczikkek ép úgy, mint egy darab szőttes, melyet sajátkezüleg készített. És ha régi kézimunkái között vannak jobb darabok, azokat is bátran kiállíthatja. Nem szükséges épen új darabokkal készülni. De ha már ujat készit, vagy ismerősei közül valaki most fog hozzá munkájához, melegen ajánlom azon minták tekintetbevételét, melyeket a végrehajtó bizottság kijelölt, s melyeknek listájával bármikor szolgál a kiállítási iroda. Ismétlem tehát röviden: ne az u. n. remekdarabokat készítsék. Minden közönséges munka megfelel a czéljának és odavaló, minden túlhajtott s rikító darab készítője csalódásoknak teszi ki magát.

A kiállítási tér háromféle. A fali tér, melyre leginkább szőnyegek, terítők s efélék kerülnek. Ennek négyszögmétere 1 forint. A falmelletti tér folyó asztalon 2 frt, a szabadon álló tér 4 forint négyszögméterenkint. Ez utóbbi tér igénybevételét azoknak ajánlom, kik figyelemreméltóbb vagy oly czikkeket készítenek, melyeket több oldalról kell megtekinteni és melyek ily tér követelése

folytán a terem közepére olykép helyeztetnek el, hogy azokat körül lehessen járni. A por iránt érzékenyebb czikkek számára lesznek üvegszekrények is. Ezekben egy méternyi hely hat forintba kerül. Az árak a kiállítás egész tartamára értendők.

Ha ezekben sikerült nekem e kiállítás czélját megmagyarázni s ön asszonyom lelkesedni képes a nőiparkiállítás mellett, akkor kérem szerezzen minél több hívet és támogatót. Járja be ismerőseinek becses körét, ösztönözzön, buzdítson a kiállítás érdekében, s magyarázza meg mindenkinek ékesen, hogy a kiállitás sikere a nők büszkesége lesz. És a kiállítás jövedelme, a nők munkaképesítésének előmozdítására az országos nőiparegyletre száll, mely ez eszmét felkarolta, e kiállítást kezdeményezte, annak lelket és testet ad, s mely a női munkaképesítés rendszeresítésének ma is egyik legbuzgóbb zászlóvivője.

A kiállításnak az említett három főcsoporton kivül lesz még két figyelemreméltó osztálya is. Az egyik a régi műipari (nők által készített) czikkek csoportja. Érdekes ránk nézve tudni: évekkel, századokkal ezelőtt mit készítettek a magyar nők, mily ízlés nyilvánult munkáiban. Érdekes ez kulturhistoriai szempontból, de érdekes azért is, mert a régi mintákban vajmi sokat találhatunk, melyet ma föl lehetne frissiteni és ujból alkalmazni. A kinek birtokában régi műhimzés vagy eféle van, buzdítsa azt is asszonyom a kiállításra, mert a csoport érdekessége minden irányban emelni van hivatva a tárlat sikerét s azon kivül az e csoportba tartozó tárgyakért térdíj sem fizetendő. Minden kiállító azonban egy emlékokmányt kap, elismeréseül a tárlat iránti érdeklődéseért.

A másik osztály a női kézimunka segédeszközeit, anyagját fogja bemutatni. Alkalmat kivánunk nyujtani a nőknek, hogy a legjobb gépekkel, anyagokkal, a legkitünőbb megrendelési forrásokkal, mintákkal megismerkedjenek. Ez tanúlságos osztály lesz, és ha külföldi gépgyárosok és anyag-készítők oly tömegesen fognak benne résztvenni, mint a hogy a mostani érdeklődés után már következtetni lehet, meg vagyok győződve, hogy e kiállítás után nagyon sokan fognak jobb anyaggal, könnyebben, alkalmasabb

mintákkal és gépekkel dolgozhatni, mint eddig. Ez pedig semmi esetre sem megvetendő előny.

Ha még fölemlítem önnek, asszonyom, hogy a fővárosban az előkelő nőközönség a legmelegebben karolta föl kiállításunk ügyét, hogy a vidéken folyvást szép számban alakulnak a bizottságok, melyek a kiállításban való részvétel előmozdítására hivatvák, azt hiszem: nem lehetnek kételyei a siker iránt.

Az ügy érdekében szeretnék én is mindenfelé lelkesíteni, gyujtani. De e pillanatnyi lelkesedésnél többre becsülöm itt a megfontolt tevékenységet, melynek folytonossága többet ér a szalmatűznél. Nem hamvad, nem éget, de használ, mint a derült napsugár, mely ha kikeletkor hűvösebb is, mégis melegít, érlel és fejleszt. Komoly, higgadt munkálkodással kellene minden vidéki bizottságnak föladata megoldásához fogni, mert az ilyen munkába nem fárad bele az ember. A rendszerességnek és az alapos munkának sohasem lehet muló sikere, s a kit önök a kiállításban való részvételre megnyernek, annak nem lesz oka elhatározását megbánni. Az ügy, melyek előmozdításához hozzájárul, sikereiben a ráfordított idő, fáradság és pénzáldozat-tőkének kamatjait a közjó és az egyesek irányában dúsan fogja megfizetni.

És végül asszonyom, ha ön a nők magán- és egyesületi tevékenységét figyelemmel kiséri, azt fogja tapasztalni, hogy az a szükebb értelemben vett jótékonyságtól eltekintve a kisdedek nevelésében, árvák föntartásában és iskolák alapításában nyilvánul leginkább. Ideje volna arra is gondolni, hogy ha a kisdedek felnőnek, az árvák szabad szárnyra bocsáttatnak, s a leánygyermekek levetik az iskola porát, mi lesz belőlük? Ki alapítja meg jövőjüket?

Ez az a mozgalom, mely a nők munkaképessége érdekében most megindult. Ez már nemcsak e gyermekekre, hanem kiválólag a felnőtt leányokra terjeszkedik és eredményeiben azért áldásos. mert mintegy betetőzése a vidéki nőegyletek humanus működésének, melynek sikereit senki sem fogja kétségbe vonni.

És ez a mozgalom, mely tetőzése a vidéki nőegyletek áldásos működésének, hatalmas lendületet nyer az országos nőipar-

kiállításban. Sőt ez által, ha sikerül, oly alapot nyerünk, melyre bátran és bizton építhetünk tovább. . . .

. . . . Ime ez az országos nőiparkiállítás oly világításban, melyben mindenki előtt állnia kell. Hódoljon meg ön is asszonyom az eszmének, melyet az képvisel. Becses körében pedig hódítson neki még számos híveket, uttörőket. Ha sokan volnának, kiknek buzgóságában annyit lehetne bíznunk, mint az önében, asszonyom, legjobb meggyőződésem szerint a nők keresetképességének ügye hazánkban e kiállítás folytán rendkivül sokat nyerhetne.

Hölgyeim! önökön áll, hogy valóban nyerjen is.

Gelléri Mór.

A NŐK TORNÁZÁSÁRÓL.

I.

A tornázás nálunk nagyrészt csak hiréből vagy külsőségeiből ismeretes. Sokan itélnek felőle, igen kevés fogalom s még kevesebb tudás alapján. Leányaink meg jóformán épen nem tornáznak. E részben a fővárosi leánynevelő intézetek sincsenek kellőleg ellátva. A budai tanítónő-képző intézetben a tornahelyiség teljesen alkalmatlan; a sugárutiban is úgyszólván csak névleg van tornázás, az úgynevezett leánygimnázium növendékeinek tornázásáról pedig semmit sem hallunk. A főváros leányiskoláiban — egyetlenegy polgári iskolát kivéve — semmi tornázás sincs.

Ily körülmények közt nem látszik fölöslegesnek a leánytornázásról általában szólni, s ez által legalább a nőneveléssel foglalkozók egynémelyikét arra birni, hogy e tárgyról gondolkozzék.

Nem megyek vissza a görögökre; a külföldet sem fogom az olvasó elé idézni. Hanem el kell egyet-mást mondanom, hogy az olvasó követve eszméim menetét, könnyebben megérthessen.

A tornázás a tulajdonképeni testi nevelésnek helyes, sőt egyetlen eszköze. A tornázás egyes mozgásai, az egyes gyakorlatok csak arra valók, hogy az izomerőt növeljék, a testalkatot természetes és egészséges fejlődésre segítsék, valamint hogy az embernek általános és különös ügyességet szerezzenek. Az általános ügyesség a mozgásokat az akaratnak rendeli alá, a különös ügyesség egyes, az életben is, nemcsak a tornatéren alkalmazható képességeket szerez (pl. a helyes, biztos ugrás).

A mi ezen tulvág, az művészet, vagy komédia, vagy athlétaság, és nem tartozik tárgyunkhoz.

Tévedés azonban azt hinni, hogy néhány csekély mozgással, például némi szabad gyakorlatokkal czélt lehetne érni. Ellenkezőleg, a tornagyakorlatok nagy tárházából sok és sokféle gyakorlatot kell előszednünk, mert csak így mellőzhetjük a mozgások gépies betanulását, csak így biztosítjuk az arányos, minden irányu testképzést.

És valóban, nagy tárházuk van a tornagyakorlatoknak. Olyan ez, mint a dúsan terített asztal, melyről mindenki számára kellő táplálék választható, s melytől a gyenge gyomrúnak sem kell megijednie, mert arról mindent megenni senkinek sem szükséges.

Külön leánytornázási rendszert nem kell föltalálnunk; ha erre törekszünk, csak eltévedhetünk.

Csupán alkalmazni kell az egyedül helyes testképzési, ha úgy tetszik nevelési tornázást a leányokhoz, épen úgy mint a különböző korú fiukhoz; csak tudni kell, miben különböznek a leányok a fiuktól.

Vegyük szemügyre ezen különbségeket a tornatanítás álláspontjáról.

A nőnek felső teste aránylag gyengébb, mellkasa kisebb, válla, karjai gyengébbek. Ezt a bölcs természet rendelte így, a természetet pedig korrigálnunk nem szabad. Ebből az a következés, hogy a nőknek nem szabad karjaikkal annyi s oly erős gyakorlatot tenniök, mint a fiuknak.

A női test egészben is finomabb, gyengébb, nincs hivatva oly erélyes mozgásra, mint a férfi.

Míg tehát a fiukat gyors, erélyes mozgásokra tanítjuk, erejüket különösebben fejlesztjük s versenyeztetjük őket: addig a leányokat lassabb ütemben, szelidebb alakú gyakorlatokkal foglalkodtatjuk, s a mozgásoknak *szép* kivitelére kétszeres gondot fordítunk.

A leányoknál a tornagyakorlatok körét még más tekintet is korlátolja. És ez az *illem*.

Szóljunk erről pár szót.

Ki tudná azt egy szóval meghatározni, mi illik, mi nem illik leánynak? Ezt nem lehet, s mi sem kisértjük meg. A tanítónak

azonban még sem oly nehéz eligazodnia. Csak nézzen körül a társadalomban, s figyelje meg, hogy a finom érzékű *józan* emberek, *helyesen ítélő anyák* mit tartanak illetlennek. Mert itt abszolut szempont nincs. Hiában igyekeznék valaki a széptanból vagy bölcseletileg bebizonyítani valamely mozgás illendőségét; ha egyszer egy leány olyat tesz, mit mások, akár az anyák, akár társai illetlennek tartanak, ezzel saját érzete lesz megsértve, *s ha egyszer saját érzetében* tul vág azon a vonalon, melyet körüle határul a szokás vont: női szeméremérzete szenved csorbát.

És itt finom megkülönböztetéseket is kell tennünk. Egészen külön tornaruhába, szines nadrágba és rövid felső ruhába (blouse) öltözött leány, társai közt, igen sok gyakorlatot tehet, a nélkül, hogy az illemet távolról is sértené; míg a rendes utczai öltözetben majdnem minden mozgást kerülnie kellene, mely az alsó fehér ruhát látni engedi.

A mondottakból természetesen következik, hogy legjobb a leányoknak külön tornaruhát készíttetni. Mindamellett nagy kár volna nem tornáztatni a leányokat csak azért, hogy az iskola körülményei szerint esetleg nem lehet követelni, hogy maguknak tornaruhát szerezzenek.

Kár volna azért, hogy a legjobbat el nem érhetik, megfosztani őket a jótól is. Tekintsük csak azt a szegény leányt, különösen a városi iskolába, járó leányt. Már öltözete rendszerint akkép van szabva, hogy tagjainak szabad mozgását akadályozza. Iskolába menet csendes, rendes lépésekben kell mennie, mert megszidják, hacsak tiz lépést fut is. Az iskolában pedig ül, olvas, ir, varr, himez. Ismét csendesen hazamegy, s otthon várja a nyelvtanító, vagy zongoratanító. Megint ül. Otthon sem szabad ugrálnia, mert a szülők mindjárt készen vannak a mondással, hogy ez csak fiuknak illik, leányoknak nem. Ó! mily jótétemény ezeknek a szegény teremtéseknek, ha csak karjaikat fesztelenül kinyujthatják, vagy azokra pillanatra felfüggeszkedhetnek. Ha egyet-kettőt ugorhatnak, akár csak pár arasznyit is. Ha kezdik érezni, hogy tüdejük mozog, hogy ruhájuk feszül, ha arczuk kissé fölmelegszik, vérük kissé gyorsabban kering. A városi lakás, az életmód, az iskola

által elnyomott életműködés indul természetes utjára, az egészség, maga az élet fokonként tér beléjük vissza.

A nő is ember, habár gyengébb szervezetü, mint a férfi. A nőnél is ellensulyozni kell az ülő élet káros hatását. És a nőnek is van szüksége nemcsak a testi egészségre, de az izomerőre is, legalább bizonyos fokig.

A városban lakó férfiak nagy része oly módon keresi kenyerét, hogy e végett csak igen kevés izomerőre van szüksége. A nőnek, mint háziasszonynak, ellenben naponkint kell sürögni, forogni, tenni venni. Hát még a nőnek legfontosabb hivatása: az anyaság! Nem tapasztaljuk-e naponkint, hogy az uri és középrendű nők alig birják gyermekeiket a világra szülni, s ha életüket veszélyezni nem akarják, szoptatni nem képesek? Ez pedig nagy baj, nem a költségek miatt, a mit mindez okoz, pedig ez is baj, mert nehezíti a családalapítást, — de nagy baj azért, mert hiányos egészség az oka. A folytonosan ülő, sőt fűzővállba szorított leány nem fejlődhetik egészségesen, nem hozhat létre egészséges nemzedéket sem.

Alkalmazzuk hát az eszközt, hisz megvan. A tornázás által fejlesztett nő szebb alkattal, egyenes tartással bir. Az egyenes tartás is izomerőt kiván. Az egyenes tartás, hozzávéve a kifejlett mellkast, lehetővé teszi, eszközli a szabad lélekzést, a szabályos vér- és nedvkeringést. A tornázásban jártas nőnek mozgása is kerekebb, fesztelenebb, föllépése méltóságosabb, táncza is kecsesebb. Mindez már külsőleg is mutatja az egészséget, *és tetszik.*

Ne ijedjünk meg ezen szótól sem. A társadalom mai rendje szerint a nőnek tetszenie is *kell:* szerencsétlen, a melyik senkinek sem tetszik.

Ne hagyjuk tehát a leányokat sem elcsenevészni, hanem tornáztassuk.

Különösen fontos ez rájuk nézve a 8—14 éves időkorban; mert a mit a fejlődés ez években elmulasztott, azt nehéz helyrepótolni. *Tornáztassuk tehát iskolázó leányainkat.*

Kivül esnék e sorok keretén a mikéntről, az iskolai leánytornázás teljes berendezéséről, kezeléséről szólni. Csak általános

megjegyzéseket teszünk arról, hogy miképen kellene a dologhoz kezdeni.

Első föladat volna tehát arról gondoskodni, hogy minden leányiskolának alkalmas tornahelye, tornaterme legyen, mely világos, téres, s melynek egészséges és elég *levegője* van. A levegő a torna-teremben kétszeresen fontos, mert a tornázás fokozza a lélekzést, s a romlott levegőnek nagyobb mértékben való beszivása fokozottan káros.

A termet *tornaszerekkel* is el kell látni. Tévedés volna azt hinnünk, hogy — mert a leányok kevesebb mozgással beérik — őket szerek nélkül is kellőleg tornáztathatnók. Czélt csak úgy érhetünk, ha az izomerőt igénybe veszszük, ha a tornázókat, mérsékelten bár, fárasztjuk. Ehhez pedig, különösen tekintve a tornázásra szánható idő rövidségét, szerekre is okvetetlenül szükség van.

Végre, a mi majdnem a legfontosabb, jó *tornatanítóra* van szükség. Mert jobb sehogy sem tornáztatni, mint a tornázást nemszakértőnek vezetése alá adni. Minél szűkebb körben mozog a tornázás, minél kevesebb külső eszközzel rendelkezik: annál képzettebb tanítóra van szükség. Csak így haladhatunk czélunk felé *főelvünk* irányában. A *test egyenszerű, minden oldalú képzése*, tervszerűen válogatott, sokszorosan változtatott gyakorlatok által, a tornázónak szabályozott, de *mindenkor öntudatos tevékenysége* által. Ez főelvünk.

II.

Miképen tornáztassuk hát leányainkat? kérdheti, a ki már elfogadta általában a leányok tornázásának szükségességét s imént hangoztatott főelvünket.

Először is rend- és szabadgyakorlatokat alkalmazzunk. Ezt nem vonja kétségbe senki; s ugyanazért nem annyira ezekre, mint inkább a szergyakorlatokra fogok kiterjeszkedni.

A szabad gyakorlatoknál — ellentétben a fiuk tornázásával — inkább a kellemes alakzatokat választjuk, lassúbb ütemet veszünk; mellőzzük az erőltetőbb, hosszan ismétlődő ugrálásokat, a nagyobb terpesztéseket, az erélyesebb kar- és lábfeszítéseket, mel-

lőzzük a súlyzókot és vasbotokat. Természetesen, mellőzzük a katonai rendgyakorlatokat, s ezzel együtt a dobolást is. Máskülönben megtaláljuk a rend- és szabadgyakorlatokat akármelyik fiuk számára irt könyvben, s a mondottaknak figyelembevételével alkalmazhatjuk.

Jegyezzük meg azonban ismét, és tartsuk szemünk előtt a szabadgyakorlatoknál is, hogy a tornázásnak az izmok erejét igénybe kell venni, mert a nélkül nincs hatása.

A németek tulóvatosan fogtak a leánytornázásba, de már ők is fölszólalnak ezen lanyhaság ellen. Így *Zedtler Mór* (Methodik d. Turnunterrichtes. Chemnitz. 1875.) «. . . . a leánytornázásnak épen nem szabad motozkálássá (Tändelei) fajulnia. A tornázásnál a leányoknak is erőt kell kifejteniök . . . . Az oly tanítás, mely minden megerőltetés nélkül jár, nem ér semmit . . . . A leánynak tornázási képessége igen nagy, sokkal nagyobb, mint a mennyire közönségesen becsülik . . .»

A szabadgyakorlatokkal azonban kevés hatást érhetünk el, s a tapasztalás is igazolja a tornaszerek alkalmazhatóságát és szükségességét.

A tornaszerektől mégis sokan nagyon félnek. Pedig e félelem csak a tárgynak nem kellő ismeretén alapszik, és egyáltalában nincs mitől félni.

Nézzünk csak szét és akarjunk látni. Ugy-e látunk széltiben leányokat korcsolyázni, lovagolni, persze a maguk módján. Tehetnék ezt, ha nem volna meg testükben a képesség? pedig a szertornázás legnagyobb részéhez kevesebb erőre, kevesebb mersz-re van szükség. No lám! és én azt hiszem, senki sem fogja tagadni, hogy korcsolyázni és lovagolni minden ép testű leány képes, habár gyenge is. Kivételesen még más példákat is látunk, melyek a nők tornázási képességét igazolják. Ravenstein Ágost (Volksturnbuch m. Frankfurt. 1868.) említi, hogy egy kilencz éves leány, Foucard Natalie, a lipcsei tornacsarnokban a rudhintán (trapez) 20 perczig folytonosan, pihenés nélkül, a legnagyobb biztossággal, nyugalommal és gyermekded kedvességgel végzett *harmincz* gyakorlatot (köztük nyiktámaszokat, mérlegeket, forgásokat stb.), a miért a

lipcsei tornászok babérkoszorúval tisztelték meg. Idézek egy kisebbszerű, de sokatmondó példát. Előre bocsátom, hogy a korláton támaszban *lóbálni* oly gyakorlat, melyet 8 éven alóli *fiuknak* sem igen szoktunk engedni. És ime, egy nem egészen 5 éves unokahugom, ki tornázni sohasem is látott, ezen gyakorlatot két egymás mellé tett karosszék támláján maga kitalálta s mulatságból tette.

De azért nem akarunk túlozni. Épen nem. Nem akarunk úgy tenni, mint hajdan Görögországban a dór törzsek, melyeknél a leányok is a nap hevében, öltözet nélkül, vagy a kis chiton-ban tornáztak.

Hanem igenis kivánjuk, hogy a leányok tornázzanak szereken is. Szükség van erre mulhatatlanul, mert e nélkül, különösen azon rövid idő alatt, melyet a tornázásra fordithatunk, nem érünk eredményt, sem a testi ügyesség s erő szerzése, sem a test egészséges fejlesztése tekintetében.

Előáll már most a további kérdés, hogy mily tornaszerek alkalmaztassanak?

Nem jól felelnénk, ha egyszerüen leltárát adnók bizonyos szereknek.

Szükséges, különösen, a szerek által a karok hajlító és feszitő izmait gyakorolni. Az előbbiekre alkalmat adnak a függésben tett gyakorlatok, az utóbbiakra a támaszban véghezvittek. És hol vannak mindennemű függésbeli és támaszbeli, a legnagyobb változatosságban előálló gyakorlatokhoz alkalmasabb szerek, mint a nyujtó és a korlát? És mégis, mi a leánytornázáshoz ezen szereket *nem ajánljuk*. Nem, mert nincs rájuk szükség, mert az azokon tehető, de leányoknak is való gyakorlatokat majdnem kivétel nélkül más szereken is meg lehet tenni, oly szereken, melyek sem a tanitót, sem a növendéket nem indítják arra, hogy a gyakorlatok megfelelő körén, a leánytornázást határoló vonalakon tulvágjon.

Itt vannak a lábtók, van rézsútos, viziránvos és függélyes. Sok, sok, nagyon sok gyakorlat van ezeken, mely az iskolapad és zongora mellett görnyedő szegény leánynak egészen uj világot nyit meg: az öntudatos testi tevékenység, a szabadmozgás melegitő,

bátorító, mondhatnám lelkesítő világát. Csak tessék — egy példában — két különböző alanyi állapotot elgondolni. Az egyik egy nőé, ki életveszélyből nem tud segítség nélkül menekülni, mert egy közönséges lábtón se föl-, se lemenni nem tud, nem mer. A másik egy vidor kis leányé, ki a tornateremben fölmegy (kézenlábon) a lábtó felső végére minden aggodalom nélkül mulatva, s azon boldog tudattal, hogy lám ő erre is képes. Pedig ezen föl- és lemenési gyakorlatok a legislegkönnyebbek közül valók. És a helyes módszer még ezeket is kihasználhatja egyuttal a tornázás magasabb czéljainak elérésére. Mert midőn a fölmenetelt szabályozza, vagy a szerint, hogy a lépések és fogások kimért ütemben tétessenek, vagy hogy egyenoldalú (jobb kéz, jobb láb egyszerre, bal kéz bal láb egyszerre), majd ismét ellenoldalú tagokkal történjenek: beleszoktatja, beleneveli a testet az öntudatos mozgásba, a lélek uralma alá helyezi a testet. És ez az igazi tornázás, ilyenekkel lehet elérni a helyes testi nevelést, nem pedig néhány chablonszerű kar- és lábmozgatással.

Nagyon sok, tervszerűen változtatott és helyes módszerrel kihasznált gyakorlat tehető a gyűrűhintán, a körhintán. És mindig a nélkül, hogy a leányoakt tulságosan erőltetnők, a nélkül, hogy szép, kecses fejlődésüket távolról is veszélyeztetnők.

Szakértelem, nagyon természetesen, szükséges hozzá. A ki nem képzett és nem gyakorlott tornatanító, az nem fog helyes eredményre jutni a legalkalmasabb szerekkel sem, a legjobb könyv alapján sem. Épen úgy, mint a hogy értelmetlen vagy tudatlan zenetanítónak hiába adunk Bösendorfert és zongoraiskolát a kezébe.

Említsük föl még azon szereket, melyek a lábak gyakorlatára szolgálnak. Mert az általános, egyenszerű, arányos testképzés megkivánja, hogy egyaránt gond fordíttassék a felső és alsó végtagok arányos képzésére.

Először is: ugrani kell a leányoknak is, még pedig nem keveset. Természetes, hogy az ugrási gyakorlatokat is kellő módszerrel kell alkalmazni, s hogy a leányoknál nem szabad sem a lehető legmagasabb, sem a lehető leghosszabb ugrásokra töre-

kedni, s nem szabad a leányokat ugrásban versenyeztetni, nem szabad az ugrásokat mesterségesen fokozni. (Így a rudugrás és a tulajdonképeni mély ugrás kizárandó.) A szabadugrástól azonban, akár magasba, akár távolba, nem kell félni. A mily magasra valaki lábizmai segélyével föl birta testsúlyát vinni: azon magasságról való leugrásban a test esését lábizmaival könnyen föl birja fogni. Ez nagyon egyszerű. Csak a helyes felugrásra, helyes testtartásra és helyes leugrásra kell nagy gondot fordítani.

A szabadugrásban való szerek tehát bőven alkalmaztatnak. Ellenben nincs szükség a lóra, melyen leányok úgyis kevés gyakorlatot tehetnének, s kizárandó a bak teljesen.

Nagyon jó szolgálatot tesz a ramasz, máskép támfa, t. i. kerek, vagy kissé lapos tetejű gerenda, mely $1^1/_2$—2 láb magasan lábakon nyugszik. Ezen tétetnek az úgynevezett lebegő állások és járások, voltaképen egyensúlytartási gyakorlatok. Ne gondoljuk, hogy ez egyensúlyzás komédia vagy csak betanult ügyesség, mert ez egyensúlyzás is épen úgy, mint az egyenes testtartás, izomerőn, s a testmozgás fölötti uralmon alapszik. Hisz a kötéltánczos sem tud, akár a földön is, lábán megállani, ha esetleg betegség folytán izomereje elhagyta.

Jó hasznát lehet venni a közönséges mászószereknek, a csigakötélnek, a rövid kötélnek, lapdáknak stb. is. Szóval elemi fiuiskolák számára berendezett tornatermet vagy helyet s annak szereit tökéletesen jól lehet a leányok tornáztatására használni.

De minek részletezzünk tovább. Csak érinteni akartunk egyet-mást, annak illustrácziójául, hogy a leányokat tornaszereken is lehet és kell, nekik megfelelően, gyakoroltatni. Hogy csakis ez által érjük el az izomerőnek szükséges igénybevételét, a gyengéd elfárasztást. Csak ezek segélyével ébreszthetjük leányainkat is a mozgásban öntudatos tevékenységre, a mi lelke a valódi tornázásnak, s a mi nélkül a tornázás esetleg izomerősítés, de nem testi nevelés, vagy pusztán csak időrablás, legfeljebb untató táncz.

Matolay Elek.

KÖNYVISMERTETÉS.

A műveltség fejlődése Magyarországban 889—1849. Irta dr. *Kerékgyártó Árpád*, kir. tud. egyet. tanár. (I. kötet: 889—1301.) Budapest, 1880. Kiadja *Kilián Frigyes* m. kir. egyet. könyvárus. 8. 559. lap.

Kerékgyártó Árpád, egyetemi tanár ismert nevű munkása történeti irodalmunknak. Dolgozataiban nem tárt föl új igazságokat új források nyitása, vagy a meglevőknek helyesebb fölfogása által; beéri azzal, hogy a meglevö ismereteket terjeszti, biztos alapot nyujtván a tudománynyal foglalkozóknak, melyre azután tovább építhetnek. De azért nem kompilátor, mindenütt nyomában jár az adatoknak, az első forrásokból dolgozik, s különösen történetünk régibb korszakainak kútfőit kitünő részletességgel, nagy tájékozottsággal ismeri. Azonban egy közös nagy fogyatkozása van munkáinak: a tudós szerző alig bir számbavehető érzékkel az előadás művészete iránt. Dolgozatai bő okulást nyujtanak ugyan, de nem gyönyörködtetnek. Történeti hűségre törekszik, s ezt el is éri, de csak azon fokig, hogy az adatokat lelkiismeretesen megrostálja s minden elfogadható, fölhasználható adatot fölhalmoz; azonban a multról, annak egy-egy mozzanatáról képet alkotni nem bir. Könyvei teljesen megbizhatók; de alig van történetirónk, a kinek munkái nehezebb és élvezhetetlenebb olvasmányul szolgálnának, mint az övéi. „*A műveltség fejlődése Magyarországon*“ Kerékgyártónak eddigelé legnagyobb szabású munkája; még az ötvenes évek végén kezdte meg annak kiadását füzetenként. A munka lassan haladt, s 1865-ben a második kötet második füzetével abban is maradt. Jelen munkája a réginek átdolgozott folytatása; első füzete még 1876-ban jelent meg, s ma a negyedik füzettel az Árpád-korszak

műveltségtörténete befejezetten fekszik előttünk. Bő anyagát a szerző két korszakra, a vezérek és királyok korszakára osztva, tárgyalja a modern államélet alkotta alosztályokban. Külön-külön fejezetekben értekezik: az államterületről, népességről, alkotmányról, kormányzatról, magán- s büntetőjogi állapotról, törvénykezésről, közrendészetről, hadügyről, pénzügyről, nemzetgazdaságról, szellemi műveltségről, egyházról, s végre a küldiplomacziáról s a források adatait e fővonalak alá csoportosítja. A munkát lelkiismeretesen ajánljuk mindazoknak, a kik hazánk történelmével akár kedvtelésből, akár hivatásuknál fogva komolyan foglalkoznak; az iskolai könyvtárakból pedig egyáltalában nem lenne szabad hiányoznia. Mutatványképen közöljük azt a kisebb fejezetet, a mely *az Árpád-kori leánynevelő-intézetekről* szól:

«Leányok az apácza-monostorokban nyertek oktatást. Erről IV. Incze 1246. nov. 13. kelt iratában különösen gondoskodott, rendelvén: hogy ha fiatal leányok, vagy idősebbek is, de fogékony eszűek vannak a monostorban, az apát-asszony, ha jónak látja, taníttassa őket a tudományokban, alkalmas és ildomos tanítónőt rendelvén melléjök. Az apáczamonostorok közül legrégibb volt nálunk az 1025-ben alapított veszprémi. Peleskén, Zalavármegyében, Bánfi Arnold 1234-ben alapított szintén egyet a domokos-apáczák számára. Ugyanezen rendieknek nyulszigeti épületeit 1252-ben fejeztette be IV. Béla, hova leánya, Margit herczegnő, Veszprémből átköltözött, fenálltak még ilyenek a hézagos tudósítások szerint: Tormován és Váradon, továbbá a Klára-szűzek számára Budán, Nagyszombatban és Pozsonyban.»

«A leányok tanításáról ily intézetben egyetlen forrás, a Margit-legenda ad fölvilágosítást, miből tán következtetést vonhatni az oktatás mibenlétére a többi nőmonostorokban is. Hogy ezekben nem-apáczák is taníttattak, kiderül onnan, hogy IV. László korában a nyulszigeti zárdában 16 oly leány találtatott, ki tiz éves kora előtt jutott a monostorba. A Margit-legenda IV. Béla leányának zárdai oktatásáról ezeket foglalja magában; «Soror Olimpiadis asszony volt sz. Margit asszonynak dajkája, nevelője és mestere. (És ismét) Katerina apácza, ki vala cantrix (éneklő), volt sz. Margit mestere. — Olimpiadis asszony leányával, Erzsébettel *egy könyvben tanult*. — Erzsébet Bodomérei Tamás ispán úr és Olimpiadis asszony leánya vala a sz. Margit társa, és egy könyvben olvasnak, tanulnak vala, — Soror Judit Ipolt ispán leánya volt Margit társa

gyermekségétől fogva; egymástól *imádságot tanultak.* — Margit még jól nem szólt. Ez időben *kezde tanólni az a b c-t,* és kevés időnek utána igen jól kezde tanulni és *énekelni* az egyéb kisded leányokkal. — Katerina apácza tanítá őket először diákul. — Judica vasárnaptól nagyszombatig minden nap *megolvastatta Margit a passiót.* — Margit hallván s miképen meg vagyon irva sz. Tamás kanturiai érsek levelében . . . *A régi sz. atyák tökéletességéről olvassák:* istent szeretni, magát megutálni, senkit meg nem ítélni. — Margit igen hozzá voná e tanulságot. Eszében forgatja gyakorta és *néha egyebekkel is beszéli az ő nemzetének, elejének életöket, szt. István király életét, szt. Imre herczeg életét, sz. László király életét, szt. Erzsébetnek az ő barátjának és szerelmes nejének életét,* és esedezett, hogy ő érdemlene lenni az ő nyomoknak és érdemöknek követője. — Nagycsütörtökön *olvas vala zsoltárt, Hallgatta nagy kívánsággal a szt. atyák életét s egyéb szentek legendáját.* Annak utána elment a sororokhoz *a művelőházban,* s megmondja nekik a szentek életét s inti őket, hogy ők is azonkép élnének. — Egy időben Margit hallgatnája szt. Jakab martir kínját. — Judica, Ipolt ispán leánya volt Margit társa gyermekségétől fogva s *megkérdik vala egymástól, ki mint olvas.*"

«Ennyiből állott az apácza-monostori oktatásnak lényege. A mi itt figyelmet ébreszt, az nem a tanítás *imára, énekre, betűismeretre* és *latin nyelvre,* hanem a *magyar olvasmányok* nagy tömege, mely a *szent irást,* a *szentek életét* és jeles *őseinek* történetét foglalta magában. Hová lettek ezen emlékek, ha léteznének, a magyar nyelvnek megbecsülhetetlen kincsei?»

Népszerű egészségtan. Irta dr. *Erismann Frigyes.* Az eredeti második kiadás után fordította dr. *Imre József.* Az eredetivel összehasonlította dr. *Fodor József.* Budapest, 1880. Megjelent a m. kir. term. tud. társulat könyvkiadó vállalatában.

E könyv, ép úgy mint a Reclus munkája, bizonyságul szolgál arra nézve, hogy a természettudományi társulat mennyire igyekszik könyvkiadó vállalatában irodalmunk s az olvasó közönség igényeinek eleget tenni. Az egészségtani vizsgálódás még igen fiatal, lételét legnagyobb részben a jelenlegi nemzedéknek köszön-

heti, s nem szilárdult meg még annyira, hogy az egészségrontó tényezőket mind meg lehetne jelölni, s az élet minden előforduló viszonyaira utasításokat adhatna. Azért csalódnék az, a ki Erismann könyvét ezzel a reménységgel venné kezébe. De a figyelmes és gondolkodó olvasó megtudhatja belőle mindazt, a mit az egészségtan, e fiatal tudomány ma már tanulságul adhat, megismerheti belőle mindazon veszedelmeket, melyek megelőzése vagy elhárítása akár családjában, akár működési körében minden öntudatosan élő embernek föladata.

Erismann egészségtana külföldön egy évnél alig hosszabb idő alatt második kiadást ért; az egész német irodalomban nagy tetszésben és a tudományos körök elismerésében részesült; a bajor, badeni és osztrák miniszteriumok hivatalosan ajánlották tankönyvül, s iskolai és tanítói könyvtárakba megszerzésre. E nagy siker maga is mutatja, hogy mily nagy szükség volt egy könnyen érthető, minden művelt ember által használható útmutatásra az egészségtan kérdéseiben, és hogy mily szerencsés volt e munka szerzője föladatának teljesítésében. Ha a mi közönségünk is belátja az egészségtan nagy fontosságát, a köz- és magánegészségügy javításának jelentőségét társadalmi és nemzetiségi tekintetben, akkor e könyv kiadásának valóban oly országos haszna lehet, minőt a legszigorúbb s leghelyesebb hatósági vagy törvényhozási intézkedésektől sem várhatunk. E könyv minden művelt embert érdekelhet ugyan, s nemesen népszerű előadásánál fogva mindenki meg is értheti; de főképen a vidéken volna kívánatos elterjedése, hol az egészségügynek javítása még nehezebb, mert több előítéletbe s téves nézetbe ütközik. Ezért első sorban is tanítók s lelkészek, községi s megyei tisztviselők olvasmányául nem ajánlható eléggé.

A munka két főrészre oszlik: első rész: az élet általános föltételeiről szól; a második az élet föltételeiről a különböző korosztályokban. E két részhez függelék van csatolva a járványos betegségekről. Az első részben külön-külön fejezetek szólanak: a levegőről, a talajról, az éghajlatról, a társaságban való együttélésről falun és városban, a lakóházról, a ruházatról, a bőr ápolásáról s fürdésről,

továbbá a táplálkozásról. A második rész három fejezetének címei: a gyermekkor, az iskola, a foglalkozás. Az iskoláról szóló fejezet a következő kérdéseket tárgyalja: a gyermekkertek mint előkészítők az iskolára; az iskolábajárás hatása az egészségre; az iskolák jelenlegi szervezetének hiányossága; az iskolásgyermekek kedvezőtlen viszonyai otthon; a fönálló tanításmód hiányai; iskolások betegségei (táplálkozásbeli zavarok, a gerinczoszlop elferdülése, rövidlátóság, tüdővész, zavarok a vérkeringésben, elmebajok); az iskolai egészségápolás föladata (az iskolai pad, a terem nagysága, szellőztetése, fűtése, világítása), az iskola épületének terve, a tanításmód javítása, testgyakorlat.

Reméljük, hogy az olvasásnak újabb időben nálunk is fölébredt s folyton erősbödő vágya az ismeretek ezen oly nagy gyakorlati fontossággal biró ágára is ki fog terjeszkedni, s így e könyvnek módjában lesz megtenni azt az üdvös hatást, melyet a benne foglaltak minden olvasójára gyakorolnak.

A föld. A földgömb életjelenségeinek leirása. Irta *Elisée Reclus* Az eredeti negyedik kiadás után fordították *Király Pál* és *Révész Samu*; az eredetivel összehasonlította *Hunfalvy János*. Kiadja a magyar term. tud. társulat. I. kötet 1879. II. kötet 1880. Budapest.

A kir. magyar természettudományi társulat, mely könyvkiadó vállalatában már oly sok jeles, szépen és népszerűen irt munkát bocsájtott közre, s így valódi kincsekkel gazdagította irodalmunkat, helyesen cselekedett, midőn elhatározá, hogy Elisée Reclus nagy munkáját lefordíttatja és kiadja. «Reclus — így jellemzi őt Hunfalvy János a magyar kiadáshoz írt előszóban — kitünő tudós s egyszersmind kitünő iró. Nemcsak a franczia s a többi latin eredetű nyelveken írt könyveket forgatta, hanem az angol és német szakmunkákat is jól ismeri. Sokat buvárkodott a könyvtárakban, de ép oly sokat buvárkodott a természetben is. Folyvást gyarapitotta ismereteit a könyvekből, de azután ujra meg ujra visszatért a természet ölébe, hogy a föld életének különböző nyilatkozásait, a természeti tünemények befolyását és összefüggését közelről megfigyelhesse és tanulmányozza s egyszersmind a a törvényeket is kifürkészhesse, melyeknek azok hódolnak. Tehát a földi élet jelen-

ségeit nem csupán leírásokból ismeri, hanem mint szemtanu is megfigyelte; azért nemcsak helyesen tudja azoknak mivoltát és folyamatát, leírni, de oly elevenséggel, oly közvetlenséggel is ecseteli, mint személyes tapasztalait és élményeit. Munkájának minden szakasza tanuskodik ép e közvetlenségről, mely az olvasót elbájolja. Igazán mondhatjuk, hogy Reclus munkája a nemes lelkesedés, a személyes ihlettség terméke. Nem oly mesterkélt, oly tárgyiasan elvont munka, mint Humboldt «Kozmos«-a, mely a természetet a maga nagyszerű nyugalmában, rendíthetetlen törvényességében akarja visszatükröztetni, hanem oly munka, mely a természetet mintegy emberi érzékekkel, emberi indulatokkal és szenvedélyekkel ruházza föl. A tartalom gazdagságának és változatosságának megfelel az alak ragyogó szépsége és bája. Reclus alapos tudós, de egyuttal dus fantáziával is meg van áldva, s a nyelvvel oly mesterileg bánik, hogy még a franczia írók közt is kevés van hozzá fogható. Munkájának némely részletei oly műremekek, minőket csak jeles költők képesek alkotni.»

A két kötetes munka tartalma és beosztása röviden a következő: Az első kötetet a kontinenseknek, a másodikat az Oczeánnak, atmoszférának és az életnek czímével különbözteti meg. De a kötetek e czímei csak a legnagyobb általánosságban fejezik ki azoknak tartalmát. Ugyanis az első kötet négy részre oszlik: az első rész a föld csillagászati és geologiai viszonyait tárgyalja röviden; a második rész a földségek vízszintes és domborzati viszonyait írja le részletesen; a harmadik a viz körútját tárgyalja; végre a negyedik rész a földalatti erők működésének jelenségeit ismerteti meg. Különösen a hegységek, a jégárak (Gletscherek), a források és folyók, a vulkáni kitörések s a földrengések vannak érdekesen és bőven leírva. A második kötet három részre van osztva: az első részben a tengerek és mozgásaik, a tengerpartok és szigetek; a másodikban a légkör és légköri tünemények, a légáramlások és orkánok, a felhők és esőzési viszonyok, a zivatarok, a légmérsékleti és éghajlati viszonyok vannak leírva; végre a harmadik részben a növényzeti és állatországi viszonyok vannak tárgyalva, s azután kimutatja a szerző, hogy mennyiben függ az emberi nem az őt

környező természeti viszonyoktól, s mennyiben hat vissza az ember a föld átalakítására, elsajátítására és szépítésére.

Látnivaló, hogy a könyv beosztása nem igen különbözik a természettani földrajzot tárgyaló munkák általánosan elfogadott beosztásától. De tárgyalási módja által azután hatalmasan föléjök emelkedik. Valóban, ha van munka, mely a természettani földrajzot minden művelt emberrel megkedveltetni képes, úgy ez bizonyára Reclus munkája. Nem riasztja vissza az olvasót rideg számés névsorokkal; ellenkezőleg oly kellemes olvasmányul kinálkozik, akár valami regény, s e mellett mégis oly alapos, hogy a legtudósabb ember is tanulhat belőle, és mindenütt a legujabb kutatások eredményeit foglalja magában. A szép előadást szép fametszetek és színnyomatú műlapok kisérik, térképek, keresztszelvények, tájképek stb., melyek mind érdekesek és tanulságosak. A nyomdai kiállítás is olyan, hogy valódi díszmunka; sokkal szebb mint a franczia eredeti, úgy hogy a Franklin-társulat, melynek nyomdájából a magyar kiadás kikerült, a párisi hasonnemű intézetekkel derekasan versenyez. S a magyar közönség a természettudományi társaság révén oly olcsón jut e nagy és díszes munkához, hogy a szépen bekötött példányért sem fizeti egy harmadrészét annak, a mibe az eredeti franczia kiadás kerül.

Franklin-könyvtár. I. *Duruy Victor:* Világtörténelem. Átdolgozta és Magyarország történetével bővítette dr. *Ballagi Aladár.* Budapest 1880. Franklin-társ. — II. *Jules Verne:* A föld felfedezése, a leghiresebb útazók története a legrégibb időtől a XVIII. századig. Fordította s tárgymutatóval ellátta dr. *Brozik Károly.* Budapest, 1880. Franklin-társaság.

A Franklin-társaság az elmult év elején egy új irodalmi vállalatot indított meg *„Franklin-könyvtár"* czímen. A tudományos ismeretek mezejéről — így szólnak a kiadók az első kötet mellé adott tervrajzukban — *válogatott munkák* sorozatát nyitjuk meg oly szándékkal, hogy közönségünk *minden művelt*, vagy műveltségre törekvő tagjának néhány év alatt *becses házikönyvtárt* adhassunk által. Úgy gondoljuk, hogy a különböző művek szakszerű kiválasztásával és tetszetős tárgyalásával azoknak is igen lényeges szolgálatot teszünk, kik alapos és rendszeres iskolai képzésben vagy ke-

vésbbé részesültek, vagy a kiknek polgári állása a rég megtanult, de már idestova elfelejtett ismeretanyagnak utánpótlását más módon mint önképző olvasás útján nem engedi meg. *Ép ezért az e sorozatban megjelenendő egyes művek kiválasztásánál különös figyelemmel leszünk arra, hogy azok megértésére az úgynevezett tudományos képzettség ne legyen okvetlenül szükséges;* mihez képest a munkák mindenike vonzó és könnyen érthető modorban dolgozza föl a tudomány anyagát, hogy így az olvasó könnyű szerrel, a verejtékes munka mellőzésével gazdagíthassa ismeretkörét. — «Franklin-könyvtár»-unk minden kötete a tudomány egy-egy ágát a *maga egészében* fogja tárgyalni és felölelni. *Kötetenként* is megszerezhető lesz; a többi kötetek megszerzésének kötelezettségéről szó sincsen.»

Az adott programmhoz híven a föntemlített két munka jelent meg a Franklin-könyvtárban, s a szerkesztő-kiadók választását helyesnek tartjuk. Úgy Duruy világtörténete, mint a fölfedezések története Jules Verne-től nemcsak kétségtelenül hasznos, hanem egyúttal kellemes olvasmányául is szolgálhat a közönségnek.

I. Világtörténeti munkákban amúgy is szegény irodalmunk. Bajza világtörténetének megszakadása óta alig termeltünk egyebet, mint száraz, lelketlen, a tanulóknak is inkább gyötrésére, mint okulására szolgáló iskolai kézikönyveket. Az újabb időben keletkezett s a kolportage nagy dobjával hirdetett «füzetes, illusztrált világtörténeteinknek» még több az aljuk mint az értékük. Hijával vannak a művészi földolgozásnak ép úgy, mint a tudományos megbizhatóságnak. Óriásra szabott terjedelmüknél fogva pedig végük beláthatatlan, problematikus. Ilyen viszonyok között Duruy Viktornak dr. Ballagi Aladár által átdolgozott s bővített világtörténetét a legajánlatosabb e szakbeli könyvnek tartjuk mindazok között, a melyek eddig magyar nyelven megjelentek. A lehető legszűkebb körözetben (664 lapon) határozott, világos képet nyujt a világtörténeti nagy események folyásáról — és élvezetes olvasmányt. A kitünő franczia iró adattengerbe nem merül; a mult idők vizsgálatában megedzett szeme kikeresi a leglényegesebb vonásokat, s kivált a korjellemzésben remekel, midőn az eseménye-

ket a vezéreszmékkel, az eszméket az alakító világszellemmel akként veti egybe, hogy e főpontok körül az elszigetelt tények is határozott alakokban kristályozódnak. Ez a nagy tehetség bélyege, mely mindent átölelő tárgyismerettel s finom tapintattal az egyes jeleneteket úgy csoportosítja, a szétszórt eseményeket úgy válogatja össze, hogy színaranynyá válik kezében még holmi apróság, egy-egy anekdota is, melyet közönséges író értéktelen lom gyanánt dobna félre.

Duruy részrehajlatlan; de részrehajlatlanságáról nem lehet mondani, hogy az alanyiság, a meggyőződés, a mély erkölcsi érzet hiányából eredne. Az a ridegség, mondhatnók közönyösség, mely Ranke műveit dérrel vonja be, egyáltalában nem jelentkezik nála; sőt a franczia történelemről szóló részeknél érezzük a pártszolgálattól mentes hazafiui érzés hevét, melylyel oly vonzóvá tudja tenni nemzeti történelmét. De azért Duruy sokkal kegyeletesebb a mult eseményei iránt, hogysem hatás kedvéért, mint fényes elméjű kortársa, Lamartine tette volt, meghamisításukra vállalkoznék. Megadja mindenkinek a magáét s tárgyilagossága minden tényt azon gondolatkörben szemléltet, melyben fogamzott s megérlelődött.

Nyelvezete virágos, ékes; de a sujtásozás művének csak szépségeit emeli, nem rontja meg arányait. S bár mélyebb elemzés itt-ott fogyatkozásokat födözhet föl munkájában, be kell vallani, hogy a hiányokat szépségek takarják.

Az ilyen munka, ha idegen tolmácsolója kerül, megkívánja attól, hogy külső-belső ékességeit eredeti fényében, pompájában adja vissza. S ez nem könnyű föladat. Azok a szellemes, apró franczia mondatkák, melyek kevesebbet mondanak, mint a mennyit elhallgatnak, magyarul igen gyakran csak körülírva, vagy épen más fordulattal adhatók vissza: fején találni a szöget bajos dolog s könnyen elvéthető.

Az átdolgozó emberül megfelelt nehéz föladatának.

II. A Franklin-könyvtár második kötete a nálunk annyira elhanyagolt földrajzi tudomány egy ágának, a *föld felfedezése történetének* van szentelve. Verne az ép oly mulattató mint tanulságos regényeiről nálunk is eléggé ismert, szellemes franczia író e művé-

ben némileg új oldalról mutatja be magát. Míg regényeiben a földrajzi, természettani s általában tudományos czél a költészet s néha a lehetetlenségbe csapongó képzelődés megnyerő tarka köntösében jelen meg: itt a történeti és földrajzi igazság teljes valóságában van adva, s a regényírótól csak a vonzó előadásmódot vette át a szerző.

A munka első része az ó- és középkor utazóit, a második rész az újkorbeli felfedezőket, a föld körüli utazásaikat ismerteti. A legelső fejezet rövid tudósítást ad a Kr. e. kor néhány nevezetes utazójáról, kik természetesen csak a Földközi-tenger partjai közelében s a nagy kontinensek közepén jóval innen maradtak. A Kr. u. első kilencz század utazói nem igen mentek túl e nyomokon. A következő három század a magas északot tárta föl némely európai utazók előtt. Az első nagyobb utazó, a ki Keleten egész Ázsián át Khináig és Japánig hatolt, a híres velenczei *Marco Polo*, míg *Ibn Batuta* Észak-Afrikát, a Veres-tenger medrét s *Jean de Béthencourt* az Atlanti-tenger szigeteit keresi föl. A láthatár egyre tágul a kalandvágyó és tudományt szomjazó emberiség előtt. *Kolumbus* és *Vasco de Gama*, eme legnagyobb felfedezők, Amerikát és Kelet-Indiát ajándékozták Európának. Eddig a könyv első része.

A második rész az e nagy utazók által megtört nyomokon a további kutatások részleteit s az egyes gyarapodó fölfedezések leírását tartalmazza: Közép-Amerika meghódítóinak, a föld első körülhajózójának, Magellhaensnek, az északi-sarki utazóknak, az Atlanti- és Csendes-Oczeán kalandorainak és kalózainak, a gyarmatosítóknak, és kereskedő-hajósoknak mind egyenként különkülön fejezetek vannak szánva. A munka 464 tömött nyomású lapra terjed; tehát aránylag rövidre fogva adja elő a felölelt tárgyat. Nem csekély érdeme szerzőnek, hogy e rövidség — mivel szabatossággal és világossággal párosul — legkevésbbé sem szolgál a mű teljességének és élvezhetőségének rovására.

GYAKORLATI TANÍTÁS

A TÖRTÉNELMI OKTATÁS KÖRÉBŐL.

I.

Egyiptom.

Összekötés. Czél. N! Melyik földrész térképe ez? Ázsiáé. Jelöld ki e térképen azokat az országokat, melyeknek a történetét már tanultuk. Kezdd keleten! — Sina és Japán, India, Kaldea, Palesztina és Feniczia, Asszíria, Média és Perzsia. — Ezek az országok, melyik földrészen fekszenek? Ázsiában.

Eddig tehát *ázsiai országokról* tanultunk, most átmegyünk a szuezi szoroson Afrikába s egy *áfrikai országról, Egyiptomról fogunk tanulni.*

Első egység. Az ország alapítása. Elbeszélés. A mesés régi korban Ázsiából a szuezi szoroson át sémi faju emberek vándoroltak a Nilus mellékére. A bevándorlók megszerették a Nilus partjain elterülő gazdag vidékeket s azokat magoknak elfoglalva alapították Egyiptomot. Első főhelyük *Memfisz* volt a Nilus deltájának egyik csúcsán. E hatalmas folyam fontosságát már első királyuk *Ménesz* (kb. 4000 Kr. e.) észrevette; ő volt a ki a Nilust először szabályozta, s annak mellékén csatornákat készíttetett. A Nilus különben az egyiptomiak műveltségének is főindítója lett, mert p. o., hogy megtudhassák, mikor következik be a folyam áradása, rá kellett jönniök az időszámlálásra, s hogy földjeiket öntözhessék a csatornázásra s ismét ennek folytán a föld mérésre. A Nilus volt az oka annak is, hogy országukat oly kerületekre osztották, melyek mindegyikének meg volt a Niluson a maga kikötője s e mellett a maga csatornahálózatja.

Magyarázat. Földrajzi. N! Jelöld ki a szuezi szorost! Jelöld ki Egyiptom határait? Melyik Egyiptom egyetlen folyama? Honnan ered a Nilus? A Nilus két ágból ered. A fehér Nilus Közép-Afrika nagy tavaiból, a kék Nilus az abessziniai fensíkon. A két ág Khartumnál egyesül s Alsó-Egyiptomban ismét több ágra, — delta — oszolva ér a Középtengerbe. A Nilus nyugoti partjain elvonuló hegyláncz, mitől védi Egyiptomot? A Sahara futóhomokjától. Hát a keleti partján elvonuló hegyláncz, miktől választja el? Azoktól a pusztaságoktól, melyek

az arab tenger mellékén elterülnek. A Nilus évenkint ki szokott áradni. Áradása juliustól—októberig tart. Ez alkalommal a folyam a hegyekből magával ragadott jó földdel beborítja a partmellékeket, s azokat rendkívül termékenyekké teszi. Egyiptom a Nilus ajándéka.

Műveltségtörténeti. Egyiptom műveltségét is a természeti viszonyok idézték elő. Sina lakosai micsoda folyók mellett telepedtek meg? Hát a hinduk? Hát a perzsák? A régi népek mind folyók mellett telepedtek le. Miért? A víz úgy-e szükséges volt ép úgy az állattenyésztéshez, mint a földmíveléshez s átalában szükséges az egész emberi élethez. E mellett jó közlekedési eszköz. Lehet rajta hajókázni, árukat szállítani stb. Egyiptomban is a Nilus mellé telepedtek ez emberek; ennek az áradásai kényszerítették őket, hogy egy helyen lakjanak. Miért? Vigyázniok kellett, hogy oly helyre telepedjenek, melyet a víz el nem ér, s az ily helyet aztán nem örömest hagyták el. A Nilus áradásai kényszerítették őket arra is, hogy az áradások idejét pontosan meghatározzák. (Időszámítás.) Majd mikor tapasztalták ez áradások jótékonyságát, igyekeztek annak hasznát venni. Mívelték a földet, csatornákat készítettek. De hogy csatornákat készíthessenek, a földet is föl kellett mérni. (Mértan.) E mellett használták a Nilust közlekedési eszközül is. Ez volt az oka, hogy az ország minden részének kikötője volt a Niluson.

Megtanítás. Micsoda fajú emberek vándoroltak be a legrégibb korban Egyiptomba? Hol alapították Egyiptomot? Melyik város volt első főhelyük. Ki volt első királyuk? Mit csinált Ménesz a Nilussal? Mi volt az egyiptomiak műveltségének főindítója? Miért? Hogy osztották föl Egyiptomot? Beszéld el kérdések nélkül.

II. Egység. Az egyiptomiak vallása és épületeik.

Elbeszélés. Vallásuk abból állott, hogy a napot, holdat imádták, s ezeken kívül még némely állatokat is. Így tisztelték az ökröt, melyet a földmívelésre, a kutyát, melyet nyájaik őrzésére, a macskát, melyet az egerek pusztítására használtak, továbbá az ibiszt mely a kigyókat, s az ichneumont, mely a krokodilokat pusztította. Hitték a halhatatlanságot is, ezért a holt testet bebalzsamozták, hogy sokáig fennmaradjon (mumia.) A halottat be kellett mutatni a biráknak, kik csak akkor engedték meg a tisztességes temetséget, ha a halott jó életü volt.

Az egyiptomiak részint királyaik temetőhelyéül, részint vallási helyiségekül roppant épületeket emeltek. *Khufu*, *Khafra* és *Menkera* nevü királyaik építették a legszebb gulákat, melyek közül a legnagyobb 137 ^{m} magas. *III. Amenemha* pedig a Moeris tavát csináltatta, s egy oly *útvesztő* (labirinth) épületet, melynek számtalan szobáiból kijutni nem lehetett. Voltak még *obeliszkjeik* is, melyek többnyire egy darab gránitból faragott négyszegletü oszlopok voltak. Az ily roppant épületek miatt sok szegény embernek kellett elpusztulni. A legnagyobb gulát 40 év alatt építették s évenként százezer ember dolgozott rajta.

Magyarázat. Az egyiptomiak földmívelők voltak s vallásuk is foglalkozásuk következménye. Imádták a természeti erőket, melyekről tapasztalták, hogy a földmívelésre hatással vannak. Imádták a napot, holdat, melyeknek járása szerint idejöket mérni megtanulták. Imádták az állatokat, melyeknek segítsége nélkül a földmívelés lehetetlen lett volna.

Építkezéseik csak emberi erő felhasználásával történtek, nem úgy mint ma, mikor a gépek ereje annyi emberi erőt nélkülözhetővé tesz. Ebből következik, hogy az egyiptomi épületek nagysága a királyok zsarnokságának s az egyes emberek szolgaságának a nagyságát is mutatja. Ez épületek közül a gúla ilyen volt : — az obeliszk : — ilyen.

Megtanítás. Miből állott az egyiptomiak vallása ? Micsoda állatokat tiszteltek ? Hitték-e a halhatatlanságot ? Mit kellett a holttesttel tenni ?

Mi czélból építették a gúlákat, obeliszkeket stb. ? Hogy hivták azokat a királyokat, a kik a legszebb gúlákat építették ? III. Amenemha mit csináltatott ? Mik voltak az obeliszkek ? Meddig dolgoztak a legnagyobb gúla építésén ?

Beszéld el kérdések nélkül. Összefoglalás. (I. II.)

III. Egység. Az egyiptomi néposztályok. A birodalom bukása.

Elbeszélés. A nemzet tagjai közt itt is egyes osztályok voltak, mint Indiában. Leghatalmasabb volt a papok osztálya, azután a katonáké, s úgy következtek az iparosok, földmívesek, pásztorok. Mindenki apja mesterségét tartozott követni. A papok igen tudósok voltak, s tudtak írni is. Írásuk vonalokból s az egyes tárgyak ábráiból állott.

III. Tothmes királyuk alatt már *Thebe* volt az ország főhelye, ez a király az akkor ismeretes népeket mind meghódította s egész az Indusig kalandozott. Majd a Nilus deltájában fekvő egyes városok lettek a birodalom főhelyeivé, s maga az ország is hanyatlani kezdett. *Minepta* nevű faraójok alatt történt a zsidók kivándorlása. Másik nevezetes királyok volt *Necho*, ki a szuezi csatornát kezdte ásatni. Egyiptom végre a persák uralma alá jutott s a szuezi csatornát is már *I. Dareios* persa király végeztette be.

Magyarázat. Emlékezzetek vissza, mit tanultunk Indiáról. Hogy állottak ott elő az egyes néposztályok ? Itt is ugyanazokból az okokból ugyanazok az eredmények következtek. Írásuk többféle volt, a mint a papok írtak azt szent, vagy papi írásmódnak (hieroglifnek) nevezték. Ime :

Farao ez nem tulajdonnév, hanem az egyiptomi királyok méltóságneve. Annyit tesz = király.

A szuezi csatorna az arabs vagy Veres tengeröblöt köti össze a Földközi tengerrel. Ennek a tengeri útnak a fontosságát már régen belátták. Fontos ez út a kereskedelmi hajókra, mert ezek félannyi idő alatt eljutnak a szuezi csatornán keresztül Indiába. Nem kell Áfrikát megkerülniök. A régi szuezi csatornát azonban eltemette a homok s az egészet elfeledték, s csak a legújabb időben építették meg újra e csatornát a franczia, egy franczia mérnök *Lesseps Ferdinánd* vezetése alatt.

Megtanítás. Voltak-e itt is a nép közt egyes osztályok ? A papok tudósok voltak-e ? Tudtak-e írni ? Írásuk miből állott ? III. Tothmes alatt melyik város volt az ország főhelye ? Thebe után micsoda városok lettek a birodalom főhelyei ? Ki volt ekkor nevezetes király ? Mit kezdett ez építtetni ? Ki végezte be a szuezi csatorna építését ?

Beszéld el az egészet. Összefoglalás. (I., II., III. Egys.)

II.

Hellász.

Ismétlés. (Egyiptom alapítása. Vallás. Építési emlékek. Néposztályok. Egyiptom bukása.)

Összekötés. Czél. N ! A Földközi tenger micsoda földrészek közt fekszik? Hol van Egyiptom ? Micsoda félsziget van Egyiptommal csaknem szemben ? A balkáni félsziget. Ennek a déli részén fekszik Hellász, vagy másképen a hellenek, görögök országa. Most *Hellász történetét fogjuk megtanulni.*

Első egység. Hellász földje. A jónok s a dórok.

Elbeszélés. Egyiptommal csaknem szemben, a Földközi tenger másik oldalán, terül el a balkáni félsziget déli része, mely a körülötte levő szigetekkel együtt alig terjed kétezer négyszög mérföldre. E kis földrészt maga a természet egyes kis országokra osztotta föl. E tájakon élt a görög vagy hellen nemzet csakugyan több apró törzsre s országra oszolva. Legnevezetesebb törzsek voltak a *jónok* és a *dórok*. A görög törzsek csupán nemzeti játékaik s műveltségük által mutatták meg, hogy egy nemzetet képeznek.

A *jónok* Áthenben laktak. Nevezetes törvényhozójuk volt *Szolon* (Kr. e. 594.), ki segített az addig elnyomott szegény népen, s a polgárság minden tagjának jogot adott, hogy az államügyekbe befolyjon s hivatalt viselhessen. A legfőbb tisztségeket azonban csak a legtöbb adót fizetők viselhették. A tisztviselőket s az ország ügyeit intéző 400 tagú tanácsot a polgárok választották. A mely szülő jól nevelte gyermekét, az oly szülőt, ha megöregedett, gyermeke köteles volt eltartani.

A *dórok* Spártában laktak. Itt *Lykurgos* (888. Kr. e.) rendezte a viszonyokat. Ő a vagyont egyenlő részekre osztotta; s hogy a pénzt tulságosan senki se szeresse, vaspénzt veretett. A fényűzést megbüntette. A polgárokat együtt étkezésre szorította. A testi nevelésre különösen ügyelt s a gyermekek testét fürdés, munka s fáradozások által megedzette. A polgárok tartoztak az országért katonáskodni s a felsőségnek engedelmeskedni. Ezek a törvények nagygyá tették Spártát.

Magyarázat. Földrajzi. Jelöld ki Görögország határait ? Északon kik laktak ? Illyrek. Makedonok. Keleten, délen, nyugaton mi veszi körül Hellászt ? Hogy osztatott föl Görögország ? Micsoda tartományok feküdtek *északi Görögországban* ? Epirus és Thesszália. Hát *közép Görögországban* ? Hol fekszik Attika félszigete ? Mutasd meg, hol van Athen ? Jelöld ki déli Görögország határait ! Ez a *Peloponnesos*. Ez a görög szó azt teszi, hogy félsziget. Mutasd meg hol fekszik Spárta ? Merre fekszenek a *görög szigetek* ? Hellász és Kis-Ázsia közt.

A földalakulás hatása a görög népre. Nézd meg még egyszer Görögországot ! A tenger és a hegyek elkülönítik-e az ország egyes részeit ? Thessáliát micsoda hegy választja el Epirustól ? A Pindus. Hát déli Görögországot mi választja el Közép Görögországtól ? A tenger. S mi köti össze ? Egy kis földszoros. Ha a partokat tekintjük, a keleti vagy a nyugoti, déli partokon látunk-e több bevágást, öblöt, félszigetet ?

A keleti s a déli partokon. Attika is micsoda? Egy félsziget. A hegyláncok s a tenger összeműködése Görögországot sok apró önálló részre osztotta. Ezek az önálló vidékek alkalmasak voltak egyes kisebb államok alakulására. A kisebb államokban a politikai élet jobban kifejlődött. A görög nyelv s műveltség is több központra s a központi helyeken művelőkre talált. Minthogy pedig a kikötőkre alkalmas öblök a keleti s déli partokon vannak: az ipar, műveltség és kereskedés is nagyobb volt ezeken a partokon, mint a nyugoti oldalon. A hegységek s a tenger közelléte a termékenységre is kihatott. Görögországban mindenféle termény megtermett.

Görögországgal szemben feküdt Kis-Ázsia. Ehez a szigetek képezték az utat. A két földrész éghajlata nem különbözött s így a görögök a szigeteken át csakhamar Kis-Ázsiát is ellepték. Fel Északra nem mentek, mert északról a hegyláncok teljesen elválasztották őket, a tenger meg minden más irányban fekvő országokkal összekötötte.

Műveltségtörténeti. Szolon egy attikai királyi nemzettségből származott férfiú volt. A legfőbb tisztségeket azért adta a legtöbb adót fizető polgároknak, mert a ki több terhet visel, annak több jogának is kell lenni. De meg úgy gondolkodott, hogy mentül többje van valakinek, annálinkább őrködik az ország sorsa fölött. *Lykurgos* is királyi vérből származott. (Hangsúlyozandó a törvények iránti engedelmesség.) Ha mindenki azt tehetne, a mit akar, volna-e rend? Ha én elvehetném a te sipkádat? Az a másik fiu megehetné előled az ebédet, jó lenne-é az? Hát ha másnak szabad lenne tégedet megverni szeretnéd-e? Azért kell a törvény, hogy senki se bántsa a másét, s ha mégis akadna olyan, a ki erre vetemedik, azt meg lehessen büntetni.

Mikor engedelmeskedel szívesebben, akkor-e, mikor más parancsolja, hogy ezt vagy azt csináld, vagy pedig mikor magad is úgy akarod? Ezért engedték meg a görög törvényhozók, hogy az ország igazgatásába mindenki belefolyhasson.

Ha van valamink, megengedjük-e, hogy más elvegye? — Hát azt megengedjük-e, hogy valaki apánkat, anyánkat bántsa, földjeinket elfoglalja, törvényeinket felforgassa? — Nem. Ezért tették a görögök mindenkinek kötelességévé, hogy hazájáért katonáskodni tartozzék.

Megtanítás. Hol terül el a balkáni félsziget déli része? Hány mfld? Mikre osztotta a természet e kis földrészt? Micsoda nemzet élt ezen a földrészen? Nevezd meg a legnevezetesebb két görög törzset? A görög törzsek mik által mutatták meg, hogy egy nemzetet képeznek?

A jónok hol laktak? Ki volt *Szolon?* Beszéld el a Szolon tetteit? Segített-e a szegény népen? Adott-e jogot mindenkinek, hogy az államügyekbe befolyjon? Kik választották a tisztviselőket? Hát a 400-as tanácsot? Ha a szülő jól nevelte gyermekeit, mi volt a gyermekek kötelessége?

A *dórok* hol laktak? Ki rendezte az ő viszonyaikat? A vagyont milyen részekre osztotta? Miért veretett vaspénzt? A polgárok, hogy étkeztek? Ügyelt e a nevelésre? Mivel tartoztak a polgárok?

Beszéld el! (Kérdések nélkül.)

II. Egység. *A görögök nemzeti játékai: vallásuk, műveltségük.*

Az egyes törzsek meghatározott időszakokban nagy nemzeti ünnepeket tartottak. Leghíresebb ünnepélyek voltak azok, melyek minden

ötödik évben Olympiában tartattak. Birkózás, öklözés, versenyfutás, zene s tudományos előadások voltak ilyenkor napirenden. A győztesek olajfa koszorút kaptak, s az esztendőt róluk nevezték el.

A görögög vallása sok isten hivésből állott. Leghatalmasabb isteneknek tartották *Zeüszt*, az ég, *Pozeidont*, a tenger, s *Hadeszt*, az alvilág isteneit. Ezeken kívül minden mesterségnek s foglalkozási módnak, sőt a folyóknak, fáknak stb. meg voltak náluk a maguk istenei. A görögök hosszas életük alatt irodalomban, iparban s műveltségben a legmagasb fokra jutottak. Legkitünőbb költőjük volt *Homer*, szónokjuk *Demoszthenes*, szobrászuk *Phidiász*, *Praxitelesz*, festőjük *Apellesz*, bölcs embereik *Szokratesz*, *Platò*, *Arisztotelesz*. Épületeik, szobraik maradványait ma is bámulja minden nemzet.

Magyarázat. A görögök nagyon szét voltak szóródva. Görögország, a szigetek s Kis-Ázsia voltak lakóhelyeik. Politikailag is apró államokra különültek. Összetartotta őket: a közös nyelv, vallás, műveltség és a nemzeti játékak.

A görögök az európai árják családjához tartoznak. Nyelvük rokon a régi diák meg az új olasz, franczia stb. nyelvekkel.

A görögök is mint az ázsiai árja népek a természeti tüneményeket: erőt, villámot, vihart, napfényt stb. imádták. Ők azonban kiváló képzelő tehetségüknél fogva a természeti tüneményeket hamarabb és szebben megszemélyesítették, mint a többi népek.

Megtanitás. Mihez tartoztak az egyes törzsek? Melyik nemzeti ünnep volt a leghíresebb? Mit tettek ilyenkor? Miből állott a görögök vallása? Kiket tartottak leghatalmasabb isteneiknek? Számold el a görögök legnagyobb költőjét, szobrászait, festőit, bölcsembereit stb.?

Beszéld el az egészet! Összefoglalás. (I. II. Egység.)

III. Egység. A görögök története.

Elbeszélés. A görögök inkább iparral, műveltséggel, kereskedelemmel foglalkoztak s idegen országokkal nem sokat háboruztak. 480-ban Kr. e. a persák támadták meg őket több mint egy millió főre menő szárazi s tengeri sereggel. A görögök *Leonidás* spártai király alatt a *Thermopüle* nevű szorosnál várták a persákat. Nemsokára megtudták, hogy egy alávaló honfitársuk elárulta őket s hazájukat meg nem menthetik. A görögök hős királyukkal együtt mégis ott maradtak, hogy megmutassák, mint kell a hazáért meghalni. Az ő haláluk nem volt hiában, honfitársaik föllelkesültek s hazájukat megmentették.

Míg a görögök egyet értettek, addig erősek voltak; mikor pedig egyenetlenkedtek elgyengültek. Gyengeségüket *Filep* makedon király (Kr. e. 338-ban.) hasznára fordítván, Görögország királyává tette magát. Ennek fia *Nagy Sándor* az egész ismeretes világot meghódította, s a görög műveltséget mindenfelé elterjesztette. Egyiptomban ő építtette *Alexándriát*. Utódai alatt birodalma felbomlott, s maga Görögország is *Róma* hatalma alá jutott.

Magyarázat. Földrajzi. Hol van a thermopüléi szoros? Hol van Makedonia?

Megtanitás. Háboruztak-e sokat a görögök? 480-ban kik támadták meg őket? A görögök hol várták a persákat? Ki volt a görögök vezére? Elárulták-e a görögöket? Mit értesz az alatt a szó alatt, hogy *elárulták*! Más utat mutattak meg a persáknak, a mely uton azt az utat, melyet

Leonidás védett, megkerülhették s Görögország belsejébe nyomulhattak. Ott maradt-e azért Leonidás a szorosban? Hiában haltak-e meg a hős görögök.

Minden országot mi tesz erőssé? Mi gyengít el? A görögök gyengeségét ki használta föl? Filepnek ki volt a fia? Mit tudsz Nagy Sándorról? Birodalma fenmaradt-e sokáig? Azok a birodalmak, melyeket csak a fegyver hatalma, a katonaság ereje fözött össze, fenmaradhatnak-e sokáig? Mi kell arra, hogy valamely birodalom fenmaradjon? (Közös szabadság s közös érdekek.) Görögország melyik birodalom hatalma alá került?

Beszéld el az egészet! Összefoglalás. (I. II. III. Egység.)

VEGYESEK.

A nőiparkiállítás végrehajtó bizottsága — a nagyobb siker érdekében — elhatározta, hogy a kiállítást *augusztus 14-én* nyitja meg s *október 15-én* zárja be. Ehhez képest a kiállítási tárgyak bejelentésének határideje *julius elseje.*

Tanügyi lapok és folyóiratok az 1881-ik évben.

1. *Népnevelők Lapja.* XVI. évfolyam. Szerkeszti: Steiner István. Budapest. Megjelen hetenkint. Ára 4 frt.

2. *Néptanoda.* XV. évf. Szerk. Schneider István. Pécs. Megj. hetenkint. Ára 4 frt.

3. *Néptanitók Lapja.* XIII. évf. Szerk. Gyertyánffy Istv. Kiadja a közokt. miniszterium. Megj. havonként 2-szer. Budapest. Ára 3 frt.

4. *Ungarischer Schulbote.* XIII. évf. Szerk. Rill József Budapest. Megj. hetenkint. Ára 4 frt.

5. *Általános Tanügyi Közlöny.* III. évf. Szerk. Györgyössy Rudolf. Arad. Megj. hetenkint, a szünidőt kivéve. Ára 4 frt.

6. *Kisdednevelés.* X. évf. Szerk. Dömötör Géza. Budapest. Megj. havonként. Ára 4 frt.

7. *Család és Iskola* VII. évf. Szerk. Hegedüs István. Kolozsvár. Megj. havonkint, a szünidőt kivévén 2-szer. Ára 3 frt.

8. *Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye.* XV. évf. Szerk. Névy László. Megj. havonkint, a szünidőt kivévén 2-szer. Ára 4 frt.

9. *Magyar Tanügy.* X. évf. Szerk. Kármán Mór. Budapest. Megj. havonként. Ára 6 frt.

10. *Polgári Iskola.* VII. évf. Szerk. Szécskay István. Megjelen évenkint 10-szer. Ára 2 frt.

11. *Nemzeti Nőnevelés.* II. évf. Szerk. a sugáruti tnőképzőintézet tanárkara. Budapest. Megj. havonkint. Ára 6 frt.

12. *Nemzeti Népiskola.* IV. évf. Szerk. Orbók Mór. Galgócz. Megj. évenkint 10-szer. Ára 6 frt.

13. *A Délmagyarországi Tanitoegylet Értesitője.* III. évf. Szerk. Elemy Sándor. Temesvár. Megj. havonkint 2-szer. Ára 2 frt.

14. *A Győrvidéki Tanitóegylet Értesitője.* III. évf. Szerk. Kárpáti Endre. Győr. Megj. havonkint. Ára 1 frt.

15. *Felvidéki Tanügy.* I. évf. Szerk. Szikay Béla. Kassa. Megj. havonkint. Ara 2 frt.

16. *Népiskolai Tanügyi Figyelő.* II. évf. Szerk. Zellinger József Nagyszombat. Megj. évenkint 10-szer. Ára 1 frt.

17. *Tanügyi Közlöny.* II. évf. Szerk. Barabás György. Szombathely. Megj. havonkint. Ára 1 frt.

18. *Zalai Tanügy.* II. évf. Szerk. Bátorfi Lajos. Nagy-Kanizsa. Megj. havonkint 2-szer. Ára 2 frt.

19. *Protestans Egyházi és Iskolai Lap.* XXIV. évf. Szerk. Dr. Ballagi Mór. Budapest. Megj. hetenkint. Ára 9 frt.

20. *Keresztény magvető.* XVI. évf. Szerk. Péterfy Dénes és Kovács János. Kolozsvár. Megj. kéthavonkint. Ára 2. frt.

21. *Népiskolai Tanügy.* XI. évf. Szerk. Katinsky Gyula. Eger. Megj. havonkint 2-szer. Ára 4 frt.

22. *Erdélyi Protestans Közlöny.* XI. évf. Szerk. Szász Domonkos. Kolozsvár. Megj. hetenkint.

23. *Egyházi és Iskolai Szemle.* VI. évf. Szerk. Bartók Gy. Nagyenyed. Megj. havonkint. Ára 6 frt.

24. *A Magyarországi Isr. Tanitóegylet Értesitője.* VI. évf. Szerk. Seligmann Eleazár és Hechtl-Csukási Fülöp. Budapest. Megj. havonkint. 2-szer. Ára 2 frt.

25. *Protestans Hetilap.* III. évf. Szerk. Joó István. Debreczen. Megj. hetenkint. Ára 3 frt.

26. *Debreczeni Protestans Lap.* II. évf. Szerk. Tóth Sámuel. Debreczen. Megj. havonkint 3-szor. Ára 4 frt.

27. *Magyar Protestans Egyházi és Iskola Figyelő.* III. évf. Szerk. Czelder Márton. Felső-Bánya. Megj. havonkint. Ara 4 frt.

28. *Napredak* (horvát nyelvü) XXIII. évf. Szerk. Modec Lajos. Zágráb. Megj. havonkint 3-szor. Ára 5 frt.

Női közoktatás a franczia köztársaságban.

A franczia köztársaság által 1880 deczember 21-én hozott törvény a női közép oktatást következőleg szabályozza:

Az állam a départmentok és községek hozzájárulásával női középiskolákat állit fel fiatal lányok részére.

Ezen intézetek externatusok; de azok internatussal is bővithetők a helyihatóság kérelmére s az állam beleegyezése mellett.

Az oktatás tárgyait képezik:

1. Erkölcsi tanitás;
2. Franczia nyelv, fenhangon olvasás, s legalább még egy élő nyelv;
3. Ó és ujkori irodalomtörténet.
4. Geografia és Cosmografia.

5. Nemzeti történet s a világtörténelem rövid áttekintése.
6. Számtan; és mértan, vegytan, fizika és természetrajz elemei.
7. Egészségtan.
8. Házi gazdaságtan.
9. Varrómunka;
10. Gyakorlati jogi fogalmak.
11. Rajzolás.
12. Zene.
13. Gymnastika.

A vallásoktatást a szülők kérelmére az illető felekezetek lelkészei végezik benn az intézetben, de a rendes osztály órákon kívül. A hitoktatókat a közokt. miniszter erősiti meg. A hitoktatók az intézetben benn nem lakhatnak.

Ezen intézetek mellett neveléstani tanfolyam is lehet.

A növendékeknek felvétel előtt vizsgát kell tenni.

Minden ily intézet egy igazgatónő vezetése alatt áll.

A tanitást férfi-tanitók vagy szabályszerüleg képesitett tanitónők eszközlik.

Nehány magyarázó szó színes himzés-minta mellékletünkhöz.

III. Tábla.

a) *Két szegély.* Az egyik (A) ing-újj szegélye Naszódból; román minta. A másik (B) tót, s egy főkötő hátsó részét képezze. Mind a két minta lapos öltéssel hímezhető, színes selyemmel és arany szállal.

Alkalmazható: 1. a szövés és kelmefestésnél, — 2. fa és porczellán festésnél, — 3. a lapok himzésénél, — 4. applikácziónál, — 5. vászonkivarrás- és behuzásnál, — 6. tüll- és hálóbehuzásnál.

b) *Szőnyegminta Marmarosból.* (1/3 nagyság). A színek változatossága ugyanazon alakok mellett igen kellemes hatásu.

Alkalmas mindazon munkákra, mint az I. *a)* alatti minta.